

ERL

TVORCI
MODERNE
STRATEGIJE

VOJNA BIBLIOTEKA KLASICI

KNJIGA TREĆA

UREĐUJE
REDAKCIJA „VOJNO DELO“

BEOGRAD
1952

ERL

TVORCI MODERNE STRATEGIJE

NASLOV DELA U ORIGINALU:

MAKERS
OF
MODERN STRATEGY

MILITARY THOUGHT
from Machiavelli to Hitler

Edited by
EDWARD MEAD EARLE

with the collaboration of Gordon A. Craig and Felix Gilbert

Preveo sa engleskog
Zdenko Aljančić

Redigovao prema originalu
pukovnik
Milisav D. Perišić

S A D R Ž A J

	Str.
Predgovor našem izdanju	VII
Uvod	1

Prvi deo

POČECI MODERNOG RATOVANJA OD XVI DO XVIII VEKA

Glava 1. <i>Makijaveli</i> : Obnova ratne veštine od Feliksa Gilberta	9
Glava 2. <i>Voban</i> : Uticaj nauke na ratovodstvo od Henrija Gerlaka	33
Glava 3. <i>Fridrik Veliki, Giber i Bilov</i> : Od dinastičkog do narodnog rata od Roberta R. Palmera	60

Dруги део

KLASICI DEVETNAESTOG Veka

TUMAČI NAPOLEONA

Glava 4. <i>Zomini</i> : Od Krejna Brintona, Gordona A. Krejga i Feliksa Gilberta	80
Glava 5. <i>Klauzevic</i> : Od H. Rotfelsa	107

Treći deo

OD XIX Veka DO PRVOG SVETSKOG RATA

Glava 6. <i>Adam Smit, Aleksander Hamilton, Fridrik List</i> : Ekonomске osnove vojne moći od Edvarda Mid Erla	131
Glava 7. <i>Engels i Marks</i> : Vojna shvatanja socijalnih revolucionara od Sigmunda Nojmana	171
Glava 8. <i>Moltke i Šlifen</i> : Prusko-nemačka škola od Haja Holborna	189
Glava 9. <i>Di Pik i Foš</i> : Francuska škola od S. T. Posonija i E. Mantua	223

Glava 10. Bižo, Galijeni, Liotej: Razvoj francuskog kolonijalnog ratovanja od Zana Gotmana	252
Glava 11. Delbrik: Vojni istoričar od Gordona A. Krejga	279

Cetvrti deo**OD PRVOG DO DRUGOG SVETSKOG RATA**

Glava 12. Cerčil, Lojd Džordž, Klemanso: Pojava civila od Harveja A. De Virda	307
Glava 13. Ludendorf: Nemačko shvatanje totalnog rata od Hansa Špajera	327
Glava 14. Lenjin, Trocki, Staljin: Sovjetska shvatanja rata od Edvarda Mid Erla	343
Glava 15. Mažino i Lidel Hart: Doktrina o odbrani od Irvinga M. Gibsona	386
Glava 16. Haushofer: Geopolitičari od Derventa Vitlesaja	411

Peti deo**MORE I VAZDUŠNI RAT**

Glava 17. Mahan: Jevangelista pomorske sile od Margarite Tatlı Sprout	439
Glava 18. Kontinentalne doktrine o pomorskoj sili od Teodora Ropa	473
Glava 19. Japanska pomorska strategija od Aleksandra Kiralfija	485
Glava 20. Duet, Mičel, Severski: Teorije vazdušnog rata od Edvarda Varnera	515
Epilog. Hitler: Nacističko shvatanje rata od Edvarda Mid Erla	534
Podaci o saradnicima	548
Napomena i zahvalnost izdavača	551
Bibliografski pregled	553
Kratka objašnjenja istoriskih ličnosti, događaja i geografskih naziva	577

PREDGOVOR NAŠEM IZDANJU

U starijoj vojnoj književnosti tumačenje strategije obično se svodilo na kombinaciju samo vojnih znanja neophodno potrebnih vrhovnom komandantu ili na takozvanu vojvodsku veštinu. Ovako tumačenje strategije održalo se, može se reći i kroz ceo XIX vek, jer su ga, uglavnom, tako i teoretičari ovog veka bili usvojili i podržavali, smatrajući strategiju čisto vojnom naukom, na štetu njenog pravilnog razvoja. Istina, Žomini je uključivao u ratnu veštinu i „ratnu politiku“ i to kao njen prvi i osnovni deo, jer „ona ulazi u sve kombinacije koje odlučuju o ratu“, ali je u svom daljem razmatranju ipak ostao u onom uskom shvatanju strategije kao veštine dobrog dirigovanja trupa na ratištu, mada je u nekim svojim definicijama bio nešto širi i pod strategijom podrazumevao veštinu vođenja rata po karti, obuhvatajući celo ratište. Pored toga, ovde se treba naročito setiti onog nakaradnog i militarističkog učenja o potpunom isključenju politike za vreme rata (fon der Golc), ili još nazadnjeg Ludendorfovog tvrđenja da politika ima da služi ratu, da vojniku — strategu treba da se potčini celokupna državna delatnost, itd., što se danas više ne može ni zamisliti.

S druge strane, uprkos ovakve teorije, istorija pokazuje da je u kritičnim situacijama državnik-političar često neposredno preuzimao i strategisko voćstvo rata. Ovakav slučaj imamo kod Rimljana za vreme opasnosti od Hanibala, posle bitke kod Kane, kao i za vreme Francuske revolucije, posle 1793 godine, kada je Komitet javnog spasa uputio svoje komesare na front da motre na pravilno izvršavanje poslatih direktiva. Pa, ipak, tek sa Prvim svetskim ratom strategija je počela da dobija širi značaj.

Nov razvoj tehnike, saobraćaja, medicine i dr. omogućio je stvaranje masovnih armija, te su i ratovi počeli sve više da odražavaju socijalni, ekonomski i tehnički karakter angažovanih snaga u borbi. Podmornice i vazduhoplovstvo otpočeli su sa razvojem rata u trećoj dimenziji. Sâm rat je počeo zahtevati sve potpuniju organizaciju celokupne državne privrede isto onako kao što zahteva i organizaciju oružanih snaga. Tako smo, blagodareći razvoju sredstava proizvodnje, došli u eru totalnih ratova u kojima se politička, ekonomска, ideo-loška i vojnička moć zemlje sliva u jedan opšti, zajednički, totalni

napor nacije za pobedu nad neprijateljem. Otuda su i prihvaćene one značajne reči francuskog državnika iz Prvog svetskog rata Clemансoa, koji je rekao da je vođenje rata i suviše važna stvar da bi se mogla prepustiti generalima.¹⁾

Drugi svetski rat još je više pokazao koliko su gornje reči Clemансoa bile pravilne i koliko je ranije shvatanje strategije bilo jednostrano i štetno ograničeno samo na profesionalnu vojnu delatnost. U isto vreme i negdašnje usko shvatanje o naoružanoj vojsci, kao jedinoj odbranbenoj snazi, sve se više proširivalo, dok se nije shvatilo da odbranbena snaga leži u naoružanom narodu u pravom smislu te reči. Frontovi danas nisu više jedina mesta gde se gine i rešava ishod rata. Novi metodi rata — napadi iz vazduha, raketno i atomsko naoružanje, vazdušno-desantne i infiltrirajuće snage, kao i revolucionarni pokreti otpora u pozadini frontova i svest ljudi da se bore za bolje društveno uređenje — proširili su pojам negdašnjeg fronta i preneli ga na celokupno ratište zaraćenih država zahvatajući i morske prostore. Stalan razvoj proizvodnih snaga neminovno će i dalje uslovljavati i omogućavati primenu sve novih i novih metoda u vezi sa usavršavanjem tehnike i povećanjem oružanih masa, kao i povećanjem efikasnosti i dometa naoružanja. Sem toga, Drugi svetski rat je pokazao da je za njegovo vođenje, pored politike i čisto vojnih problema, potrebno duboko poznavanje i sociologije i ekonomike, jer se i moć države sastoji iz političke, ekomske i vojne komponente. Prema tome, ratovodstvo je danas postalo socijalna nauka u najširem smislu reči, jer zahvata osnovne zakone razvoja ljudskog društva, kao i zakone koji uslovljavaju evoluciju, pripreme i vođenje rata u savremenom svetu. Ovakvo shvaćena delatnost državnika često se u stranoj literaturi naziva *visoka strategija* (ratovodstvo ili ratna politika), čije granice u teoriji još nisu određene, ali koja obuhvata, pored strategije upotrebe oružanih snaga, spoljnu i unutrašnju politiku, ekonomiku, finansije, kao i u potrebnoj meri sve ostale grane državne delatnosti. Otuda se često sreću i nazivi: politička strategija, ekomska strategija, finansijska strategija, itd.

Danas se sve više širi mišljenje, naročito u Sjedinjenim američkim državama, da je potrebno da se i na pravnim, filozofskim i ekonomskim fakultetima uvedu odgovarajući predmeti vojno-političkih nauka, da bi se mlađi kadrovi pripremali za svoje funkcije u ratu, te da se poznavanje ovih nauka ne prepusti samo ograničenom broju ljudi, „jer to može imati kobnih posledica po čitavu naciju“. U istom cilju, pored sličnih instituta koji postoje još od pre rata, članice Atlantskog pakta otvorile su u Francuskoj specijalnu školu koju danas pohađaju određeni viši oficiri, generali i admirali, kao i viši državni činovnici savezničkih zemalja i u kojoj izučavaju strategiju sa ostalim potrebnim predmetima iz oblasti državnog ratovodstva.

¹⁾ *La guerre est une chose trop importante pour être abandonnée aux généraux.* — Clemanceau.

Posle svega što smo izneli, čitalac neće biti iznenaden kada pročita da je i ovo značajno strategisko delo plod studioznog rada grupe od dvadeset civilnih naučnika, među njima i jedne žene, a bez učešća ijednog profesionalnog vojnika, nasuprot ranije uobičajenoj praksi da ovakva dela pišu samo vojnici. U istom smislu treba shvatiti i izbor ličnosti koje su ušle u ovu knjigu, kao tvorci moderne strategije, među kojima su pored profesionalnih vojnika zauzeli svoja mesta i ekonomisti: Adam Smit, Aleksander Hamilton i Fridrik List; i marksistički klasici: Engels, Marks, Lenjin; i političari: Klemanso, Lojd Džordž, Čerčil i dr.

Ovo delo je originalno i jedinstveno kako po svojoj zamisli i široj sadržini, tako i po načinu obrade. Ono nije neki pripremljeni udžbenik sa uobičajenim definicijama, niti je neka zbirka recepata i načela za vođenje ratova. Ono je pre jedan esej kolektivne naučnoistoriske obrade vojne misli za poslednjih pet stoljeća ili — kako kaže profesor dr Erl, pod čijim je rukovodstvom ovo delo i izrađeno — vojna misao od Makijavelija do Hitlera. Iako ovo delo po piscima i vremenu pisanja pripada savremenicima, ono u našem izdanju izlazi u seriji klasika, pošto pretežno sadrži prikazane radove poznatijih vojnih pisaca od Renesansa do naših dana.

Vojna teorija se s mukom stvarala. Postoje brda napisanih knjiga iz oblasti ratovodstva. Sve što je, po mišljenju pisaca, bilo najbolje i od trajne vrednosti u svim tim mnogobrojnim delima, ušlo je u knjigu „Tvorci moderne strategije“. Ovako odabrana i sređena ova naučna građa daje solidnu osnovu za dalju izgradnju teorije savremene ratne veštine. 1915 godine neki su bili iznenadeni prelaskom u rovovski rat, isto onako kao što su se drugi iznenadili 1939 godine prelaskom u brzi manevarski rat. I jedni i drugi moći će da nađu odgovor u ovoj knjizi.

*

Delo ima dvadeset poglavlja i jedan epilog o Hitleru i nacističkom shvatanju strategije, tako da je svaki pisac obradio uglavnom samo po jedno poglavlje, zahvatajući određeni vremenski period i glavne pretstavnike vojne nauke u tom periodu. No, pored ove čisto hronološke podele, delo sadrži posebna poglavlja o pomorskom i vazdušnom ratu, o japanskoj pomorskoj doktrini, o ekonomskim osnovama vojne moći, o vojnoj koncepciji socijalne revolucije prema Marksu i Engelsu, nemačku i francusku školu rata, rat u kolonijama, sovjetsku koncepciju rata, kao i geopolitičko učenje nacističkih ideologa. Na taj način, svako poglavlje u ovoj knjizi pretstavlja osnovu posebne studije sa mnogobrojnim citatima i pozivima na sva važnija dela svetske vojne literature koja obrađuju vojnu misao dotičnog vremenskog perioda. A ta naučna literatura postala je kroz vekove i mnogobrojna i raznovrsna. Pronaći i proučiti sva ta dela, koja su u svoje vreme izlazila na raznim evropskim jezicima, a neka i na japskom, oceniti ih i dati im pravo mesto u razvoju naučne vojne

misli kroz vekove, zaista nije bio ni lak ni mali posao. I to sve utočilo više što je uglavnom na ovom delu rađeno u vremenu kada je besneo Drugi svetski rat po Evropi i na Pacifiku, te se, svakako, nije ni moglo raspolagati svim potrebnim vremenom za jednu studiju ove vrste i ovakvog obima. Otuda, možda, proizlaze i izvesni nedostaci koji se uočavaju kod ovog dela. Čitalac će primetiti između pojedinih poglavlja izvesna ponavljanja, naročito u odnosu na period Francuske revolucije. Sem toga, u poglavlju o „geopolitičarima“ videće da pisac ovog poglavlja pravilno izvodi zaključak da su „geopolitiku“ kao nauku stvorili isključivo nacistički ideolozi iskrivljavanjem stvarnih geografskih činjenica da bi opravdali svoj nacistički program porobljavanja i uništavanja drugih naroda. Iz njegovog izlaganja jasno je da je ovakvo „učenje“ bilo prodrlo, pored nacističke Nemačke, jedino još u Japan. Međutim, glavni autor i urednik ovog dela, u svom poglavlju o Marksu i Engelsu, na jednom mestu kaže da je Engels u svojim studijama „Po i Rajna“ (1859) i „Savoja, Nica i Rajna“ (1860) dao tako dobru analizu da bi mu pozavideli mnogi savremeni geopolitičari, iz čega bi se moglo zaključiti da ERL ipak priznaje „geopolitiku“ kao nauku. Najzad, jasno je i to da je nemoguće tražiti da se svih dvadeset autora potpuno slože po ovako velikom broju različitih problema, kako političkih i ekonomskih, tako i čisto vojnih, koje sadrži ovo delo. No, sva ta različita gledišta, ukoliko i postoje, čitaocu neće mnogo smetati; naprotiv, ona će ga potstreljivati na još veće individualno razmišljanje i donošenje svojih zaključaka po svim problemima i idejama izloženim u ovom delu, a od toga će i biti najviše koristi.

No, glavni nedostatak ovog dela jeste u tome što ono često ispoljava idealističko gledanje na društvene pojave, te mu nedostaju pravilna analiza i zaključci zasnovani na bazi materijalističkog učenja. Tako, naprimjer, mi vidimo da se Makijaveli bori za ideju opšte vojne obaveze, iako za nju u XVI veku nisu postojali objektivni uslovi. Koliko je to sve bilo idealističko shvatanje, najbolje se vidi po tome, što se njegova milicija ubrzo raspala, a opšta obaveza je zavedena tek za vreme Francuske revolucije, kada su za nju bili stvoreni zaista objektivni materijalni uslovi. Stoga se mi sa mnogim postavkama i zaključcima u ovoj knjizi ne možemo složiti, te ćemo ih koristiti samo kao istorisku građu kojoj treba prilaziti sa dosta kritike (nepotpuni likovi datih istoriskih ličnosti; nepotpun izbor ličnosti koje bi sa istim pravom trebalo obuhvatiti jednim ovakvim delom; pogledi na kolonijalne ratove; gledanje na večne principe ratne vlastine, itd., itd.).

Najzad, treba imati u vidu i to da su autori ovog dela bili ljudi svoga vremena, kao i da je delo izašlo iz štampe krajem 1943 godine, kada je SSSR bio saveznička država, što je sve imalo svog uticaja na ocenu i donošenje zaključaka po pojedinim vojno-političkim pitanjima.

No, s druge strane, mora se priznati da je ovo prvo značajnije delo građanskih pisaca koje nastoji da uđe i u marksističke ideje i da

ih delimično čak unese u savremenu teoriju ratne veštine, te otuda proizlazi poseban značaj ovog dela.

Pored mnogobrojnih napomena koje su stavljene pri dnu teksta, delo ima na kraju obiman „Bibliografski pregled“ sa tačnim nazivima svih dela u originalu i njihovom kratkom ocenom, što će čitaocu olakšati snalaženje u ovako obimnoj i raznovrsnoj vojnoj literaturi. Sem toga, proučavanje ovog dela olakšaće i veliki broj objašnjenja istoriskih događaja, ličnosti i geografskih naziva koja se u našem izdanju nalaze na kraju knjige. Pa, ipak, temeljno proučavanje jednog ovakvog dela zahteva veliki trud i napor čitaoca. Glavna poteškoća proizlazi otuda što je sama materija dela veoma raznovrsna i obimna i što zalaže skoro u sve grane, kako ratne veštine, tako i državne de-latnosti uopšte. Sem toga, celo delo je pisano visokonaučnim, često filozofskim stilom 20 raznih autora — filozofa, istoričara, ekonomista, geografa i drugih naučnika. Zato se ono mora studirati.

Glavni urednik ovog dela, prof. dr Mid Erl učestvovao je kao rezervni artiljeriski oficir sa američkim snagama na Zapadnom frontu u Prvom svetskom ratu. Po završetku rata predavao je istoriju na Kolumbiskom univerzitetu sve do 1934 godine, kada je bio pozvan na novootvoreni Institut za više vojno-političke studije, koji je ubrzo postao prava Meka, kako za pripadnike oružane sile, tako i za sve one državne funkcionere koji su imali da donose odgovorne odluke u vezi sa pripremama za Drugi svetski rat. Japanski prepad na Perl Harbor (7 decembra 1941) zatekao je dr Erla već na odgovornim dužnostima sa grupom naučnika u Ministarstvu rata, na položaju savetnika po raznim strategiskim pitanjima (Office of Strategic Services). Kratki biografski podaci ostalih autora ovog dela nalaze se na str. 548.

*

Ma koliko ovo delo izgledalo obimno, ono ipak sadrži samo sa-brane osnovne ideje povezane sa prošlošću i orientacijom za budućnost, kao i obaveštenja gde je i kada što pisano, čime se znatno olakšava dalja studija pokrenutih pitanja u savremenim uslovima. Pisci su pošli od XVI veka.

Istorija nam ukazuje na veliku sličnost između ovog veka i da-nasnjeg vremena baš na polju razvoja ratne veštine. I u XVI veku, kao i danas, pojavile su se novine koje su učinile prelom u starom načinu ratovanja. Pojava vatreñog oružja, a naročito topa, koji je počeo da služi ne samo za opsadu gradova već i za dobijanje bitaka na otvorenom polju, obeležava kraj dugog feudalnog perioda. Pojava ovog oružja bila je propraćena sličnim otporom koji se i danas sreće: kako je to novo naoružanje nehumano, nérritersko, te ga treba zabraniti; kako novo oružje nije mnogo efikasnije od starog; kako je suviše skupo, itd. Pa, ipak, videli smo da je musketa zamenila ri-tersko koplje, a parni brod jedrenjak; da je vatreno oružje nadvladalo

vitezove, a topovi porušili feudalne zamkove, a isto tako i da je atomsko oružje danas postalo stvarnost.

Pojava Renesansa (1350—1600), uslovljena novim razvojem proizvodnih snaga, neosporno je donela nova otkrića i na polju ratne veštine. Ljudski um je počeo da uviđa da je iskustvo pravi izvor saznanja nasuprot mračnom verskom i dogmatskom učenju Srednjeg veka.

Sirenje sistema novčane privrede odražava se i na vojnu organizaciju. Istina je da je ona u početku stvorila najamnike, ali se daljim razvojem uvidelo koliko je bilo štetno kada je novčana dobit postala glavni cilj vojne službe; kada su bitke izbegavane ili su se odigravale u brzom naletu, bez gubitaka, a ratovi namerno produžavali, jer je to bilo unosno zaposlenje za kondotijere.

U nizu prvih tvoraca iz ovoga doba javlja se uporedo sa Leonardom da Vinčijem i Nikola Makijaveli (1469—1527), firentinski istoričar i pisac, koji je dao mnogobrojna politička, istoriska i vojna dela, od kojih su mu najznačajnija *Arte della Guerra* i *Il Principe*.^{*)} Proučavajući istoriju Rima i dela Vegecija, Makijaveli je došao do zaključka da su opstanak i veličina svake države obezbeđeni samo onda kada vojna sila dobije pravo mesto u političkom poretku. No, na njegovo delo *Veština ratovanja* dugo nije obraćena naročita pažnja, jer se smatralo da je to poitalijanjena kopija Vegecija, mada je Makijaveli u njemu dao dosta svojih originalnih misli i ideja.

Uticaj Makijavelija prenet je sa ostalim idejama Renesansa na Francusku, Nemačku i druge zemlje. Tako vidimo u Francuskoj Bleza de Monlika (1502—1577), kao i maršala Saksonskog koji su se jako pridržavali Makijavelijevih postavki. Ima pisaca koji i u taktici Fridriha Velikog vide Makijavelijevu misao, mada je Fridrik napisao knjigu „Anti-Makijaveli“. Pa i Klauzevic, koji je poznat kao oistar kritičar svih drugih pisaca, za Makijavelija je rekao da ima „vrlo zdrave poglede u vojnim stvarima“.

Prema tome, Makijaveli je bio, može se reći, prvi pisac koji je, i pored više nedostataka, opšte ideje iz doba Renesansa uneo u teoriju ratne veštine i time obeležio početak razvoja moderne strategije. Stoga je i prvo poglavlje dela „Tvorci moderne strategije“ posvećeno Makijaveliju i XVI veku.

Drugo poglavlje ovog dela posvećeno je velikom francuskom fortifikatoru Sebastijanu Vobanu (1633—1707) i uticaju nauke na ratovodstvo u XVII veku. XVII vek se naročito karakteriše primenom nauke u ratne svrhe. Tu se javljaju Galilej (1564—1642) sa svojim zakonima iz fizike i astronomije; Tartalja sa otkrićima na polju balistike, i mnogi drugi. U Francuskoj se osniva prva Akademija nauka (1666) i otvara artiljeriska škola koja ostaje pedeset go-

^{*)} *Veština ratovanja* i *Vladalac*. (Poslednje prevedeno i na naš jezik 1907, Beograd).

dina jedina u svetu.³⁾) Uticaj nauke se naročito odrazio na usavršavanje artiljerije i veštinu utvrđivanja. Sve dok artiljerija nije bila u stanju da poruši dvorce kao uporišta feudalizma, dobijene bitke na otvorenom polju često su ostajale beznačajne. Ovo se najbolje video u Stogodišnjem ratu (1337—1453) kad su Englezi uspeli da tuku francuske trupe na otvorenom polju, ali nikada nisu uspeli da pokore celu teritoriju Francuske, jer su se neka uporišta održala sve do pojave Jovanke Orleanke (Jeanne d'Arc) i konačnog oslobođenja zemlje od Engleza. Međutim, docnjim uvođenjem artiljerije u opsadni sistem svaka je tvrđava brzo padala.

Ovakvim razvojem i uspesima artiljerije odbrana je bila obezglavljenja. Trebalо je naći nove puteve u preživelom sistemu utvrđivanja. Najzaslužniji čovek i onaj koji je najviše doprineo daljem razvoju fortifikacije bio je Voban, francuski vojni inžinjer i maršal, koji je prvi počeo da radi podzemna utvrđenja. On je u toku svoga života izveo preko pedeset opsada i projektovao na stotine tvrđava i lučkih postrojenja. Pun predloga i projekata, bio je uporan reformator. Pronašao je bajonet; otkrio je način i značaj rikoštnog gađanja; borio se za otvaranje inžinjeriskih škola i da se inžinjerija prizna kao rod vojske; tražio je da se počne sa zidanjem kasarni za stanovanje vojske, jer se dotle stanovalo kod stanovništva; bavio se meteorologijom i statistikom, itd. Skroman, marljiv, ceo vek je proveo u tvrdavama, bilo da ih je branio ili napadao, ili pak izgrađivao. Njegov uticaj na polju utvrđivanja bio je ogroman i u toku XVIII veka, pa čak i posle Napoleona.

No, Vobana ne treba shvatiti samo kao tehničkog specijalistu za fortifikaciju. U svojim memoarima o najboljem obliku defanzivne granice i ulozi tvrđava kao oslonaca za izvođenje operativnih manevara, on je fortifikaciji odredio pravilnu strategiku ulogu. Isto tako, prvi je počeo razmatrati probleme sadejstva pomorskih i kopnenih snaga. Stoga se s pravom smatra da od Vobana fortifikacija počinje da se tretira kao stvarna vojna nauka.

Kao što vidimo, Makijaveli i Voban, jedan civil, drugi vojnik, nadahnuti idejama Renesansa, zaista obeležavaju početak modernog (otuda i naziv ovog dela) shvatanja strategije u njenom širem smislu.

Ostala poglavља ове knjige redaju se uglavnom hronološki sve do Hitlera, iznoseći za svakog tvorca šta je doprineo na polju razvoja ratne veštine. Daleko bi nas odvela detaljna analiza svakog poglavљa, te ćemo se osvrnuti samo na izvesna pitanja.

Istoriski period od Fridriha Velikog (1740) do pada Napoleona (1815) zahvata veoma značajno razdoblje u pogledu razvoja ratne veštine, tako da ratovi iz ovog perioda i danas pretstavljaju predmet korisnih studija. Zbacivanjem dinastičkih oblika vladavine, Francuska revolucija je donela revolucionarne promene i na polju

³⁾ Vidi Engelsova „Izabrana vojna dela“, odeljak Fortifikacija, izdanje „Vojno delo“, Beograd, 1953.

ratne veštine: profesionalne vojske feudalnog doba zamenjene su brojno povećanim građanskim vojskama; sporu strategiju opsadijanja zamenila je strategija brzih pokreta i odlučnih sudara; ograničeni rat starog režima zamenjen je neograničenim ratom novog vremena, itd., itd.

Napoleonovi ratovi su izgledali savremenicima neshvatljivi, bez ikakvog sistema, a bitke i suviše brutalne. Međutim, Žomini i Klauzevic su bili prvi pisci koji su, proučavajući Napoleonove ratove, utvrdili da su oni vođeni po zdravim načelima koja su bila i u ranijim vremenima od vrednosti. Pa, ipak, Napoleon nije dobio svoje место u ovom delu što se ne može ničim pravdati. Istina, prof. dr Erl kaže, kao da se izvinjava, da je Napoleon prikazan kroz dela Žominija i Klauzevica i da nije za sobom ostavio svojih štampanih naučnih radova, te zato nije „jednom od najistaknutijih stratega svih vremena“ posvećeno posebno poglavlje. Međutim, njegove *Maximes des guerres*, razne ocene koje je dao o pojedinim ratovima i istoriskim ličnostima, kao i njegova obimna korespondencija (*Correspondance*) pretstavljaju neiscrpu istoriku i vojno-naučnu vrednost za proučavanje napoleonovske ratne veštine. Ali, ono što još više iznenađuje, to je što se Šarnhorst i Gnajzenau izjednačuju sa Napoleonom. Ovakva ocena je zaista retkost u vojnoj literaturi i ona pretstavlja, u najmanju ruku, pristrasnost autora Holborna, doktora Berlinskog univerziteta.

Period od pada Napoleona do Prvog svetskog rata naročito je karakterističan po oceni ekonomskog faktora u ratovodstvu, jer je pravilno uočeno da se na ekonomskoj moći jedne zemlje zasniva i njena vojna i politička moć. Još je Adam Smit, osnivač naučne narodne ekonomije, tvrdio da se snaga jedne zemlje za vođenje rata meri njenom godišnjom proizvodnjom. Američki ekonomista Aleksander Hamilton povezao je ekonomiku sa politikom u jednu nedeljivu celinu. Nemac Fridrih List je jasno uočio ogroman značaj železnica za ekonomsku, pa prema tome i vojnu moć države. On je bio prvi koji je predlagao građenje Bagdadske železnice. No, čitalac će brzo uvideti da je Fridrih List bio i ostao pre svega Nemac. On je postavio temelje nemačkom shvatanju životnog prostora i kolonijalne politike. U njegovom programu lebdela je ujedinjena i velika Nemačka, koja bi zahvatala i Belgiju, i Holandiju i Dansku. Reke, kao državne granice, on uopšte nije priznavao, očevidno zato što se i tada radilo o Rajni. Zbog ovakvog gledanja na nemačke stvari, Lista su i nacisti bili priznali za svog pisca.

Kao što vidimo, i kod Engleza Smita, i kod Amerikanca Hamiltona i kod Nemca Lista bilo je zajedničko to da vojna moć jedne zemlje počiva na njenim ekonomskim temeljima.

Rat na moru. — Za američkog admirala Mahana obično se kaže da je učinio za pomorsku strategiju koliko i Kopernik za astronomiju. I zaista, njegove ideje o važnosti pomorske moći duboko su prodrle još pre Prvog svetskog rata u sve admiralstabove sveta. No poznato

je da je Mahan bio pod velikim uticajem Žominija. On je priznao „dug švajcarskom piscu“, pošto se kritičkim proučavanjem pomorskih bitaka uverio da mnoga Žominijeva načela za kopneni rat važe u potpunosti i za rat na moru. Ali tvrđenje autora ovog poglavlja da je Mahan otkrio neke „večno nepromenljive zakone“ rata, nedjalektičko je, jer takvih zakona u prirodi nema niti ih može biti.

Mahan je bio veliki pobornik bojnih brodova. Cenio je i brzinu, ali samo da ne bude na račun jačine brodske artiljerije. On je dokazivao da se na moru nema ništa od toga ko će prvi stići na izvesnu tačku, ako se ne raspolaže i jačom snagom, jer se na vodi ne može koristiti veštim izborom zemljišta kao na kopnu da bi se zaštitilo od neprijateljskog dejstva. Prema tome, moćni bojni brodovi su kičme svake ratne flote.

Međutim, ovo Mahanovo tvrđenje bilo je predmet mnogih rasprava između dva protekla rata, tako da ni danas, posle velikog iskustva iz Drugog svetskog rata, pitanje odnosa bojnog broda, aviona i podmornice još nije definitivno rešeno. Osetljivost bojnog broda na dejstva iz vazduha kao i na dejstva podmornica, s jedne strane, i razvoj nosača aviona, sa druge strane, pokolebali su raniju prednost džinovskih bojnih brodova koje može jedan vazdušni ili podvodni torpedo poslati na morsko dno. U svakom slučaju, nosači aviona uz sadejstvo malih a brzih nadvodnih i podvodnih jedinica, otvaraju nove puteve pomorskoj strategiji.

Rat u vazduhu. — Neosporno je da je Duetova teorija o premoći vazduhoplovstva u mnogo čemu podbacila: nijedna vlada nije kapitulirala samo zbog dejstva iz vazduha; efekat eksplozivnih bombi na zidane i betonske zgrade pokazao se znatno manjim no što je Duet predviđao (izuzimaju se atomske bombe); otrovne bombe do sada nisu upotrebljavane; mišljenje o lovačkoj i civilnoj avijaciji bilo je pogrešno; itd., itd. Ali je naročito bilo pogrešno njegovo nepridavanje značaja povećanju brzina, kao i verovanje da će teški bombarderi moći da poleću samo sa jezera i mora. Pa, ipak, i pored svih osnovnih Duetovih zabluda, njegova teorija ima izvesnih pravilnih predviđanja.

Amerikanac Mičel je još 1918 godine predviđao padobranske trupe. Nasuprot Duetu, on je preterao u pitanju značaja avionske brzine i lovačke avijacije. No najveća je zasluga u predviđanju najkratčeg puta preko Arktika koji je danas stvarnost. Međutim, značajan je nedostatak u razvojnoj liniji vazduhoplovstva, naročito kod Dueta, što uopšte нико nije predviđao sredstva radiolokacije u kojoj tehnika još nije dala svoju poslednju reč.

*

Najzad, ako bacimo ma i letimičan pogled na sadržaj ovog dela, viđećemo da se ovako odabrana imena mogu svrstati u sledeće tri grupe: na vojнике, koji su stvarno komandovali u ratu i primenom

ratne veštine na bojnom polju doprineli njenom daljem razvoju, kao što su bili: Fridrik Veliki, Napoleon, Moltke, Foš i drugi; na pisce, koji su svojom filozofskom i teoriskom razradom strategiske misli i socijalne nauke postavili šire okvire moderne strategije i učinili je socijalnom naukom, kao što su bili: Žomini, Klauzevic, Mahan, Adam Smit, Marks, Engels, Lenjin i drugi; i na državnike, koji su u ratu i miru primenjivali strategiju kao veštinu upotrebe celokupne državne sile za postignuće ratnog cilja, kao: Klemanso, Lojd Džordž, Čerčil i drugi.

Mada se ovim imenima ne iscrpljuje lista svih tvoraca moderne strategije, ovo će delo ipak imati veliku naučnu vrednost za oficire svih rodova i vidova oružane sile. Vazduhoplovci će u njemu, pored ostalog, naći sređenu teoriju o vazdušnom ratu prema Duetu, Mićelu, Severskom i početnim iskustvima prošloga rata. Pomorski oficiri će se upoznati sa Mahanom, priznatim klasikom za ratove na moru, kao i sa shvatanjem kontinentalnih doktrina i japanske pomorske strategije.

Iako je delo namenjeno u prvom redu višim vojnim rukovodiocima, ono će biti od koristi i za sve mlađe oficire, jer će im proširiti horizont vojnih i opštih znanja koja su potrebna svakom savremenom oficiru. No, ovo delo ima i, pored svih nedostataka, još i širi značaj: ono će interesovati i ekonomistu, i geografa, i istoričara, i diplomatu, kao i državnike svih stepena. Jednom reči, u današnje vreme, kada se svaki naš građanin, bilo da je rezervni oficir ili ne, interesuje pitanjem budućeg mira i rata, ovo delo ima opšti značaj.

Pukovnik
Milisav D. Perišić

U V O D

EDVARD MID ERL

Čim rat izbije, odmah zavlada našim životima. On liči, kao što je još 1861 jedan američki pisac rekao, na snažnu oluju koja nas zahvati svojim vihorom, meša se sa zvucima crkvenih orgulja, fijuće kroz ulice, uvlači se u naša ognjišta, zvecka čašama po barovima, diže sedu kosu na glavi državnika, prodire u ucionice naših koledža i sa šumom prevrće isprljane strane u knjigama naših naučnika. On pretstavlja neizbežnu probu vernosti — probu dela i dužnosti, lične ljubavi i javnog požrtvovanja, ličnih naklonosti i društvenih veza. Staviše, Valter Milis (Walter Millis) kaže ovo: „Rat zaista stavlja na probu svaku ustanovu ljudskog društva — pravičnost i opravdanost njegove privrede, vrednost njegovog političkog uređenja, snagu njegove proizvodnje, osnove, mudrost i ciljeve njegove spoljne politike. Nema nijednog oblika života na koji imperativi rata ne utiču ili ga ne menjaju, možda iz osnova ne preuređuju.“

Ali, rat nije božje delo. On izrasta neposredno iz jednog datog stanja stvari koje pojedinci, državnici i narodi učine ili propuste da učine. Ukratko, rat je posledica politike naroda ili nedostatka politike. A kada se jednom sudbina naroda podvrgne strašnoj odluci rata, onda je pobeda ili poraz posledica onoga što učinimo ili što propustimo da učinimo.

Pošto su ove istine očevidne, to bi bila ludost ostaviti razumevanje ratne politike samo vojnicima ili samo državnicima ili i jednima i drugima zajedno. Narodnu strategiju predlažu Pretsednik i Generalštab, a Kongres je sprovodi, jer se u tim pitanjima narod ne može pretvoriti u debatni klub. Pa ipak, odluka o strategiji, ovako doneta, može uspeti samo tako ako je budu podržavali prosvećeni i odlučni građani. Oni moraju za uspeh te strategije da žrtvuju život, imanje i čast. U ratu su demokratijama potrebne velike vođe, i one ih obično i nađu u takvima velikanima kao što su Vašington, Linkoln, Lojd Džordž, Vilson, Klemanso, Čerčil i Franklin Ruzvelt, ali snaga takvog voćstva dolazi iz dubine narodne duše, volje i svesti. Čak i borci i niži oficiri demokratskog društva koje je u ratu moraju poznavati ciljeve radi kojih žrtvuju svoje živote. Pruski oficir Štojben postavio je osnovni princip po kome američka vojska mora znati

racionalne osnove discipline i akcije. Veliki demokrata, Tomas Džeferson, predložio je da poznavanje vojnih stvari bude bitni deo američkog vaspitanja.

Vinston Čerčil ceni ove osnovne istine. On je rekao u toku sa-
dašnjeg rata u svojim sjajnim govorima britanskom narodu zašto
njegovi sinovi i očevi umiru po udaljenim ratištima. Njegov govor
upućen 20 maja 1943 Kongresu Sjedinjenih Država imao je isti cilj.
U tom govoru on je prvi put izložio Amerikancima razloge koji
traže poraz Nemačke pre poraza Japana i taj govor ih je pridobio za
jednu strategiju o kojoj je javno mišljenje pre toga bilo podeljeno.

Cilj je ove knjige da u većim razmerama i za duži period vre-
mena objasni način kako se razvijala strategija modernog ratovod-
stva u uverenju da će poznavanje najboljih vojnih teorija omogućiti
anglosaksonskim čitaocima da shvate uzroke rata i one osnovne
principle na kojima počiva njegovo vođenje. Verujemo da je stalna
budnost u ovim pitanjima zaloga slobode. Isto tako verujemo da
moramo dobro razumeti ulogu koju oružana sila igra u međunarod-
noj zajednici ako hoćemo da imamo trajan mir. Ali, to nismo oduvek
tako razumevali. Naprimjer, Gordon Krejg kaže u 11 glavi ovog dela
da su najveći vojni istoričari naših dana stalno osećali potrebu da
se izvinjavaju za svoje interesovanje vojnim problemima zato što
su mržnja prema ratu i nepoznavanje njegove uloge u ljudskom
životu naveli sve miroljubive narode na svetu da ne priznaju njegov
značaj u istoriji i da ne vide njegove sudbonosne posledice za bu-
dućnost. Jer, sila nije sama po sebi rđava već ciljevi radi kojih se
ona ponekad upotrebljava. Kao što je Paskal rekao skoro pre tri veka,
mi moramo razumeti: „Pravda bez sile je nemoćna. Sila bez pravde
je nasilje. Mi moramo spojiti pravdu i silu“. Američki narod je na
putu da postane prva vojna sila na svetu. Kako ćemo tu silu upo-
trebiti, vrlo je važna stvar i za nas i za ostali svet.

Strategija se bavi ratom, pripremama za rat i vođenjem rata. U užem smislu, ona je veština vojnog komandovanja, planiranja i upravljanja ratom. Ona se razlikuje od taktike, veštine upravljanja vojnim snagama u toku bitke, isto onako kao što se i orkestar razlikuje od pojedinačnih muzičkih instrumenata. Skoro do kraja XVIII veka strategija se sastojala iz čitavog niza ratnih lukavstava i podvala — *ruses de guerre* — kojima se svaki vojskovođa služio da prevari neprijatelja i zadobije pobedu. Ali, kako su i društvo i rat postali složenije pojave — a rat je, to se mora imati na umu, sastavni deo društvenog života — to je i strategija po sili okolnosti zahtevala sve veće obraćanje pažnje na nevojničke činjenice, eko-
nomski, psihološke, moralne, političke i tehničke. Prema tome, stra-
tegija nije isključivo pojam ratnih vremena, već je sastavni deo državničke veštine za sva vremena. Samo vrlo usko shvatanje stra-
tegije moglo bi je danas definisati kao veštinu vojnog komando-
vanja. Prema tome, strategija je u današnjem svetu veština vladanja i iskorističavanja svih sredstava kojima jedan narod ili koalicija na-

roda raspolaže u datom trenutku, podrazumevajući tu i oružanu silu, sa ciljem da se njegovi bitni interesi održe i zaštite od neprijatelja, stvarnog, mogućeg ili verovatnog. Najviši tip strategije — nazvan ponekad visokom strategijom — naziva se onaj tip koji udružuje politiku i oružanu silu jednog naroda tako da pribegavanje ratu postaje izlišna stvar ili mu se pristupa sa najvećim izgledima na uspeh. Prema tome, u ovoj knjizi reč strategija biće upotrebljena u ovom širem značenju.

Pošto moderna strategija ima vrlo mnogo i nevojničkih elemenata, to se u ovoj knjizi pojavljuju i mnoga građanska lica: profesor Adam Smit, ekonomist Fridrik List, socijalni revolucionari Marks i Engels, istoričari Delbrik i Oman, industrijalac Ratenau, novinar Trocki, političari Lojd Džordž i Klemanso. S druge strane, u ovoj knjizi nema mnogih čuvenih vojnika. Marlboro, Li, Džekson, Velington, Bliher, Grant i Šerman nisu u njoj, i to ili zato što su bili pre taktičari nego stratezi, ili zato što nisu ostavili iza sebe nikakav sistem strategijskih učenja. Napoleonu — van svake sumnje najvećem vojskovođi novog doba i jednom od najistaknutijih stratega svih vremena — nije u ovoj knjizi posvećena nijedna glava. Njegovi ratovi su rečiti dokaz njegovog genija. Napoleon je ispisivao svoju strategiju na bojnom polju a ne u štampanim knjigama (sem nekoliko njegovih najobičnijih izreka), i zato ga ovde pretstavljuju njegovi tumači, Klauzevic i Žomini.

U ovoj knjizi govori se samo o dvojici američkih profesionalnih vojnika, o admiralu Mahanu i generalu Mičelu. To je suviše malo za jedan narod koji je stalno imao posla sa ratovima, u većem ili manjem stepenu, još od onog dana kada su se prvi doseljenici iskricali na naše tle. Razlog je, naravno, u tome što se naš najznačajniji doprinos ratovodstvu odnosio na taktiku i tehniku pre nego na strategiju. Ako Amerikanci budu prinuđeni da vode rat, oni će biti u stanju da upotrebe sve svoje sposobnosti, dovitljivost i odlučnost protiv onih kojima bi rat bio bliži po duhu. Naši preci iz kolonijalnih i revolucionarnih ratova razradili su vrlo važnu taktiku kamuflaže i borbe iz zaklona; dokazali su vrednost precizne, ekonomične i koncentrične vatre; načinili su pravom veštinom zaustavljanje neprijateljskog prodiranja obaranjem drveća, kvarenjem mostova i raznim načinima „paljenja zemlje“.*.) Taktika, upotrebljena u našem Građanskom ratu, bila je kroz čitave generacije predmet brižljivog proučavanja od strane evropskih generalštabova: prevoženje trupa železnicom, miniranje i sapiranje, rogovski rat i vazdušno izviđanje pored ostalog.

U oblasti vojne tehnike uveli smo puške sa zamenljivim delovima, mitraljeze, balone, traktore za cisterne, podmornice, padobrane, bombardere obrušače i ostale vrste aviona. Pošto smo skloni tehniči i skoro apsolutno verujemo u mašine, bili smo prvi koji smo uveli ma-

*.) Ovde se očevidno misli na paljenje prerija, šuma itd., posle čega izgleda kao da je zemlja gorela. — Prim. prev.

sovnu proizvodnju za ratne svrhe. A stvorili smo i vojnu avijaciju u specijalnom značenju te reči. Sem aviona koji su pronašli braća Rajt (Wright), još jedna omiljena američka tvorevina, mašina sa benzinskim pogonom, pomogla je daljem razvoju aviona od primitivne naprave do moćnog četvoromotornog bombardera. Ali mi nismo dali ni Klauzevica ni Vobana. Mahan je naš jedini vojni teoretičar većeg značaja.

Pisci pojedinih glava u ovoj knjizi ne slažu se, naravno, sa njenim urednicima, pa se čak ne slažu ni među sobom. Ipak, kroz nju se, a u toku izlaganja istorije od Makijavelija do Hitlera, provlače neke dobro poznate teme. Tu dolaze: koncepcija munjevitog rata i bitka za uništenje; manevarski rat nasuprot poziciskom ratu; odnos između rata i socijalnih ustanova i između ekonomske moći i vojne snage; psihologija i moral kao oruđe rata; uloga discipline u vojsci; problem regularne vojske nasuprot miliciji. Vojne metode su stvorile neku vrstu međunarodnog slobodnog zidarstva, tako da razvoj strategije prelazi nacionalne granice, kao što se to dešava i sa idejama i raznim vrstama ideologija — merkantilizam; slobodna trgovina; sloboda, jednakost, bratstvo; totalitarizam; socijalizam; pacifizam — koje sve stoje u vezi sa uzrocima rata i vođenjem rata.

Međutim, nacionalni faktori su često puta odlučujući faktori u strategiji. Delom oni potiču iz razlika u karakteru i psihologiji samih naroda, njihovih merila vrednosti i njihovog gledišta na život, kako bi Nemci rekli njihovog *Weltanschauung-a*. Delom su i posledica njihovih političkih, socijalnih i ekonomskih ustanova. Sem toga, oni su politički i vojni izraz geografskog položaja i narodnih tradicija. U svakom slučaju, lako ih je uočiti. Naprimjer, izgleda da je sasvim jasna stvar da su Nemci od 1870 naovamo stalno živeli u idejama agresivnog rata i vojničkog uništenja neprijatelja, a Britanci (u novije doba i Francuzi) u idejama odbranbenog rata i posledica postepenog ekonomskog iznuravanja.

Diplomatija i strategija, politička delanja i vojna sila ne mogu se odvojiti. Ako to ne budemo priznali za istinu, pretrpeće spoljna politika krah, kako je Valter Lipman pokazao u svojoj ubedljivoj knjizi „*Spoljna politika Sjedinjenih Država: štit republike*“*). Opstanak jednog naroda zavisi od shvatanja njegovih nacionalnih interesa i sredstava kojima mogu da se unaprede ti interesи; zato je apsolutno potrebno da građani poznaju osnovne principe strategije. Mi nemamo i ne želimo da imamo vojničku kastu koja bi imala isključivo pravo na ovu nauku. Naša oružana sila, u koju spadaju i naši oficiri, regrutuje se na demokratskoj osnovi. To je sasvim pravilno, jer u demokratskoj državi postoji samo jedan siguran čuvare nacionalne bezbednosti, a to je sâm narod.

Pripadnici oružane sile, to možemo slobodno reći, interesovaće se isto toliko izlaganjem ove knjige koliko i običan čitalac a i proučavalac međunarodnih odnosa. Naprimjer, pitanje koje se stalno ra-

*) U. S. Foreign Policy: Shield of the Republic. — Prim. red.

spravlja među taktičarima i stratezima odnosi se na vrednost ofanzivnog i defanzivnog rata. Svakome čitaocu ove knjige biće dovoljno jasno da to nije isključivo vojno pitanje nego čitav splet drugih pitanja: vojnih, istoriskih, socijalnih i ekonomskih. Ako bi se to htelo da uopšti, onda bi se moglo reći da defanziva ima izvesno tehničko preim秉stvo nad ofanzivom. Ali, ima i takvih vremena kada ofanziva isključuje svaku defanzivu, pa je i savlađuje kao što poplava savlađuje sve prirodne i veštacke prepreke na svom putu. To naročito biva kada izbije duboka socijalna revolucija, što se desilo u Francuskoj 1793*) i u Nemačkoj dolaskom Hitlera na vlast 1933. Revolucija ne samo što prihvata Dantonovu politiku: „smelosti, smelosti i opet smelosti“, već ubija i moral starog poretku zbrkem suprotnih saveta i sukobom ideologija. Ofanziva isto tako ima preim秉stvo nad defanzivom kada se pojavi kakav značajan vojni pronalazak, naprimjer, barut, tenkovi i avioni, ili kada se starije oruđe upotrebni na neki nov način, kao što je to bio slučaj kada su avioni bili pretvoreni u „Štuke“ i dalekoletne bombardere. Kroz ceo XIX vek mnoge su vrste novog oružja — naročito mitraljezi i podmornice — pojačavale odbranu. Međutim, tenkovi i avioni su iz osnova izmenili raniji pravac razvitka i ovladali taktikom i strategijom u sadašnjem ratu. Ova prisna veza između društvenih ustanova i industriske tehnike, s jedne strane, i ratne veštine, s druge strane, dovela je do ovog čudnog drugarstva — revolucionari kao što su Engels, Lenjin i Trocki bave se zajedno sa konzervativcima kao što je Ludendorf vrlo privlačnim proučavanjem rata i svih sredstava kojima se on vodi.

Ukoliko društvo postaje sve više industrijalizovano, utoliko ratna veština postaje sve složenija. Tako je došlo do toga da faktori logistike**) i taktike u toku vojnih operacija teže da se nametnu strategiji, iako joj, teorijski uzev, treba da služe. Rad takvih stratega kao što su Ajzenhauer i Vevel mora biti dopunjeno radom takvih sjajnih taktičara kao što je Montgomeri, onako kao što je i Li imao svoga Stonvala Džeksona. Ogromne tehničke pripreme koje prethode savremenom ratu isključuju mogućnost brzih promena u strategiji. Čim otpočne velika ofanziva, onda je njen zamah goni napred izvesno vreme i nezavisno od toga da li politički ili drugi obziri zahtevaju kakvu promenu. Kada se bude završio rat u Evropi, onda će faktori logistike i taktike u ratu na Dalekom Istoku odrediti i strategiju na tom ratištu.

Vojna pitanja su pod sadašnjim okolnostima tako povezana sa ekonomskim, političkim, socijalnim i tehničkim pojavama života da se mora posumnjati da li se može govoriti o čisto vojnoj strategiji. Veliki deo Hitlerovog uspeha do napada na Rusiju, izvršenog

*) Kao dan početka Francuske revolucije smatra se 14. juli 1789. — Prim. red.

**) O logistici ili praktičnoj veštini kretanja i snabdevanja armija vidi Žomini: „Pregled ratne veštine“, str. 39 i 283, izdanje „Vojnog dela“. — Prim. red.

1941 godine, potekao je otuda što je on izvanredno dobro razumevao ovu osnovnu činjenicu. Njegovi protivnici na bojnom polju i u kancelarijama u Evropi živeli su sve do sloma Francuske u idejama XVII veka, kada su se politika i rat, strategija i taktika mogli donekle smatrati kao zasebne kategorije. Danas su politika i strategija postale nerazdvojne.

Sada se rat nameće našoj pažnji. I pošto je postao briga celog naroda, to ceo narod mora da shvati da je rat zaista njegova briga. U toku rata to znači da treba uložiti sav napor, a u vreme mira, kao i u vreme rata, da ga treba dobro poznavati. Zato smo ovu knjigu posvetili potrebi dubljeg razumevanja rata i mira.

PRVI DEO

POČECI MODERNOG RATOVANJA
OD XVI DO XVIII Veka

GLAVA 1. Makijaveli: Obnova ratne veštine

FELIKS GILBERT

Mnogi sada smatraju da nema dve stvari koje bi bile tako različite i tako suprotne kao što su građanski i vojnički život. Ali, ako razmotrimo prirodu vladanja, naći ćemo da postoji vrlo čvrsta i bliska veza između ova dva života, i da oni ne samo što nisu nesaglasni i suprotni jedan drugom, već su nužnim načinom povezani i čine jedno". Ove rečenice kojima počinje Makijavelijevo delo *Veština ratovanja*¹⁾ objašnjavaju Makijavelijevo interesovanje za vojna pitanja. On im nije pristupio kao vojni stručnjak; on je zapazio presudnu ulogu vojne moći u politici i odatle je izvukao zaključak da su opstanak i veličina svake države obezbeđeni samo onda kada vojna sila dobije pravo mesto u političkom poretku. On veli u svome delu *Principe*²⁾ (a značaj koji pridaje ovoj rečenici vidi se iz toga što ju je ponovio u svom delu *Discorsi*³⁾): „Nema dobrih zakona tamo gde nema dobro naoružane sile, a tamo gde ima dobro naoružane sile tu ima i dobrih zakona“. Prema tome, on u svome delu *Principe* opominje vlastoca da uvek treba da ima na umu da održavanje njegove vlasti zavisi od vojne sile kojom raspolaže, pa veli: „Stoga vladac ne treba da ima nikakav drugi cilj ili misao niti da išta drugo proučava sem rat, njegovo organizovanje i disciplinu“.⁴⁾ Delo *Discorsi* odnosi se na isti problem; njegova veličanstvena tema je uzajamna veza između rimske vojne organizacije, političkog uređenja Rimske republike i uzdizanja Rima do svetske sile, a iz pouka koje nam pruža istorija Rima on izvodi ovaj zaključak: „Dobra vojna organizacija je temelj svake države“.⁵⁾ Ali, iako *Veština ratovanja*, slavni vojni udžbenik na kome se uglavnom i zasniva Makijavelijeva veličina kao vojnog mislioca, raspravlja o pojedinostima vojne organizacije i taktike, ona ipak ide dalje od tih pojedinosti i raspravlja i

¹⁾ Predgovor Makijavelijevom delu *Arte della Guerra, Tutte le opere storiche e letterarie di Nicolo Machiavelli*, izd. G. Mazzoni i M. Casella (Firenze, 1929), str. 265.

²⁾ *Principe*, gl. 12 (*Opere*, str. 24)

³⁾ *Discorsi*, knj. 3, gl. 31 (*Opere*, str. 244)

⁴⁾ *Principe*, gl. 14 (*Opere*, str. 29)

⁵⁾ *Discorsi*, knj. 3, gl. 31 (*Opere*, str. 244)

o političkim uslovima i posledicama koje potiču iz dobre vojne organizacije. Ispitivanje uloge vojne moći u političkom životu bilo je onaj magnet koji je stalno privlačio Makijavelijeve misli o politici.

I

Kako se desilo da je Makijaveli obratio svu svoju pažnju na problem veze između političke i vojne organizacije? Iz događaja koji su se desili u toku njegovog života izvukao je vanrednu pouku u pogledu uticaja vojnih faktora na politički život. Bio je svedok gubitka slobode svog rodnog grada, do čega je došlo samo zbog nesposobnosti njegove vojne maštine; doživeo je slom nezavisnosti Italije i njen pad pod tuđinsku vlast. Ipak je Makijavelijevo interesovanje za ovo pitanje bilo u suštini svojoj plod njegovog izvanrednog političkog uvidanja, znak njegovog dobrog razumevanja onih političkih sila koje su određivale političku sudbinu njegovog doba, jer je pitanje pravilnog odnosa između političke i vojne organizacije bilo glavni uzrok velikih revolucionarnih prevrata u XIV i XV veku.

Samo je oštrouman duh mogao da otkrije vezu između promena koje su se desile u vojnoj organizaciji i onih revolucionarnih događaja koji su se odigrali na socijalnom i političkom polju. Običnom posmatraču je veza između uzroka i posledica u vojnim promenama izgledala sasvim jasna. S obzirom na pronalazak baruta i izum vatrenog oružja i artiljerije izgledalo je da su oklopi vitezova bili osuđeni na propast i da je slom vojne organizacije Srednjega veka*), u kojoj su vitezovi igrali presudnu ulogu, postao neizbežan. U svom čuvenom spevu *Orlando Furioso*⁶⁾ (1516) ispričao je Ariosto, Makijavelijev savremenik i sunarodnik, kako je Rolando, njegov junak i oličenje svih viteških vrlina, bio prinuđen da se sukobi sa neprijateljem, koji je bio naoružan vatrenim oružjem:

„Sevnu munja, zatrese se zemlje gruda,
A zidine tvrde odjeknuše svuda,
Kuga ova silu svoju rasut' neće,
Smetnje ona oboriti sve će,
I kroz vazduh hitre strele slati.“

Kada je nepobedivi Rolando uspeo da savlada svog strašnog neprijatelja i izvršio odbir svoga plena:

„Uzet' ništa ne hte vitez od sveg plena
Toga dana uz pobedu ugrabljena
Sem te sprave, čija sila u pokretu
Nalik beše gromu u brzome letu.“

*) Srednjim vekom u istoriji zove se uglavnom period od propasti Rimske imperije (476) pa do otkrića Amerike (1492). — Prim. red.

⁶⁾ L. Ariosto: *Orlando Furioso*, libro 1, canto 9. Engleski prevod od John Hoole-a.

Zatim je isplovio na pučinu, bacio ovo oružje u vodu i uzviknuo:

„Ti, oruđe smrti podlo! Spravo kleta!
Izum zlobe satanskoga sveta;
Izlivena u dnu mračnog Ada
Da rod ljudski ti uništiš sada...
Nek' se više vitez usudio nije
Da uz pomoć tvoju boljeg borca bije
Nit' plašljivac isto to učini gadni,
Sad u ponor ovaj ti potoni hladni!“

Kraće rečeno, da vatreno oružje nije bilo pronađeno, ili da je njegova upotreba mogla biti zabranjena, svet vitezova zauvek bi živeo u svom punom sjaju.

Ovaj dramatični opis opadanja moći vitezova jedva da odgovara stvarnosti. Istorija vojne organizacije ne može se odvojiti od opšte istorije jednog doba. Vojna organizacija Srednjeg veka bila je nerazdvojno vezana za život u Srednjem veku i propala je zajedno sa raspadanjem društvenog poretku toga veka. I u duhovnom i u ekonomskom pogledu vitezovi su bili karakterističan proizvod Srednjeg veka. U tome društvu u kome se smatralo da se bog nalazi na vrhu hijerarhije, isto se tako smatralo da svaki stalež vrši neki verski zadatak, te se svakom svetovnom radu pripisivao verski značaj. Vitezovi su imali zadatak da štite i brane narod svoje zemlje, a time što je ratovao, vitez je služio bogu. Sve svoje vojničke usluge stavljao je na raspoloženje svom vrhovnom gospodaru, kome je od strane crkve bio poveren nadzor nad svetovnim poslovima. Sem duhovno-religiozne veze između vazala i gospodara postojala je i pravno-ekonomska veza. Svoju zemlju, feud, vitez je dobijao od feudalnog gospodara, a samim tim što ju je primio u posed on je uzeo na sebe i obavezu da u slučaju rata vojnički služi tome gospodaru. To je bila razmena dobara za usluge, koja je potpuno odgovarala zemljoradničkoj strukturi i sistemu plemičkih imanja u Srednjem veku.

Versko shvatanje rata kao akta izvršenja pravde, ograničenje prava vojne službe na red vitezova koji su posedovali zemlju i postojanje moralno-pravnog kodeksa, one bitne veze koja je držala vojsku na okupu, to su bili činoci koji su određivali oblik vojne organizacije i metode ratovanja u Srednjem veku. Vojska se mogla skupiti u to doba samo onda kada je postojao neki određeni spor; ona je mogla biti uvedena u borbu samo u vezi sa ciljevima tako određenog rata i mogla se zadržati na okupu samo dotle dokle je taj rat trajao. Zbog čisto privremene prirode vojne službe, kao i ravno-pravnosti boraca s obzirom na njihov društveni položaj, održavanje stroge discipline bilo je otežano, iako nije bilo nemoguće. Bitka se često pretvarala u sukobe pojedinih vitezova, a ishod pojedinačnih sukoba između vođa igrao je presudnu ulogu. Pošto je rat pretstavljaо ispunjenje verske i moralne dužnosti, to je postojala vrlo jaka težnja da se rat i bitke vode prema utvrđenim pravilima i određenom kodeksu.

Kako je ova vojna organizacija bila isključivi proizvod društvenog uređenja Srednjeg veka, to je svaka promena ovog poretka imala i svoj neizbežni odjek u vojnim stvarima. Kada je naglo širenje sistema novčane privrede poljuljalo zemljoradničku osnovu srednjovekovnog društva, onda se dejstvo ove promene odmah osetilo i na vojnoj organizaciji. Prvoborci novog privrednog razvitka — gradovi i bogati gospodari — mogli su da iskoriste u punoj meri nove mogućnosti u pogledu vojske, naime da prime novac u zamenu za vojnu službu ili da tu službu obezbede novčanim nagradama i platom. Gospodar je mogao da primi novac od onih koji nisu žeeli da izvrše svoju vojnu obavezu, a s druge strane, mogao je da zadrži u svojoj službi one vitezove koji bi posle završenog rata i za duže vreme ostali u njegovoj vojsci na osnovu obećanja da će im dati redovnu platu. Tako je on bio u mogućnosti da osnuje stalnu i profesionalnu vojsku i da se osloboodi zavisnosti od svojih vazala. Ovaj proces — pretvaranje feudalne vojske u profesionalnu vojsku, feudalne države u birokratsku i absolutističku državu — bio je vrlo spor proces koji je postigao svoje puno ostvarenje tek u XVIII veku, ali pravi viteški duh feudalne vojske izumro je za kratko vreme. Za ovo imamo vrlo dobar primer u jednoj baladi iz XV veka u kojoj se opisuje život u vojsci Karla Smeloga, vladara Burgundije.⁷⁾ Ta zemlja je bila u XV veku nova politička tvorevina, te su je starije zemlje smatrале kao nekog skorojevića. Stoga je Karlo Smeli naročito želeo da opravda opstanak svoje države time što je zahtevao strogo poštovanje svih starih tradicija i običaja, te je ustvari postao vođa neke vrste romantične obnove viteštva. Stoga i pada u oči da u ovoj baladi: „vitezovi, plemići, pratioci i vazali“ imaju samo jednu misao: „Kada će doći blagajnik?“. Ovde se iza sjajne spoljašnosti viteštva krije prozaična stvarnost materijalnih interesa.

U vojskama većih sila, Francuske, Aragonske ili Engleske, bili su izmešani stari i novi elementi, feudalni način prikupljanja vojske i profesionalno služenje; ali novčano jake države ovoga perioda, italijanski gradovi, isključivo su se oslanjale na profesionalne vojnike. Od XIV veka Italija je bila „obećana zemlja“ svih vitezova kojima je ratovanje, uglavnom, bilo sredstvo da dođu do novca. Pojedinačne grupe, „compagnie di ventura“^{8)*} bile su snabdevane i plaćane od strane svojih vođa, „condottieri“^{9)**}, koji su nudili svoje usluge svakoj državi koja je bila voljna da im plati nagradu koju bi oni zahtevali. Tako je vojnički poziv postao u Italiji zanimanje potpuno nezavisno od svakog građanskog zanimanja.

Uticaj kapitalizma i novčane privrede proširio je i osnovu za regrutovanje vojnika. Novac je privukao u vojsku nove klase ljudi,

⁷⁾ Dešanova balada (Deschamps): „Quand viendra le trésorier?“ (Kada će doći blagajnik?), štampana u knjizi E. Deschamps: *Oeuvres complètes*, izd. Saint Hilaire, knj. 4 (Paris, 1884), str. 289.

^{8)*} Compagnie di ventura (italijanski) = najamničke čete. — Prim. prev.

^{9)**} Condottieri (italijanski) = vođe najamnika, koji su služili za platu i plen, obično onome koji je bolje plaćao i često vodili rat i na svoju ruku. — Prim. prev.

pre toga bez ikakve vojne tradicije. Ovim uvlačenjem novih ljudi mogli su se uvesti i dalje razviti novo oružje i nov način ratovanja. Strelci i pešadija pojavili su se u francuskoj i engleskoj vojsci za vreme Stogodišnjeg rata*). Ova težnja da se probaju nove vojne metode dobila je jak potstrek i usled poraza koji je krajem XV veka pretrpela vojska Karla Smelega od strane Švajcaraca. U bitkama kod Morata i Nansija (1476) vitezovi Karla Smelega nisu bili u stanju da razbiju kare švajcarskih pešaka i prođu kroz goru njihovih kopalja, te su bili potpuno potučeni. Ovaj događaj bio je iznenadenje za Evropu. Pešadija je uspela da zadobije svoje mesto u vojnoj organizaciji ovoga perioda.

Značaj pronalaska baruta valja ceniti u vezi sa ovim opštим razvitkom: prvo, porast novčane privrede; drugo, pokušaj feudalnih gospodara da se oslobode zavisnosti od svojih vazala i uspostave sigurnu osnovu svoje moći i, treće, težnja da se izvrše probe sa vojnom organizacijom koja se pojavila kao posledica propadanja feudalizma.

Vatreno oružje i artiljerija nisu bili uzrok ovakvog razvijatka stvari, ali su bili važan činilac koji je doprineo ubrzanju dalje evolucije. Pre svega, oni su ojačali položaj feudalnog gospodara u odnosu na njegove vazale. Upotreba artiljerije u borbi bila je težak zadatak; bilo je potrebno imati mnogo kola radi prevoženja teških topova i njihove opreme, kao i naročito izvežbano tehničko osoblje, te je ceo postupak bio preterano skup. Računi vojnih izdataka iz toga doba pokazuju da su rashodi oko artiljerije sačinjavali nesrazmerno veliki deo ukupnih rashoda⁸⁾). Samo vrlo bogati mogli su da imaju artiljeriju. Sem toga, glavni vojni uticaj pronalaska artiljerije išao je u prilog velikim silama, a protiv malih država i lokalnih centara nezavisnosti. U Srednjem veku poslednje utočište vitezova bili su njihovi zamkovi u kojima su se osećali dovoljno zaštićeni od svakog napada. Zato se u to doba vrlo mnogo negovala veština utvrđivanja⁹⁾). Male države su se branile time što su na svojim granicama podizale čitave linije utvrđenja koje su im omogućile da se odbrane čak i od jače sile. Ali ova srednjovekovna utvrđenja nisu mogla da izdrže artiljerisku vatru. Tako je vojna ravnoteža pretegla u velikoj meri u korist vojne ofanzive. Frančesko di Đorđo Martini, koji je bio jedan od velikih italijanskih arhitekata XV veka i imao zadatak da gradi utvrđenja za račun vojvode Urbina, veli u svojoj raspravi o vojnoj arhitekturi ovo: „Čovek koji bi bio u stanju da izjednači odbranu sa napadom bio bi pre bog nego ljudsko biće“¹⁰⁾).

Ove promene u sastavu vojske i u vojnim metodama izmenile su i duh vojne organizacije. Moral, tradicije i običaji, koje je feudalizam postepeno stvorio, izgubili su svaki uticaj na ljudstvo iz koga

^{*)} Vidi objašnjenje na kraju knjige. — Prim. red.

⁸⁾ Vidi napr. „Ordine dell' Esercito Ducale Sforzesco“ 1472—1474, Archivio Storico Lombardo, III ser. I (1876), str. 448—513.

⁹⁾ C. Oman, *A History of the Art of War in the Middle Ages* (London, 1924), I, str. 358.

¹⁰⁾ Francesco di Giorgio Martini: *Trattato di Architettura Civile e Militare*, izd. C. Promis (Torino 1841), str. 131.

su se vojske sada regrutovale. Pustolovi i kavgadžije, željni bogatstva i pljačke, ljudi koji u ratu nisu imali ništa da izgube već da dobiju sve, činili su većinu u tadašnjoj vojsci. Usled situacije u kojoj rat nije više bio vođen kao verska dužnost, postala je novčana dobit glavni cilj vojne službe. Pojavio se i moralni problem, da li je greh baviti se zanimanjem kome je cilj ubijanje ljudi. Početkom XV veka Kristina de Pizan posvetila je jedan deo svog vojnog dela pitanju da li se može pravdati primanje novčane nagrade za vojne usluge¹¹⁾, a sto godina dognje našao se i Martin Luter prinuđen da odgovori na pitanje da li vojnik može biti hrišćanin.¹²⁾ U najkulturnijim delovima Evrope, naprimer u Italiji, ljudi su izbegavali svaki dodir sa profesionalnim vojnicima.

Čak i kod državnika izgubile su vojničke vrline svaku vrednost: „Stabilnost je toliko ojačala“, rekao je ambasador ferarskog vojvode u svom izveštaju, pisanom 1474 u Florenciji, „da ćemo, ako se ništa neočekivano ne desi, čuti ubuduće mnogo više o borbama protiv ptica i pasa nego o ratovima, a oni koji budu vladali Italijom u miru, biće isto toliko slavnici koliko i oni koji su je vodili u rat, jer pravi cilj rata je mir“¹³⁾. Viši duhovi su raspravljali o mogućnosti da se ukine napast koja se zove rat i vojska. Sastav i priroda vojne organizacije, njeno mesto i značaj u društvenom poretku postali su problem koji je trebalo ponovo razmotriti. Stare klasifikacije nisu se više mogle održati. Nastalo je novo doba.

Treba imati više nego živo interesovanje za politiku i više nego pronicljivost duha, pa razumeti pojave novih istoriskih sila i razvitak novih političkih grupacija. Tek kada ukorenjene predrasude i pretpostavke propadnu usled nekog značajnog političkog događaja, biće jasno da su postojeća politička shvatanja nedovoljna i da je pripremljen put za potpuno nov sud i novu ocenu političke situacije. To se desilo kada je 1494 francuska vojska pod Karлом VIII, naoružana moćnom artiljerijom i potpomognuta švajcarskom pešadijom, upala u Italiju i srušila čitav njen politički sistem. Gičardini, Maki-javelijev prijatelj i čuveni istoričar toga doba, nazvao ju je „najnesrećnjom godinom za Italiju i, ustvari, onom godinom sa kojom su počele bede idućih godina, jer je ona utrla put nebrojenim i strašnim nesrećama“, ¹⁴⁾ pa je dao čuveni opis dalekosežnih i revolucionarnih posledica do kojih je došlo posle ove francuske invazije:¹⁵⁾

„Posledice ove invazije raširile su se po Italiji kao požar ili kuga, i srušile su ne samo vladajuće sile, već i promenile metode vladanja i ratovanja. Pre toga bilo je pet vodećih država u Italiji: Crkvena

¹¹⁾ Christine de Pisan, *Livre des faits d'armes et de cheualrie*, knj. 3. gl. 7.

¹²⁾ U svom spisu iz 1526: *Ob Kriegsleute auch ym seligen stande sein kuenden*.

¹³⁾ Capelli, „Lettere e notizie di Lorenzo de' Medici“, *Atti e Memorie della RR. Deputazione di Storia Patria per le Provincie Modenesi e Parmensi I* (1863) str. 251.

¹⁴⁾ Francesco Guicciardini: *Storia d'Italia*, knj. I, gl. 6. Izd. C. Panigada (Bari, 1929), I, str. 42.

¹⁵⁾ F. Guicciardini: *Storie Fiorentine*, izd. R. Palmarocchi (Bari, 1931), str. 92—93.

država, Napuljska, Mletačka, Milanska i Florentinska. Najglavnija briga svih ovih država bila je održavanje status quo-a*). Svaka se starala da spreči drugu da uveća svoju teritoriju i da toliko ojača da postane opasna po druge. One su vrlo revnosno pratile i najmanji potez na političkoj šahovskoj tabli i dizale veliku galamu čim bi i najmanji zamak promenio gospodara. Kad god bi izbio rat, snage su bile podjednake, vojna organizacija spora, artiljerija teško pokretna, tako da je trebalo upotrebiti čitavo leto za opsadivanje nekog zamka. Ratovi su trajali vrlo dugo, a bitke su se svršavale sa malo ili bez ikakvih gubitaka. Sve se to izokrenulo posle francuske invazije kao posle neke iznenadne i strahovite oluje. Veze koje su vezivale italijanske vladare raspale su se a njihovo interesovanje za opšte blagostanje prestalo je. Kada su pojedine državice pogledale oko sebe i videle kako jedan za drugim padaju gradovi, vojvodstva i kraljevine, one su se uplašile, pa je svaka od njih počela da misli samo na svoju sopstvenu bezbednost, a zaboravila da se vatra u susednoj zgradi može lako da proširi i da zahvati i njenu. Sada su ratovi postali kratkotrajni i plahi, čitava kraljevina osvajana je i pustošena brže nego nekada obično selo. Opsada gradova trajala je vrlo kratko vreme i bila je s uspehom završena za nekoliko dana i časova umesto za nekoliko meseci, a bitke su postale ogorčene i krvave. O sudsbari država nisu odlučivale veština pregovaranja i pamet diplomata, već bitke i vojnička pesnica.“

Gičardinijeve reči jasno pokazuju koliko su Italijani duboko osećali razliku između stanja stvari u XV i stanja stvari u XVI veku. U XV veku oni su se navikli da, svesni svoga bogatstva i ponosni na svoj način života koji su stvorili njihovi pronalasci i napredak u nauci i umetnosti, gledaju sa preziranjem na ostale evropske sile, čiji se društveni poredek i duhovni život još uvek nalazio u okovima predrasuda i sujeverja. A sada, u XVI veku, sudsbarina Italije bila je potpuno u rukama tih istih država koje su Italijani smatrali takvim da ih s pravom mogu da preziru. Gičardinijeve reči isto tako pokazuju kako su Italijani objasnili svoj poraz. Pošto se nadmoćnost italijanske kulture jasno ispoljavala u privrednoj i duhovnoj oblasti, to su oni svu krivicu bacili na svoj nehat u pogledu novog načina ratovanja. Pojas utvrđenja i zamkova, kojima je svaka italijanska državica štitila puteve koji su vodili u njenu teritoriju, brzo je pao pod udarcima artiljerije Karla VIII, a italijanski najamnički konjanici nisu mogli da odole navalni Karlove švajcarske pešadije i artiljerije. Moderna ratna tehnika savladala je zastarelju. To je, kako Makijaveli kaže, bio „guerra corte e grosso“***)¹⁶) — ono što mi danas zovemo munjeviti rat. Vodio se, kako on smatra „col gesso“¹⁷), tj. Francuzi su bili u stanju da obeleže „kredom“ one kuće u koje su hteli da smeste svoje trupe, a da se ne boje da će se tome odu-

*) Status quo (latinski) = stanje u kome se nešto ranije nalazilo ili se sada nalazi. — Prim. prev.

**) „Rat kratak i surov“. — Prim. prev.

¹⁶) *Discorsi*, knj. 2, gl. 6 (*Opere*, str. 147).

¹⁷) *Principe*, gl. 12 (*Opere*, str. 25).

preti slabe italijanske snage. Posle toga su i Španci i Nemci, namamljeni lako zadobijenim pobedama od strane Francuza i vojničkom slabošću Italije, bacili oko na taj isti plen. Na svoje veliko zaprepašće Italijani su bili prinuđeni da mirno posmatraju kako se njihova zemlja pretvara u evropsko ratište i privlačno središte za sve strance koji žude za vojničkom slavom. Cela Italija je obožavala, a i bojala se imena kao što su: Gran Capitano, Gaetano di Consalvo, koji je u Napuljskom ratu postigao čudo pretvorivši bezobličnu masu španskih najamnika u vrlo dobro uređenu pešadiju; Gaston de Foa, koji je koristeći brze pokrete svojih trupa i novinu noćnih marševa, nadmudrio svoje brojno jače neprijatelje; Frundsberg, organizator nemačkih „landsknehta“*) i njihov vođa u budućem „Sacco di Roma“**). Ali svi oni koji su razmišljali o sudbini Italije morali su doći do zaključka da će Italijani biti prinuđeni da izvrše reformu svoje vojne organizacije, ako hoće da dostignu strane varvare i budu gospodari u svojoj kući.

Opšte interesovanje za vojna pitanja, koje su ovaj revolucionarni period i njegove nesreće morali izazvati kod Italijana, bilo je pojačano kod Makijavelija još i praktičnim iskustvom koje je imao sa politikom Florencije u kojoj je stekao naročito poznavanje vojne organizacije i njenog političkog značaja sa svima posledicama. Bila je to velika tragedija za Makijavelija što je aktivno učestvovao u politici samo relativno kratko vreme, od 1498 do 1512, tj. u doba kada je Pijero Soderini bio najviši činovnik, Gonfaloniere, i rukovodio politikom Florentinske države. Istovremenost Makijavelijevog političkog rada i Soderinijeve vladavine nije puka slučajnost. Posle izgnanja Medičija i kratkog perioda bune i nereda, aristokrati i demokrati, dve protivničke stranke u Florenciji, sporazumeli su se da izaberu Soderinija. Soderini, koji ili nije mogao ili nije htio da veruje bilo jednoj ili drugoj protivničkoj stranci, rešio se da smatra stalnu birokratiju kao glavnii oslonac svoje vladavine. Makijaveli, potomak jedne osiromašene plemićke porodice — ni aristokrata ni demokrata — ne bi nikada imao sreću da bude vodeća ličnost bilo u jednoj ili drugoj stranci u Florenciji. Ali, kao sekretar kancelarstva, pripadao je onoj grupi koju je podržavao Soderini. Tu mu se ukazala prilika da pokaže svoje sposobnosti. Soderini je vrlo brzo zapazio sposobnosti ovog ambicioznog mладог čoveka; uveo ga je u svoj uži krug i upotrebio za važne diplomatske i administrativne zadatke. Tako se Makijaveli morao baviti vrlo važnim vojnim problemom koji je zahvatio celu Soderinijevu administraciju, problemom ponovnog zauzeća Pize.

Piza, veliko morsko pristanište na ušću Arna, iskoristila je zabunu koja je nastala usled francuske invazije, te se oslobođila florentinske vladavine. Sigurnost Soderinijeve vlade zavisila je očevidno od toga da li će uspeti da ponovo zauzme Pizu. Iz godine

*) Najamnički vojnici u Nemačkoj u XV i XVI. veku. — Prim. prev.

**) Pljačka Rima je bila izvršena 6. maja 1527. kao posledica pohoda landsknehta i nemačkih carskih trupa za vlade Karla V., nemačkog cara. — Prim. prev.

u godinu bili su najbolji italijanski kondotieri primani u florentinsku službu; pokušavalo se sa najsmelijim i najneobičnijim planovima kao što je odvođenje Arna da bi se Piza lišila vode kojom se iz njega snabdevala. Ali svake godine, čim bi dolazak zime obustavio vojne operacije, Piza je i dalje ostajala nezauzeta. Ovaj neuspeh bio je većiti izvor narodnog nezadovoljstva Soderinijevom vladom. On je bio i uzrok gubitka prestiža Florencije. Sem toga, potreba da se trupe najamničkih vojnika stalno drže na okupu pretstavlja je stalni teret za državnu blagajnu i kesu poreskih obveznika. Soderini i njegovi prijatelji očajno su tražili neki nov način kojim bi se opsada Pize mogla privesti kraju a finansijski teret ukloniti. Među raznim predlozima koji su bili izneti povodom toga nalazio se i predlog da se mobilise ljudstvo Toskane u cilju obrazovanja narodne milicije. Nije poznato da li je Makijaveli bio prvi koji je izneo ovaj predlog, ali se zna da je on izradio onaj značajni izveštaj na osnovu koga je bila obnarodovana *Ordinanza*^{*)} (1506), tj. zakon koji je uveo opštu vojnu obavezu za sve muškarce od 18 do 30 godine.

Ordinanza nije pretstavljala sistem strogog ili opštег regrutovanja. Ona je bila samo prvi korak u tom pravcu. Vojna obaveza nije obuhvatala i građane Florencije već se odnosila samo na stanovnike tzv. *contado*, na stanovništvo zemljoradničkih oblasti Toskane, koje su bile pod vlašću Florencije. Čak i od toga stanovništva samo je jedan mali broj ljudi bio uzet u obzir, jer se naročito vodila briga o tome da se ne ometa rad za potrebe građanskog stanovništva. Za vreme mira vežbe nisu bile težak teret za regrute. Seljaci su se morali nedeljom i u slobodnim danima vežbati u marševanju i rukovanju kopljima. Dvaput godišnje morali su ljudi iz raznih sela doći u glavni grad svoje oblasti da bi se u njemu dva dana vežbali u većim formacijama. Političari Florencije nisu smeli da prihvate draščiňe predloge, jer su se bojali da bi se toskanski seljaci, ako bi se naoružali, pobunili protiv florentinske vlasti, ili da bi Soderini uz pomoć dobre vojne organizacije mogao postati absolutni vladar.

Ima se uglavnom zahvaliti Makijavelijevom zauzimanju što je ovaj neodlučni pokušaj da se mobilise ljudstvo Florencije doveo do nekih stvarnih rezultata i što je od 1507 godine 2.000 ljudi milicije uzelo učešće u opsadi Pize. Sav posao u vezi sa regrutovanjem bio je obavljen u njegovoj kancelariji. On je išao od mesta do mesta i birao ljude koje treba uzeti u vojsku, a isto tako je vršio i nadzor nad njihovim vežbama. Bio je odgovoran i za izbor oficira. Za sve vreme dok je milicija opsadivala Pizu, on je imao zadatak da je snabdeva svim potrebama. Iako je milicija služila samo kao pojačanje najamničkim trupama, ipak je njen učešće u opsadi bilo od vrlo velikog značaja za krajnji uspeh Florentinaca. Snage milicije održavale su opsadu u toku cele zime, a time što su sprečile da se Piza snabdeva hranom, iznurile su je glađu i naterale na predaju 1509 godine.

^{*)} *Ordinanza* znači naredba ili propis. — Prim. red.

Uspeh koji je milicija postigla prilikom opsade Pize povećao je pouzdanje Florentinaca u ovu novu ustanovu. Oni su se potpuno oslonili na tu regrutovanu vojsku kada je carska vojska dve godine posle toga pošla protiv Florencije da bi ponovo uspostavila vlast Medičija. Ali, protiv iskusnih trupa carske vojske milicija je potpuno podbacila. Bila je skoncentrisana u Pratu, jednom malom gradu, sa zadatkom da brani prilaz Florenciji. Međutim, carske trupe uspele su da probiju odbranu još u prvom naletu. Milicija je bila zahvaćena panikom i pobegla je ne davši nikakav ozbiljan otpor. Prilikom toga bekstva poginulo je više od 4.000 ljudi, većinom vojnika iz milicije, što je bio pokolj neobičan čak i za taj period naviknut na surovosti i bezobzirnosti. Sada je put za Florenciju bio slobodan, te su se Medići vratili kao pobednici u svoje rodno mesto.

Povratak Medičija učinio je kraj Makijavelijevoj političkoj karijeri. Svi njegovi pokušaji da povrati svoj položaj bili su uzaludni. U toku povučenosti, koja mu je bila nametnuta, on je sa delâ prešao na razmišljanje, sa političke prakse na političku teoriju. U razmišljanju o političkom iskustvu koje je stekao morali su mu problemi rata i vojne organizacije biti naročito gorki. Zar nije milicija, u neku ruku delo njegovog uma i stvaralaštva, bila jedan od onih uzroka koji su doprineli padu republikanske vlade, pa prema tome i uzrok ovom nesrećnom obrtu u njegovom životu? Ali, iako je Makijaveli bio lično zainteresovan tim problemom, ipak, to ga nije navelo da putem prepirke opravdava svoje postupke ili da sitničarski optužuje druge za njihove pogreške. Naprotiv, Makijaveli se odlikovao time što je uzeo u razmatranje čitav splet istoriskih okolnosti koji se krio iza te usamljene političke činjenice i što nije bio zadovoljan sve dok nije pronašao ono opšte pravilo koje je moglo da objasni pojedinačne slučajeve. Tako je Makijavelijeva želja da opravda svoje postupke bila za njega potstrek za opšta plodonosna razmišljanja. Ona su mu opet objasnila značaj koji su vojni činioci imali za sudbinu Italije i događaje u njegovo doba. On je duboko ušao u odnos između političke i vojne moći. Njegova lična iskustva uputila su ga na objektivno ispitivanje vojne krize njegovog doba. Tako je on postao prvi vojni misilac savremene Evrope.

II

Kao što smo videli, Makijaveli se zainteresovao za vojna pitanja zato što je iz svog sopstvenog iskustva osetio njihov značaj za opšti razvitak političkih događaja. Prema tome, analiza Makijavelijevih vojnih teorija ne može se ograničiti samo na njegovo vojno delo *Veština ratovanja*, koje je posvećeno isključivo vojnim stvarima. Rat i vojna organizacija igraju važnu ulogu i u njegovim političkim i istoriskim delima *Principe* i *Discorsi*, kao i u *Istoriji Florencije*. Razlike, na koje se nailazi u njegovim vojnim gledištima, izloženim u delu *Veština ratovanja* i ostalim njegovim istoriskim i političkim delima, potiču iz raznolikih ciljeva zbog kojih su ta dela pisana.

U Veštini ratovanja dato je sistematsko, čak većinom stručno izlaganje Makijavelijevih vojnih pogleda, a u *Principe i Discorsi* oni su kao saveti bili izloženi u vidu poslovica. Veština ratovanja odnosi se na pozitivan program vojne reforme. Primedbe o vojnim stvarima date u delima *Principe i Discorsi* uglavnom su negativne prirode; ustvari, one su kritika vojnih ustanova njegovog doba.

Makijavelijeve kritike i negativne primedbe bile su uperenе protiv vojnog sistema koji je postojao u Italiji u toku XV veka i pre francuske invazije. Kondotieri i njihove najamničke konjičke trupe bili su predmet njegovog preziranja: „Oni su nesložni, željni slave, bez ikakve discipline, prevrtljivi, drski prema priateljima, plašljivi prema neprijatelju, ne boje se boga i varaju ljudе.“¹⁸⁾ Njegovo rđavo mišljenje o njihovim delima vidi se iz njegovih satiričnih izraza u *Istoriji Florencije* koje upotrebljava kada govori o bitkama koje su vojske kondotijera vodile u XV veku. U bici kod Zagonare, koja se završila pobedom „čuvenom u celoj Italiji, niko nije poginuo osim Lodovika delji Obici, a on je sa svoja dva vojnika bio zbačen s konja i udavio se u blatu“.¹⁹⁾ U bici kod Angijarija, „koja je trajala četiri časa, samo je jedan čovek poginuo, a i on nije bio ni ranjen ni ubijen kakvim dobrim udarcem, već je pao s konja i bio zgažen pa je od toga i umro.“²⁰⁾ U bici kod Molinele, koja je trajala pola dana, „niko nije poginuo, već je samo nekoliko konja bilo ranjeno i nekoliko vojnika zarobljeno i s jedne i s druge strane“.²¹⁾ Makijaveli je objasnio da su se kondotijeri i njihove trupe zato tako rđavo borili što je njihovo interesovanje za rat bilo vezano za najam. „Kod njih ne postoji ljubav, a ni neka druga pobuda koja bi ih vodila u rat sem neznatne plate koja nije bila u stanju da ih navede da ginu za vaš račun.“²²⁾ Prema Makijavelijevom mišljenju, preovlađivanje finansijskih obzira određivalo je prirodu vojne organizacije i način vođenja rata u Italiji u toku XV veka. Pošto su vojnici bili radni kapital kondotijera, to su ih oni štedeli, izbegavali su otvorene bitke i više su voleli manevarski rat, a ako je moralno doći do bitke, starali su se da gubici budu što manji. To je bio period bitaka bez prolivanja krvi. S druge strane, kratkotrajni ratovi nisu bili korisni za kondotijere, koji nisu hteli da izgube zaposlenje, te su, čak i kada je pobeda izgledala sigurna, produžavali rat u čitav niz bitaka. Makijaveli je nagovestio da je čak i zanemarivanje upotrebe pešadije u Italiji došlo iz novčanih obzira kondotijera. Pešaci su mogli biti opremljeni sa mnogo manje izdataka nego konjičke trupe koje su bile radni kapital kondotijera. Ona sila koja ne bi imala konjicu morala bi pribeci regrutovanju kao najjeftinijem načinu da bi brojno nadmašila vojsku svoga suseda. Upotreba pešadije učinila bi kondotijere izlišnim. A pod takvim okolnostima, kako on veli, stvari se ne bi mogle mnogo popraviti. Pošto su se svi kondotijeri rukovo-

¹⁸⁾ *Principe*, gl. 12 (*Opere*, str. 25).

¹⁹⁾ *Istorie Fiorentine*, knj. 4, gl. 6 (*Opere*, str. 475).

²⁰⁾ *Istorie Fiorentine*, knj. 5, gl. 33 (*Opere*, str. 528).

²¹⁾ *Istorie Fiorentine*, knj. 7, gl. 20 (*Opere*, str. 578).

²²⁾ *Principe*, gl. 12 (*Opere*, str. 25).

dili istim sebičnim razlozima i smatrali rat kao posao, to je njihov zajednički interes bio da poštuju osveštana poslovna pravila i da igraju na istu kartu.

Makijavelijev opis italijanskih metoda ratovanja u XV veku ne treba smatrati kao istorisku istinu. Prilikom opisivanja kondotijera iz XV veka on je, kao i svi veliki slikari portreta njegovog doba, ograničio svoj opis na nekoliko glavnih osobina, a otstranio sve one koje bi mogle da umanje oštrinu slike i jasnoću uočavanja onoga što je tipično. Makijavelijevom opisu mora se prigovoriti da su se u drugoj polovini XV veka i sami kondotijeri počeli da interesuju za vojne novine i da su počeli da upotrebljavaju i pešadiju i artiljeriju, iako u relativno skromnim razmerama. Sem toga, moramo imati na umu da je među kondotijerima postojala velika surevnjivost, te su se, prema tome, makar to bilo i iz obzira ličnog prestiža i lične ambicije, morali starati da pobede neprijatelja. Ako su morali često puta da pribegnu dugotrajnom manevarskom ratu, to nisu činili ni namerno ni iz zle volje. Njihova strategija je zavisila od političkih prilika koje su vladale u Italiji u XV veku. Relativno nedovoljna sredstva malih državica i njihova približno podjednaka snaga predstavljali su nesavladljivu prepreku stvaranju takve sile koja bi bila u stanju da izvede vojne reforme velikih razmara.

Makijaveli je dobro zapazio da postoji veza između italijanskog političkog uređenja i zastarelosti njene vojne mašine. On je video da Italija treba da sproveđe nešto više nego obične mere vojno-tehničke prirode, nešto više nego ukidanje najamničkog sistema i upotrebu pešadije da bi mogla sa uspehom da se odupre napadima drugih evropskih zemalja. Bilo je nečega iz osnove pogrešnog u samom duhu u kome su Italijani vodili ratove. „Ne možemo nazivati ratom ako ljudi ne ubijaju jedan drugoga i ako gradovi ne budu opljačkani, a zemlja opustošena“.²³⁾ Potpuno uništenje neprijateljske države mora biti glavni cilj u ratu; pravi rat je borba za opstanak i u takvoj borbi sve je dopušteno. „Tamo gde bezbednost zemlje zavisi od odluke koja treba da se doneše ne sme se dopustiti da prevagnu obziri pravde ili nepravde, čovečnosti ili svireposti, niti slave ni sramote.“²⁴⁾ Sredstva upotrebljena u ratu moraju se ceniti isključivo sa gledišta koristi. Makijaveli sa divljenjem veli ovo o Kastručiju Kastrakaniju: „Ako je mogao ma šta da dobije na prevaru, nije nikada pokušavao da to dobije silom, jer je govorio da pobeda donosi slavu pobediocu a ne način na koji je ona zadobijena.“²⁵⁾ Zato je Makijaveli smatrao da se interesovanje vojskovođe ne sme da ograniči na čisto vojnu akciju. On isto tako mora da upotrebii zgodne metode da prevari neprijatelja, a i da se posluži lukavstvom — naprimjer, širenjem lažnih glasova — da bi ga obeshrabrio.²⁶⁾ Makijaveli je bio veliki obožavalac Frontina (40—103 naše ere), čija

²³⁾ *Istorie Fiorentine*, knj. 5, gl. 1 (*Opere*, str. 499).

²⁴⁾ *Discorsi*, knj. 3, gl. 41 (*Opere*, str. 256).

²⁵⁾ *Vita di Castruccio Castracani* (*Opere*, str. 761).

²⁶⁾ Vidi naročito *Discorsi*, knj. 3, gl. 14: „O dejstvu novih lukavstava i neočekivanih glasova u toku bitke.“

je knjiga „O ratnim lukavstvima“ bila posvećena ovom pitanju, te je preporučivao mnoga Frontinova sredstva za prevaru. Ako bi se reklo da je Makijaveli bio preteča savremenog psihološkog rata, značilo bi otici isuviše daleko. U svakom slučaju, njegova gledišta znače sasvim novo i iz osnova drukčije shvatanje rata. Jer, u Makijavelijevo doba — naprimer, u bici kod Ravene — protivnici su izmenjivali učtive pozive na borbu i viteške pohvale pre početka neprijateljstava; još se održavao običaj, bar u teoriji, da se ratovi vode prema utvrđenim pravilima i sredstvima koja su bila tačno predviđena. Još su postojali tragovi srednjovekovne tradicije koja je shvatila rat kao merenje snaga u boju u kome su se borci otvoreno sukobljavali pod jednakim uslovima. Međutim, osnova Makijavelijeve teorije bilo je njegovo revolucionarno shvatanje da je u ratu dopušteno upotrebiti sve raspoložive sile. On je smatrao državu kao neko živo biće koje u toku rata stavlja na probu sva svoja sredstva, svu svoju snagu, pamet i hrabrost.

Makijaveli je bio često puta napadan zbog tobože pogrešnog suda o značaju pronalaska artiljerije i zbog potcenjivanja uloge novca u ratu. Ali, ako se uzme u obzir njegovo novo shvatanje rata, onda njegova gledišta po ovim pitanjima izgledaju potpuno logična i razumljiva. Čuvena glava u njegovom delu *Discorsi* o „značaju artiljerije za modernu vojsku i da li je opšte mišljenje u tom pogledu tačno“²⁷⁾ nije bila nepristrasná rasprava o značaju pronalaska artiljerije za dalji razvitak ratovanja, već se više odnosila samo na jednu stranu ovog problema: na značaj hrabrosti i inicijative u odnosu na ovo novo ratno sredstvo. Makijaveli je slušao kako mnogi ljudi govore „da će se ratovi ubuduće voditi isključivo pomoću artiljerije“.²⁸⁾ Sva njegova izlaganja po ovom pitanju sastojala su se iz dokaza da je ovo shvatanje pogrešno. On nije poricao da je artiljerija povećala udarnu snagu, ali je odlučno poricao tvrđenje da bi artiljerija sama po sebi mogla da bude odlučujuća činjenica. Pronalazak artiljerije nije učinio rat strukom tehničara i inžinjera; i dalje je bila potrebna kombinacija svih snaga jedne zemlje kako vojnih tako i duhovnih, a sposobnost komandanata i hrabrost vojnika bili su oduvek odlučujući činioci.

Makijaveli je to isto tvrdio i u svojoj raspravi o ulozi novca u ratu. U glavi koja nosi naslov: „Novac nije glavna stvar u ratu, iako se obično tako smatra“²⁹⁾ on je došao do ovog zaključka: „Dobri vojnici, a ne zlato, obezbediće uspeh u ratu, jer koliko je moguće da dobri vojnici pribave zlato, toliko je nemoguće da zlato stvorí dobre vojnike.“ Makijavelijevi savremenici, naprimer, Giardini³⁰⁾, zaključili su iz ovog tvrđenja da je Makijaveli bio čist teoretičar bez imalo poznavanja praktičnih stvari. Ali ima nekoliko stavova u Makijave-

²⁷⁾ *Discorsi*, knj. 2, gl. 17 (*Opere*, str. 162—166).

²⁸⁾ *Opere*, str. 162.

²⁹⁾ *Discorsi*, knj. 2, gl. 10 (*Opere*, str. 152—153).

³⁰⁾ Francesco Guicciardini: „Considerazione intorno ai Discorsi del Machiavelli“, *Scritti politici e Ricordi*, izd. R. Palmarocchi (Bari, 1933), str. 50—51.

lijevim pismima³¹⁾) koji pokazuju da je on prilikom procenjivanja mogućnosti uspeha u datom sticaju političkih okolnosti uzeo u obzir i značaj novca. Makijaveli nije htio da tvrdi da je novac bez uticaja na vođenje rata, već je samo pomišljao na velike italijanske gradaove, Florenciju i Milano, koji su, pored svega svoga bogatstva, ipak podlegli napadima stranaca. Njegova tvrdnja se sastojala pre u tome da je vojna sila temelj političke moći, a da je novac politička moć samo ako se pretvoriti u vojnu silu.

Ali postoji i jedno šire značenje u Makijavelijevoj primedbi o odnosu između novčane moći i vojne sile. On je osećao da se vrline koje rat traži ne mogu složiti sa onim stavom koji potiče iz trgovачkih poslova. Verovao je da su miroljubive sklonosti Italijana u XV veku sprečile razvitak pravog vojničkog duha, te je smatrao da postoji neka uzajamna veza između širenja ove miroljubive atmosfere i bavljenja trgovackim poslovima. U jednom pismu svom prijatelju Veteriju, u kome je samog sebe opisao, rekao je ovo: „Sudbina je htela da se, pošto ne mogu da govorim o izradi svile, ili preradi vune, o gubitku i dobitku, moram baviti politikom. Ili se moram zavetovati da čutim, ili moram da govorim o tome predmetu.“³²⁾ Svakako, on nije smatrao da mu služi na sramotu to što je osećao da mu nema mesta u društvu trgovaca svilom i vunom koji su tada vladali Florencijom. Po njegovom mišljenju, veliki značaj koji je novac imao u očima mnogih Florentinaca bio je razlog opadanja političke moći Florencije. U jednoj državi, koja je težila za političkom veličinom, morali su politički interesi biti preči od svih drugih. Makijavelijeva optužba najamničke vojske, njegova kritika kolebljivih i neuspešnih metoda ratovanja u Italiji našle su pozitivan izraz u njegovom zahtevu, kojim traži nov duh vojničkog herojstva. Mekušto i nedostatak borbenog duha, tako je on mislio, bili su posledica preterane brige za ličnim blagostanjem koja je nerazdvojno vezana za društvo u kome preovlađuju novčana i trgovacka pitanja. Samo onaj narod kome je veličina njegove zemlje, a ne lična sudbina njegovih pripadnika, najviša vrednost i koji je voljan da sve žrtvuje svom političkom ubeđenju i da gine za to svoje ubeđenje, u stanju je da stvori vojnike za jednu nepobedivu vojsku.

Glavni principi Makijavelijevih misli o vojnoj reformi mogu se lako izvesti iz njegove kritike ranije organizacije. On je zahtevao vojsku sačinjenu od pešadije, koja bi bila obrazovana na principu opšte vojne obaveze. Naravno, takva vojna organizacija zahteva nužno i političke reforme. Ona će moći da uspe samo ako bude prožeta novim duhom koji bi političke vrednosti stavio iznad svih drugih. Štaviše, narodi koji upravljaju sami sobom biće i najviše voljni da se bore za sebe. Postoji čvrsta veza između demokratije i ideje o vojsci sastavljenoj od obavezno regrutovane pešadije.

Međutim, mnogo će se razočarati svaki čitalac koji očekuje da će u Makijavelijevom delu *Vestina ratovanja*, njegovom glavnom

³¹⁾ Naročito vidi pismo Frančesku Veteriju od 20 decembra 1514.

³²⁾ Pismo Frančesku Veteriju od 9 aprila 1513 (*Opere*, str. 882).

delu o vojnim pitanjima, naći podrobno raspravljanje o tome kako bi se ove ideje mogle da primene na prilike u XVI veku i realistički opis ratova u ovom periodu. Makijaveli je bio dete Renesansa, te se njegov način dokazivanja opravdanosti ideja sastojao u tome da pokaže da su one važile još u antičko doba. Ovaj način prilaženja problemima odredio je i metod i sadržaj cele ove knjige. Smatrao je da bi najjači razlog koji bi mogao da navede u prilog svojih teorija bilo to što se rimska vojska sastojala iz obavezno regrutovane pешadije.

Stoga je Makijavelijeva knjiga bila velikim delom objašnjenje rimskih vojnih ustanova. Primere koje je navodio uzeo je većinom iz dela klasičnih istoričara, kao što su Livije i Polibije. Držao se vrlo mnogo — čak i ropski — klasičnih pisaca o vojnoj nauci. Njegovo delo je, ustvari, neka vrsta prilagođavanja klasične vojne mudrosti dobu u kome je on živeo. Njegov glavni izvor nadahnuća bilo je Vegecijev delo *De re militari* (O vojsci). Zato se njegovo delo bavilo istim pitanjima: izborom ljudstva, opremanjem i vežbanjem vojnika, prirodom borbe i raznim slučajevima koji se mogu desiti u toku vojne akcije, marševskim poretkom, podizanjem logora i načinom utvrđivanja. Prilikom rasporeda izlaganja ovih pitanja Makijaveli se takođe držao Vegecija. Možda bi se moglo reći da je jedan od razloga što se na Makijavelijevo delo *Veština ratovanja* nije u moderno doba obratilo dovoljno pažnje bio u tome što se često puta smatralo da to delo nije ništa drugo do italijanizovani i nešto modernizovani Vegecije.

Bilo je slučajeva u kojima je on otstupao od svojih klasičnih uzora. Pošto je Makijaveli očevidno smatrao obnovu stare vojne nauke kao svoj glavni zadatak, to mu je izgledalo da su oni vrlo važni i da zaslužuju naročitu pažnju. Najviše se udaljio od Vegecija tamo gde je opširno raspravljaо o značaju bitke u vođenju rata. Suprotno Vegeciju, koji je ukratko obradio to pitanje, bitka čini glavni predmet čitave jedne knjige u Makijavelijevom delu *Veština ratovanja*. Ova knjiga, treća po redu, sadrži opis jedne zamišljene bitke i nalazi se, što naročito pada u oči, u središtu pažnje celog dela. Dve ranije knjige, koje govore o izboru i vežbanju ljudstva, opisuju kako treba vojsku, spremnu za vojnu akciju, upotrebiti na bojnom polju; one nas uvode u bitku. Posle vrhunca bitke napregnutost popušta, te se predmeti ostalih knjiga — marševski poredak, logorovanje, utvrđivanje — obrađuju jedno za drugim u vidu kratkih opisa slabo povezanih među sobom. Način izlaganja u ovom odeljku je manje strog. I tako, posredno, samim oblikom izlaganja, bitka se ističe kao glavni deo ovog dela. Štaviše, značaj bitke se nameće čitaocu direktnim izjavama koje se provlače kroz celu knjigu. „Ako vojskovođa dobije bitku, to će zagladiti sve njegove greške i rđavo držanje“³³⁾; bitka je „cilj radi koga se vojske mobilisu, i zato treba uložiti mnogo brige i truda da ih naviknemo na

³³⁾ *Arte della Guerra* (Opere, str. 275).

disciplinu“.³⁴⁾ „Glavni cilj i svrha sve brige i svega truda, uloženih u održavanje dobrog reda i discipline, jeste da spremimo i osposobimo vojsku da napadne neprijatelja onako kako treba, jer će, po pravilu, potpuna pobeda okončati rat“.³⁵⁾ Štaviše, odluka putem bitke ne može se izbeći. Ako je vaš protivnik rešen da povede bitku, on vas može uvek da dovede u takav položaj da je morate primiti. „Vojskovođa neće moći da izbegne bitku ako je protivnik rešen na nju po svaku cenu.“³⁶⁾ Sem toga, od pojave artiljerije, zamkovi i tvrđave izgubili su svaki značaj u zadržavanju neprijatelja, te je otvorena bitka nužan vrhunac u svakom ratu.

Najzad, sam način kako se govori o bici u trećoj knjizi ističe važnost koju je Makijaveli pridavao ovom delu knjige; ona sadrži opširan, pažljivo razrađen opis koji iznosi sve dramatične mogućnosti.

On podrobno opisuje kako treba izvršiti sada već zastareo raspored trupa za bitku: pešadija se postavlja u centar kao glavna udarna snaga, na bokovima se nalaze radi zaštite konjica i laka pešadija. Posle artiljeriskog plotuna i čarki koje vode konjica i laka pešadija, i čim je borbeni prostor spremljen za sukob glavnih snaga, pešaka, počinje prava bitka. Kopljanci, koji čine prve borbene redove, snažno napadaju protivnika; čim se ostojanje između oba protivnika dovoljno smanji, kopljanci ustupaju mesto mačevaocima. Sada nastupa otsudan trenutak. Ishod bitke odlučiće veština kojom se izvede ovaj manevr: „Kakav pokolj! Koliko ih je samo ranjeno! Neprijatelj počinje da otstupa. Gle, beži i na desnom i na levom krilu. Bitka je završena. Mi smo izvojevali sjajnu pobedu!“³⁷⁾ Ovim rečima, punim oduševljenja, Makijaveli završava svoj opis bitke. Taj opis je pre slikanje onoga što bi gledalac mogao da vidi sa kakvog pogodnog mesta, a ne analiza mogućih manevara; on je, ustvari, slikanje bitke rečima. Pošto je bitka posmatrana samo spolja, to izgleda kao da su svi njeni delovi unapred određeni, kao da se ona razvija po planu; međutim, ovoj slici nedostaju elementi krize, zastoja, odluke. Veština književne analize vojne akcije još je bila u povoju.

Ustvari, Makijaveli je zamislio tok bitke kao neki dobro podmazan mehanizam samo zato što je ovakvo shvatanje odgovaralo stvarnom toku bitke. U ovo doba bilo je posle početka bitke vrlo malo mogućnosti za inicijativu. Čim pešadiške kare navale jedna na drugu, bilo je skoro nemoguće manevrovanje sa ovim gusto zbijenim masama. Ona strana koja je mogla bolje da potpomogne svoje snage prilikom njihovog pritiska na protivnika, dakle ona strana koja je vršila najjače „potiskivanje“, dobijala je bitku. Prema tome, obuka koju su vojnici stekli pre same bitke igrala je glavnu ulogu. Ishod bitke zavisio je od čvrstine borbenih redova i pravilnog ritma kojim su vršili pritisak. Frundsberg, naprimjer, bio je, uglavnom, majstor u obuci i za svoju vojničku slavu ima da zahvali samo disciplini kojoj je obučio svoju čuvenu vojsku.

³⁴⁾ *Arte della Guerra* (Opere, str. 303).

³⁵⁾ *Arte della Luerra* (Opere, str. 352).

³⁶⁾ Naslov 10 glave u delu *Discorsi*, knj. 3.

³⁷⁾ *Arte della Guerra* (Opere, str. 309).

Iz isticanja značaja bitke na koje nailazimo kod Makijavelija možemo videti da ga je vrlo mnogo interesovao problem vojne discipline. Može se slobodno reći da je ovaj problem, odmah posle problema bitke, bio najvažniji predmet njegovog dela *Veština ratovanja*. Veliki značaj dobre discipline bio je istican u svakoj prilici. Ona znači temelj svake dobre vojske: „Dobar red čini ljude smelim, a zabuna kukavicama.“³⁸⁾ Disciplina više postiže nego hrabrost i u stanju je da savlada i golu silu: „Malo je ljudi koji su po prirodi hrabri, ali dobar red i iskustvo učiniće mnoge hrabrim. U vojsci se treba više osloniti na dobar red i disciplinu nego na samu hrabrost“.³⁹⁾

Za Makijavelija problem vojne discipline ima dva razna oblika. Pre svega, potrebno je svakog vojnika naučiti najosnovnijim stvarima u rukovanju oružjem i navići ga da se bori u formaciji. „Vojnici moraju da nauče da ne kvare redove, da sleduju komandi i znamcima trube ili doboša, i da održavaju dobar red bilo da stoje, nastupaju, vrše povlačenje, maršuju ili se tuku sa neprijateljem“.⁴⁰⁾ Drugi, važniji oblik discipline — onaj koji je bio istican na vidnom mestu u svima vojnim delima u toku dva potonja veka — sastojao se u pitanju podele vojske na manje taktičke jedinice. Da bi se održala disciplina u toku akcije, masa pešadije morala je biti izdeljena na manje delove, koji su bili tako organizovani da se mogla obezbediti izvesna gipkost i pokretljivost. Za borbeni poredak Makijaveli je preporučivao obrazovanje tri borbena reda koji bi stajali jedan iza drugog, da bi se, ako prvi nalet ne bi uspeo, bitka mogla i dalje voditi. Preporučivao je da se za ugled uzmu rimske legije. Najveća jedinica bio bi bataljon koji bi se, kao i legija, sastojao od 6.000 do 8.000 ljudi i, slično legiji, imao deset manjih jedinica kojima bi komandovao po jedan oficir. Čak i pod tim uslovima vojne organizacije smatrao je Makijaveli da je velika armija glomazno telo, te je kao najveću snagu preporučivao vojsku od 50.000 ljudi, „jer veći broj od ovoga može da izazove razdor i nered, i ne samo što se njima ne može upravljati, već će sa sobom povući i druge koji su bili dobro disciplinovani.“⁴¹⁾

Ovo je dobar primer za to da je Makijaveli smatrao da postoji izvestan tip vojne organizacije koju svaka zemlja treba da postigne, a to je i osnovna teza cele njegove vojne teorije. On je često govorio o potrebi da se vodi računa o naročitim okolnostima i posebnim prilikama, a ustvari se samo starao da postavi pravila i propise od opšte važnosti. Izgleda da ovo preovlađivanje opštih principa i nedostatak stvarnih pojedinosti dovode u sumnju tvrđenje da njegove vojne teorije uopšte imaju veze sa vojnom praksom.

Ove sumnje u praktičnu vrednost njegovog dela biće još veće ako se uzme u obzir oblik u kome su njegove teorije bile iznete. *Veština ratovanja* je zamišljena kao razgovor između tri člana floren-

³⁸⁾ *Arte della Guerra* (*Opere*, str.392).

³⁹⁾ *Arte della Guerra* (*Opere*, str. 362).

⁴⁰⁾ *Arte della Guerra* (*Opere*, str. 292).

⁴¹⁾ *Arte della Guerra* (*Opere*, str. 347).

tinskih aristokratskih porodica i kondotijera Fabricija Kolone, koji se vodio u vrtu porodice Ručelaji, mesto koje je bilo čuveno zbog filozofskih sastanaka i rasprava. Sama sredina je karakteristična za platonovsku usamljenost i oduševljenje za stari Rim, kojima je ovo delo prožeto, te baš to može da zbuni savremene čitaoce. Oni se moraju upitati da li su sagovornici ljudi iz doba Renesansa ili iz Antičkog doba i da li se njihove misli koje kazuju odnose na današnjicu ili na prošlost.

Ukratko rečeno, izgleda da su misli iznete u delu *Veština ratovanja* obavijene nekom maglom koja je učinila nejasnim njegove glavne crte. Bez daljeg objašnjenja i tumačenja njegovog značaja u istoriji vojne teorije bilo bi teško razumeti da ovo delo pretstavlja važan korak u razvitku ove teorije i da je položilo temelje jedne zgrade koja se još izgrađuje.

III

Veština ratovanja postala je klasično vojno delo. Bilo je štampano u sedam izdanja u toku XVI veka i prevedeno na većinu evropskih jezika. Montenj je smatrao da Makijaveli kao vojni pisac dolazi po važnosti odmah iza Cezara, Polibija i Komina⁴²⁾. Iako su u XVII veku izmenjene vojne metode istakle druge pisce, ipak je Makijaveli bio često navođen. U XVIII veku, maršal Saksonski se vrlo mnogo držao njega kada je pisao svoje delo *Razmišljanja o veštini ratovanja* (1757), a Algarotti je — iako sa malo osnova — video u Makijaveliju onog majstora koji je naučio Fridriha Velikog taktici koja je zadivila Evropu.⁴³⁾ Kao i mnogi drugi koji su se bavili vojnim pitanjima, tako je i Džeferson imao u svojoj biblioteci⁴⁴⁾ Makijavelijevo delo *Veština ratovanja*, a kada je rat iz 1812 godine pojačao interesovanje Amerikanaca za probleme rata, bilo je priređeno i naročito američko izdanje toga Makijavelijevog dela.⁴⁵⁾ Ali, kada je u XIX veku slava Makijavelija, kao političkog mislioca, ponovo dosegla svoj vrhunac, počeo je da bledi njegov značaj kao vojnog pisca. Za mnoge je on ostao samo prorok savremenog ratovanja i čovek koji je predvideo opštu vojnu obavezu, tu veliku novinu Francuske revolucije. Drugi su, međutim, isticali njegov neuspeh da shvati značaj artiljerije, a u njegovom preteranom preporučivanju rimskih vojnih ustanova videli su znak nedostatka stvarnog poznavanja vojnih stvari.

Teško bi bilo reći da je u ovom sukobu mišljenja pravo bilo samo na jednoj strani, a zablude na drugoj. Naprimer, Makijaveli-

⁴²⁾ Montaigne: „Essais“, knj. 3, gl. 34: „Observations sur les moyens de faire la guerre de Julius Caesar.“

⁴³⁾ F. Algarotti, Pisma 8 i 9 u njegovom delu *Scienza Militare del Segretario Fiorentino*, štampano u F. Algarotti, *Opere* (Venezia, 1791), sv. V.

⁴⁴⁾ Katalog Kongresne biblioteke 1815, tj. Džefersonova biblioteka.

⁴⁵⁾ *The Art of War in Seven Books Written by Nicholas Machiavel... to Which Is Added Hints Relative to Warfare by a Gentleman of the State of New York* (Albany, 1815).

jeva preporuka opšte vojne obaveze, ma kako da nas iznenađuje u svetlosti novijih događaja, znači pre potvrđivanje nego poricanje onoga gledišta koje pripisuje Makijaveliju nerazumevanje stvarnih prilika njegovog doba. Dublja analiza političkih sila njegovog doba — porast novčane moći, jačanje vladalačkog apsolutizma — pokazala bi da budućnost pripada stalnoj profesionalnoj vojsci i da bi, u tadašnjim prilikama, građanska vojska po rimskom uzoru bila pravi romantični san.

S druge strane, opet, videli smo da je Makijavelijev skepticizam u pogledu značaja artiljerije potekao iz jedne zdrave i opravdane tvrdnje da su, uprkos značaju svih tehničkih novina, bitni elementi rata ipak ostali isti. Sem toga, ne bi trebalo izgubiti iz vida da Makijavelijeva preporuka rimskog uzora nije bila ni utopija ni nepraktična stvar kako to nama danas izgleda. Rimska legija je bila onaj uzor koji je dao potstrelka vojnim reformama u XVI veku, i to, prvo, reformama koje je učinio francuski kralj Fransoa I, a zatim — što je još važnije — reformama Morica Nasavskog. On je na osnovu temeljnog proučavanja rimske vojne prakse uveo puk kao osnovnu pešadijsku jedinicu, a njegove metode za organizaciju i obuku pešadije ubrzo su postale predmet podražavanja u celoj Evropi. Rimске vojne metode imale su direktni i veliki uticaj na moderne oblike razvijta. Tako se može do u beskrajnost raspravljati o realizmu Makijavelijevih vojnih teorija.

Pogrešno je davati ocenu Makijavelijevih vojnih teorija sa gledišta njihove trenutne koristi. Merilo njihove vrednosti sastojalo bi se u pitanju da li one predstavljaju novo i originalno prilaženje problemima rata i da li su otvorile nove vidike pomoću kojih bi bilo moguće da se postigne bolje razumevanje potreba i uslova za vođenje rata i organizaciju vojske. Ne korist od nekih posebnih i naročitih mera, već plodnost njegovih opštih metoda i shvatanja jeste onaj metar kojim treba meriti Makijavelijev značaj u istoriji vojne teorije.

Makijavelija su nazivali prvim modernim vojnim misliocem. Naravno, on nije bio prvi koji se bavio vojnim pitanjima; bilo je i pre njega, a i sem njega, takvih koji su se bavili tim pitanjima. Ipak je Makijaveli omogućio raspravljanje vojnih pitanja sa jednog novog stanovišta i postavio one principe iz kojih su se razvili duhovno razumevanje i teorijska analiza rata i vojnih stvari. Jedino ako se uporede njegova vojna shvatanja sa shvatnjima ranijih i njemu savremenih vojnih pisaca, moći će se potpuno razumeti njegov način prilaženja vojnim pitanjima i pravi značaj njegovih postignuća.

Samo kao jedan deo društvenih zbivanja ušle su vojne stvari u socijalnu filozofiju velikih srednjovekovnih teologa koji su prilagodili klasičnu književnost srednjovekovnim prilikama i potčinili je etičkim načelima hrišćanstva, dok su vojni problemi pod uticajem tradicije i dalje ostali jedan deo političkih teorija. Zatim su huma-

nisti*) naročito istakli vojnu stranu političkog života. Zahvaljujući njihovom oduševljenju za Rim i rimsku istoriju počelo se smatrati da su vojnička dela i vojna istorija suština istorije i političke veličine. Najzad, razvitak prirodnih nauka i tehnike stvorili su novu literaturu o tehničkim pitanjima; tehnički delovi vojne veštine — kao što su obuka u upotrebi izvesnih oružja ili pitanja vojne arhitekture — bili su raspravljeni u mnogim delima.

Van svakog spora je da su sva tri strujanja uticala na obrazovanje Makijavelijevih vojnih shvatanja. Proglašenje Vegecija za kajonski autoritet bilo je delo Srednjeg veka, dva najbolja srednjovekovna spisa o vojnoj veštini — dela Eđidija Kolone⁴⁶) i Kristine de Pizan⁴⁷) — pretstavljaju, uglavnom, preradu Vegecijevog dela za potrebe feudalnog doba. Makijaveli je išao njihovim stopama kada je Vegecija prilagodio potrebama svoga doba. Odjek raspravljanja tehničkih pitanja može se videti iz njegovog interesovanja za detaljno opisivanje kako treba rukovati oružjem, a naročito u onome delu koji govori o veštini utvrđivanja⁴⁸) i koji dokazuje da je Makijaveli dobro poznavao probleme vojne arhitekture.

Ipak, uticaj humanista najviše pada u oči. „Ništa nije toliko oslabilo uticaj i snagu Italije koliko činjenica da je upotreba oružja postala nepoznata stvar u Italiji“, rekao je Platina 1468 godine⁴⁹). Pre Makijavelija florentinski državnici, kao Mateo Palmijeri (1406—1475), kritikovali su najamničku vojsku i zahtevali da se građani naoružaju⁵⁰). Humanisti, kao što je Patricije (1412—1494), preporučivali su obaveznu vojnu obuku za sve mlade ljude.⁵¹) Oni su se žalili na mikuštvu svoga doba i nedostatak vojničke hrabrosti, pa su smatrali da je trgovacki duh uzrok političke ravnodušnosti u tome periodu. Još krajem XIV veka Salutati (1331—1406) je zapazio da politiku Florencije „ne određuju one ambicije kojima se odlikuje plemstvo, već interesi trgovine, i pošto ništa na svetu nije veći neprijatelj i veća šteta za trgovce i zanatlige nego poremećaji i neredi koji nastaju usled rata, to, svakako, trgovci i zanatlige, koji nama vladaju, vole mir a mrze pustoš koju rat donosi.“⁵²)

Usled ove očevidne srodnosti između Makijavelijevih shvatanja i shvatanja ranijih pisaca o vojnim pitanjima utoliko više pada u oči da on ne zavisi od njih u onim shvatanjima koja čine srž njegove

*) Oduševljene pristalice stare grčke i rimske filozofije i umetnosti u doba Renesansa. — Prim. prev.

⁴⁶) Treći deo treće knjige Eđidija Kolone: *De regimine principum* bavi se vojnim ustavovama i ratom: „Quomodo regenda sit civitas aut regnum tempore belli“ („Kako treba upravljati državom i kraljevinom za vreme rata“).

⁴⁷) Christine de Pisan: *Livre des faits d'armes et de cheualrie*, knji. 3, gl. 7.

⁴⁸) *Arte della Guerra*, knj. 7.

⁴⁹) Platina: *De vero Principe*, knj. 3, gl. 6 (navedeno u uvodu G. Gajde u Platinovo delo: *Historici Liber de Vita Christi ac omnium pontificum*, u Muratorijevom: *Rerum italicarum scriptores* (1913) III, deo I, str. XIV).

⁵⁰) Matteo Palmijeri: *Libro della vita civile* (štampano 1529), str. III i str. 76.

⁵¹) Franciscus Patricius: *De institutione rei publicae* (napisano oko 1470, štampano 1594), str. 406.

⁵²) Coluccio Salutati: *Invectiva... in Antonium Luscum de florentina re-publica male sentientem* (pisano 1400), izdao D. Moreni (Firenze, 1826), str. 181.

vojne teorije. U ranijim vojnim delima ne mogu se naći ni njegova pohvala pešadije, ni njegovo isticanje značaja otsudnosti bitke, ni njegovo opšte shvatanje rata. Baš obratno, Makijaveli je bio protivnik vojne tradicije u ovim pitanjima. Pre njega niko nije sumnjao u presudnu ulogu konjice. Naprimer, Kornacano, u svome delu *De Re Militaria*, objavljenom 1507, veli ovo: „Savremeno doba voli konjicu; ona je vrlo zgodna za sve ratne poduhvate.“⁵³⁾ Vojskovođama je davan savet da izbegavaju bitke, jer je njihov ishod uvek neizvestan. „Iako nam pamet, hrabrost i znanje vojnih nauka mogu pomoći, ipak će boginja sreće ostati odlučujući činilac“, veli Patricije.⁵⁴⁾ Sem toga, još je u celoj književnosti vladao pojam „bellum justum“*). Rat je bio smatran kao oruđe viših etičkih ciljeva, a principi i metode ratovanja bili su i dalje potčinjeni etičkim merilima i ograničeni utvrđenim pravilima.⁵⁵⁾

Međutim, najvažnija stvar nije bilo to što je Makijaveli otstupio u ovim pitanjima od postojeće tradicije i izneo realističnija gledišta, već to što su sva njegova gledišta povezana među sobom i što pretstavljaju potrebne i dopunjajuće delove jednog jedinstvenog misaonog sistema. Sva Makijavelijeva gledišta zasnivaju se na njegovom osnovnom shvatanju rata i izvedena su iz toga shvatanja. Za njega je politički život bio borba za opstanak između organizama koji se šire i rastu. Rat je bio i prirodna i potrebna stvar; on će rešiti koja zemlja treba da ostane i odlučiti o njenom uništenju ili daljem širenju. I zato se rat mora završiti nekom odlukom, a bitka je bila najbolji put da se dođe do brze odluke, jer će ona ostaviti pobedenu zemlju na milost i nemilost pobediocu. Zbog ovog presudnog značaja bitke ne može se njen ishod ostaviti pukom slučaju, već se mora pripremiti tako da se pobeda, ukoliko je to moguće, unapred obezbedi. I tako je uspešna priprema za bitku jedino merilo za organizaciju vojske. To je zahtevalo da se ponovo ispitaju tradicionalne metode vojne organizacije. Sem toga, političke ustanove, kako po svom duhu tako i po svom obliku, moraju biti podešene prema vojnim potrebama. Optužba humanista protiv njihovih savremenika zbog nedostatka vojničkog heroizma bila je izneta bez daljeg raspravljanja o njegovim posledicama; ona je bila moralni apel, priključen bez ikakve organske veze jednom sasvim drukčijem sistemu misli. Međutim, u Makijavelijevoj vojnoj teoriji jedna misao pojačava drugu, te pripadaju jednom i istom organskom sistemu; one su sastavni delovi njegove opšte filozofije politike i rata.

⁵²⁾ Cornazzano: *De Re Militaria* (Pescaro, 1507), knj. 2, gl. 1.

⁵⁴⁾ Patricius, *op. cit.* str. 374. Uporedi i „Memoriale“ od Diomeda Karafe (pisano 1479), objavljeno od strane P. Pieri u *Archivio Storico per le Provincie Napoletane*, LVIII (1933), str. 208.

^{55)*} „Pravedni rat“. — Prim. prev.

⁵⁵⁾ Pravac Makijavelijevog novog i radikalnog shvatanja rata može se videti iz razlike koju neki humanisti prave između „ratova za život i opstanak“ i „ratova za čast i slavu“. Uporedi, naprimer, M. Palmijeri, *op. cit.*, str. 72 i L. Bruni Aretino: *Oratio in funere Nannis Strozze* (1430), objavljenom u delu E. Baluze, *Miscellaneorum Liber Tertius* (Parisius, 1680), str. 246.

Prema tome, originalnost i snaga Makijavelijevog prilaženja predmetu leže u širini njegove zamisli; on je obuhvatio čitav splet vojnih problema i osetio da postoji dublja veza između tehničkih vojnih pojedinosti i opštег cilja rata, između oružane snage i političke organizacije. Istoriski sticaj okolnosti u kojima se Makijaveli rodio i praktično iskustvo koje je stekao, svakako su igrali presudnu ulogu prilikom izrade ovog novog gledišta. Makijavelijevo razumevanje stvari ne bi bilo moguće bez novih vidika, koje su pružili politički događaji njegovog doba i intelektualna postignuća Renesansa.

Vojne novine ovog perioda, pojava novog oružja i pešadije izazvale bi u svakom slučaju razmišljanje i tumačenje. Ali u periodu društvene ravnoteže i bezuslovnog prihvatanja političkih vrednosti bila bi vojna teorija verovatno ograničena na masu pojedinačnih predloga tehničke prirode i raspravljanje raznih pojedinosti. Kriza političkih ustanova i vrednosti, koja je označavala kraj Srednjeg veka, pružila je mogućnost za temeljnu reviziju njihovih osnova. Pošto je izgledalo da se ceo svet nalazi u toku razvitka, to je njegova izgradnja izgledala moguća u duhu novih principa. To ne znači da je takvo radikalno shvatanje bilo ubičajeno među misliocima ovoga doba. Bilo je potrebno da se pojavi jedan Makijaveli koji bi iskoristio sve mogućnosti koje je stvorila kriza ovog perioda, ali je i kriza njegovog doba bila isto tako potrebna da bi omogućila Makijaveliju da se njegovo revolucionarno shvatanje političkih problema pojavi i bude plodonosno.

Duh Renesansa bio je idealno pogodan za takvo ispitivanje političkih pojava sa gledišta novih principa. Uverenje da se iza pojava društvenog života i ljudskih radnji kriju zakoni koje ljudski razum može da otkrije i pomoći kojih se može upravljati događajima, bila je prepostavka kojom su se poslužili mislioci Renesansa i na kojoj su se zasnivala njihova postignuća u filozofiji i nauci. Shvatanje da postoje zakoni koji vladaju vojnim događajima i koji upravljaju njihovim tokom čini osnovnu prepostavku Makijavelijevog interesovanja za vojne stvari. Njegovo interesovanje za vojsku odnosilo se na istraživanje ovih zakona. Zato je i on delio veru Renesansa u ljudski razum i njen optimizam da će čovek pomoći razumu biti u stanju da savlada i uništi carstvo slučaja i sreće u životu.

Ovo nije bio jalov optimizam. Ljudi iz doba Renesansa nisu olako shvatili moć Sreće i smatrali su život kao opasnu borbu između čovekovog razuma i ove prevrtljive boginje; pa ipak, oni nisu sumnjali da će na kraju krajeva pobediti ljudski razum. Kada je Makijaveli stavio bitku u središte svojih vojnih teorija, mogao je to učiniti samo zato što ga nije nimalo uplašila neizvesnost ishoda, koje su se raniji pisci bojali. Ako bi izradili takvu vojnu organizaciju koja bi odgovarala zakonima koje joj razum propisuje, onda bi bilo moguće ukloniti uticaj slučaja i obezbediti uspeh.

Ova vera u moć razuma bila je i pravi razlog Makijavelijevog divljenja rimskim vojnim ustanovama. Ni divljenje nečemu što je staro, ni njegove lične naklonosti nisu ga naveli na to da ovaj primer istorije ceni više nego sve ostale. Nepobedivost rimske vojske i

širenje rimske vlasti bili su za njega dokaz da su Rimljani imali najbolju organizaciju koju je razum mogao dati. Njihove vojne ustanove bile su ostvarenje onog večitog uzora koji treba da podražavaju vojne ustanove svih zemalja.

Time što je vojna teorija istakla da je glavni cilj rata da se neprijatelj potpuno savlada, ona je stvorila u isti mah i jednu zasebnu oblast činjenica koja ima i svoju logiku i svoje metode, a raspravljanje vojnih problema na naučnoj osnovi postalo je moguće. Da se tačnije izrazimo, bilo je moguće odmeriti vrednost svih vojnih mera u vezi sa najvišim ciljem i imati racionalno merilo kojim se one mogu meriti. Štaviše, smatralo se da srećan ishod rata zavisi od mera preduzetih u duhu racionalnih zakona koji određuju tok vojnih stvari. Ukratko, po Makijavelijevom shvatanju, uspeh u ratu je zavisio od rešenja jednog čisto intelektualnog problema. Čak i da nije u to doba postojao izraz strategija, ipak bi ovo bilo početak strategiskog mišljenja.

Od toga doba počivala je vojna teorija na osnovama koje je Makijaveli postavio. To ne znači da su Makijavelijeve preporuke bile primljene kao konačna istina. Ali, docnije rasprave nisu bile protivne njegovim gledištima, već su bile samo neka vrsta dalje razrade i proširenja njegovih ideja. Naprimer, ma kako da je Makijavelijeva tvrdnja o odlučujućem značaju bitke bila važna, ipak je uskoro postalo jasno da postoji potreba da se njene posledice podvrgnu dubljoj analizi. Vojna teorija se nije mogla zadovoljiti samo time da postavi pravila za obrazovanje dobrog borbenog poretka. Ona mora još i da pažljivo ispita tok događaja za vreme borbene akcije. S druge strane, ako bitka prestavlja vrhunac ratovanja, onda je jasno da se celo ratovanje mora planirati i analizirati u svetlosti odlučujuće bitke. Ovakva razmatranja pokazuju da je uloga, koju teoriska priprema i plansko upravljanje vojnim akcijama igraju u savremenom ratu, daleko veća nego što je Makijaveli smatrao. On je priznavao davno poznati značaj uloge vojskovođe, ali, stvarno, o tome skoro ništa više nije rekao sem da vojskovođa treba da zna istoriju i geografiju. Problem planiranja od strane vojnog rukovodstva i problem intelektualnog obrazovanja vojskovođe postali su docnije glavni problemi vojne teorije. Ona je u razradi ovih problema otišla daleko iznad Makijavelija, pa ipak, ovi noviji zaključci čine logičan nastavak onih ispitivanja koja je još on započeo.

Pored svega toga, postoji jedan oblik savremene vojne teorije koji se ne samo ne može vezati za Makijavelijevu teoriju, već, naprotiv, stoji u oštrom suprotnosti sa njom. Makijaveli se, uglavnom, interesovao opštom normom koja bi važila za vojnu organizaciju svih vremena i svih zemalja. Moderna vojna teorija ističe da se dela učinjena pod nejednakim istoriskim okolnostima moraju među sobom razlikovati i da će vojne ustanove biti zadovoljavajuće samo onda kada odgovaraju posebnom sklopu i uslovima postojanja jedne date države. Sem toga, Makijavelijev isticanje organizacije vojnih ustanova i vođenja rata u duhu racionalnih i opštepriznatih pravila dalo je veliki značaj racionalnim faktorima u vojnim stvarima. Iako

je Makijaveli otpočeo svoja izlaganja kao oštar kritičar šahovskog rata XV veka, ipak su se vojskovođe XVIII veka donekle vratile na manevarski rat, a ovaj pravac razvitka nije bio sasvim protivan duhu vojne nauke koju je osnovao Makijaveli. Ako se rat posmatra kao pojava kojom vladaju racionalni zakoni, onda je sasvim logično da ništa ne treba ostaviti slučaju i da treba očekivati da će se protivnik silom umešati, čim dođe u takav položaj u kome je igra sa racionalnog gledišta izgubljena. Mišljenje da rat treba smatrati kao čistu nauku ili čak i precenjivati racionalne elemente u vojnim stvarima, odvešće nas vrlo lako do gledišta da se rat može isto tako dobiti na papiru kao i na bojištu.

Od tога doba se dovoljno jasno uvidelo da rat nije samo nauka, već i veština. Po svršetku XVIII veka i doba razuma, odjednom se došlo do saznanja o značaju i drugih, a ne samo racionalnih faktora. Ne opšta priroda, već pojedinačan i poseban oblik jedne pojave počeo se smatrati kao najvažnija stvar. Nemerljivi elementi*) počeli su se smatrati isto toliko važnim stvarima kao i racionalni i proračunljivi elementi.

Pojava ovih novih intelektualnih strujanja — uviđanje značaja onoga što je jedinstveno i individualno, priznavanje da postoji stvaralački i intuitivni elemenat pored naučnog — vezuju se u vojnoj teoriji za ime Klauzevica. Pada u oči da je Klauzevic, koji inače vrlo oštro kritikuje i prezire druge vojne pisce, ne samo brižljivo izučavao Makijavelijeva mišljenja, već priznaje da je on imao „vrlo zdrave poglede u vojnim stvarima“.⁵⁶⁾ Ovo je dokaz da se Klauzevic, uprkos novim gledištima koja je uneo u vojnu teoriju i koja se nalaze van okvira Makijavelijeve teorije, ipak složio sa Makijavelijevim osnovnim gledištem. Kao i Makijaveli, i on je bio ubedjen da vrednost svake pojedinačne analize vojnih problema zavisi od opštег shvatanja, od pravilnog pojma o tome u čemu se sastoji opšta priroda rata. Sva učenja Klauzevica potiču iz njegove analize opšte prirode rata. I tako, čak i ovaj najveći revolucionar među vojnim mislima XIX veka nije oborio osnovnu Makijavelijevu tezu nego ju je uneo u svoju sopstvenu teoriju.

*) U nauci se oni zovu „imponderabilia“. — Prim. prev.

⁵⁶⁾ C. von Klausewitz, *Strategie*, izd. F. Kessel (Hamburg, 1937), str. 41.

GLAVA 2. Voban: Uticaj nauke na rato-vodstvo

HENRI GERLAK

Od vremena Makijavelija pa sve do završetka Rata za špansko nasleđe postojalo je u Evropi skoro neprekidno ratno stanje. Francuska invazija u Italiji, koja je tako uzbudila Makijavelija, pokazala se samo kao predigra dvestagodišnjeg ogorčenog međunarodnog suparništva između dinastija Valoa i Burbona s jedne, i Habsburga, s druge strane. U dobrom delu ovog perioda epidemiski građanski ratovi ukrštali su se sa ovom borbom dinastija ne prekidajući je nikako, i stapajući se često sa njom stvarali sukobe neobuzdane ogorčenosti. Pred kraj XVII veka, kada su se stišale građanske razmirice i kada su se najzad konsolidovale glavne države Evrope, ponovo je prihvaćena stara borba usled stremljenja Luja XIV za nadmoćnošću u Evropi, ali sa tom razlikom, što su se sada trgovачke sile, Holandija i Engleska, koje su se uzdigle i koje su pomogle Francuskoj da ograniči špansku vladavinu, okrenule protivu nje. Utrehtski mir (1713) bio je engleski mir. On je udario temelj engleske kontrole na moru, ali time nije oslabio Francusku onoliko koliko su to žarko žeeli njeni kontinentalni suparnici. Utrehtski mir ostavio je najvažnija francuska osvajanja u suštini netaknuta; jedva je nešto promenio Vestfalski instrument koji je prestatvljao njenu povelju sigurnosti; a pre svega, on joj je ostavio njenu vojsku — prvu veliku narodnu vojsku Evrope — doduše oslabljenu, ali još uvek strahovitu. Osim toga, on je Francuskoj ostavio neokrnjen ugled vodeće vojne sile na kontinentu.

Vojni napredak od dve stotine godina bio je otelovljen u toj vojsci, a taj napredak bio je znatan.¹⁾ Pre svega, vojske su postale veće. Nalazeći se pod utiskom prve pojave masovnih vojski za vreme ratova Francuske revolucije skloni smo da zaboravimo stalno povećanje evropskih vojski do koga je došlo tokom XVI i XVII veka. Kada je, naprimjer, Rišelje (Richelieu), 1635 godine, izgradio vojno

¹⁾ U ovom i u narednom poglavljju oslonio sam se poglavito na dela Butarika (Boutaric), Kamila Rusea (Camille Rousset) i Sizana (Suzane) koja su navedena u bibliografiji. Delo Luja Andrea (Louis André) Michel le Tellier pokazalo se kao najdragocenije pojedinačno delo, ukoliko se tiče vojnih reformi u XVII veku. (Gerlak).

uređenje Francuske sa oko 100.000 ljudi, on je imao snagu koja je bila skoro dvaputa veća od snage poslednjih kraljeva dinastije Valoa; a ipak je ta snaga iznosila samo četvrtinu vojske koju je podigao Luvoa (Louvois) za vreme Luja XIV.

Ovo proširenje vojnog uređenja nastupilo je prvenstveno usled sve većeg značaja pešadije, koja je po broju u vojsci sa kojom je Šarl VIII upao u Italiju bila samo dva puta jača od konjice, a postala pet puta jača krajem XVII veka. Ovaj novi značaj pešadije obično se objašnjava poboljšanjem vatrenog oružja; tačno je da su pronašlaženje muskete, njen razvitak do kremenjače i pronašlaženje bajoneta doveli do izrazitog povećanja snage pešadijske vatre i stoga do proširenja pešadije. Ali, to je samo jedan deo istine. Sve veći značaj opsadnog ratovanja pokazao je takođe svoje dejstvo, jer je tu pešadija — i kao opsadna snaga i u odbrani stalnih utvrđenja — obavljala funkcije koje su za konjicu bile nemoguće.

Evropske vojske XVII veka sastojale su se iz jedinica profesionalnih vojnika sa mnogo stranaca, koji su regrutovani dobrovoljnim vrbovanjem. Izuvez retkog pribegavanja poslednjem pozivu (arrière-ban), feudalnoj relikviji koja je češće ismevana nego što je primenjivana, i izuzev eksperimenta sa ponovo oživelom narodnom stražom pred kraj vladavine Luja XIV, u Francuskoj nije postojalo ništa što bi ličilo na opštu obavezu. Još u jednom drugom pogledu ova „narodna“ vojska, već na prvi pogled, izgleda da je jedva bila predstavnik naroda. Dok je plemstvo polagalo na to da bude primljeno u elitni rod konjice i davalо oficire za pešadiju, i dok je običan pešak dolazio iz najnižeg sloja društva — mada ne uvek ili pretežno iz moralnog taloga, kao što se to ponekad iznosi — bogati seljaci i buržoazija umakli su redovnoj vojnoj obavezi, bilo na osnovu vrbovanja koje su izbegavali, bilo zato što su iz oživele narodne straže bili izuzeti.

Da li je, dakle, čitav sloj društva otpao od doprinosa oružanoj snazi zemlje? — Nikako. Buržoazija je u znatnoj meri doprinosila francuskoj vojnoj sili, mada nije služila ni u pešadiji ni u konjici. Njeni primetni doprinosi obuhvatili su dve glavne kategorije. Prvo, ona je bila od značaja u tehničkim službama, to jest u artiljeriji i inžinjeriji i u primeni nauke u ratovodstvu i, drugo, ona se istakla u građanskom upravljanju vojskom koje se iznenada razvilo u toku XVII veka i kome se mogu pripisati drugi napretci i reforme. Ovaj tehnički i organizacijski razvoj pruža, možda, najvažniji pogled na napredak koji je spomenut gore. Francuska vojska je predvodila i u jednom i u drugom pogledu.

II

Vojska koju je Luj XIV ostavio svojim naslednicima malo je ličila na vojsku kraljeva iz dinastije Valoa. Poboljšanje u organizaciji, disciplini i opremi usledilo je poglavito zahvaljujući razvoju građanske uprave u rukama niza velikih planera — Rišeljea, Le

Teljea (Le Tellier), Luvoa i Vobana — čiji životni tok ispunjava XVII vek.

Sve do XVII veka vojnim poslovima su skoro isključivo upravljali sami vojnici, a centralne kontrole je bilo veoma malo. Razne pešadijske čete, koje su ispočetka bile u suštini nezavisne pod svojim kapetanima, koordinirane su doduše do izvesne mere spajanjem u pukove kojima su komandovalo starešine logora (*mestre de camp*), koji su bili potčinjeni zapovestima moćnog oficira, general-pukovnika pešadije (*colonel général de l'infanterie*). Ali, ugled i nezavisnost ovog visokog zvanja pre su slabili nego jačali vlast krune nad pešadijom, tek organizovanom u pukove. Slično tome bila je u XVI veku i konjica nedovoljno podređena kraljevskoj volji. Na osnovu svog ugleda i tradicije, konjički eskadroni, sve do XVII veka, protivili su se svome svrstavanju u pukove. Elitni korpus žandarmerije, koji je pretstavljao najstarije konjičke jedinice, kontrolisali su samo njegovi kapetani i viši oficir krune, konstabel, koji je u suštini najčešće bio nezavisan od kraljevske volje. Laka konjica je, posle vladavine Anrija II, slično pešadiji, stavljena pod jednog general-pukovnika. Samo u artiljeriji je postojalo nešto kao izuzetak. Tu je građanski uticaj bio jak po tradiciji, koja je poticala iz dana braće Biro (Bureau), a efikasna uprava je ležala u rukama generalnog komesara artiljerije (*commissaire général d'artillerie*), obično čoveka iz srednjeg staleža. Ali, čak i ovde je titуларни starešina bio veliki majstor artiljerije koji je od početka XVI veka neizbežno bio lice iz visokog staleža. Na taj način, vojska je ispoljavala iznenađujući nedostatak povezanosti. Sem kralja nije postojao nikakav centralni autoritet. Osim toga, sa izuzetkom artiljerije, nije bilo nikakvih važnih građanskih činovnika.

Rišelje je položio temelje građanskoj upravi u vojsci proširivši na nju svoju poznatu politiku oslanjanja na pretstavnike iz srednjeg staleža, videći u tome najbolje sredstvo za jačanje moći krune. On je stvorio nekoliko intendanata vojske (*intendants d'armée*), koji su obično bili provincijski intendanti, a bili su izabrani za naročitu dužnost za vreme rata, i to po jedan na svaku operativnu armiju. Intendantima su bili odgovorni komesari (*commissaires*), koji su se brinuli za plaćanje trupa, za usklađivanje opreme i slične poslove. Najzad, pod Rišeljeom stvoren je položaj ministra rata, važan za sve ciljeve i svrhe. Pod dva velika ministra, Mišelom de Telje (1643—1668) i njegovim sinom markizom de Luvoa (1668—1691), jako se povećao ugled ovoga zvanja i sa njim povezana složenost građanske uprave. Oko ličnosti ministra izraslo je pravo vladino nadleštvo sa odeljenjima i arhivama. Do 1680 godine stvoren je pet zasebnih biroa, svaki sa po jednim načelnikom (*chef de bureau*) kome je bilo dodeljeno više pomoćnika. Ovim biroima su slali svoje izveštaje i zahteve intendanti, komesari, pa čak i komandujući oficiri. Iz njih su poticale zapovesti ministra rata, jer su neposredno sa ministrom opštila samo lica velikog značaja, te je tako ministar, po svemu što se odnosilo na važne vojne odluke, postao kraljev poverljivi savetodavac.

Sudeći po savremenim, pa čak i napoleonovskim normama, francuska vojska Luja XIV nije bila dobro organizovana. Postojali su grubi nedostaci svih vrsta, anomalije organizacije, greške u regrutovanju i popuni oficirima. Ali ova vojska više nije bila anarhičan sklop zasebnih jedinica koje, sem svog kapetana ili pukovnika koji ih je izvrbovao, ne znaju za stvarnog gospodara. Što je vojska dobila jasno određenu hijerarhiju sa jasno određenom vlašću, i što potčinjeni više nisu mogli da nekažnjeno izbegavaju kraljevski autoritet, a buntovni komandanti da ga izazivaju, to je bilo omogućeno neumornim radom građanske uprave u toku XVII veka. Visoka, polunezavisna zvanja krune ukinuta su ili im je umanjen uticaj. Izvršene su reforme u hijerarhiji generala da bi se vlast jasnije odredila i da bi se eliminisale neodređenosti funkcija i neprestano suparništvo između mnogobrojnih maršala i generala. Uvedeno je načelo starešinstva. Jedinstvo komande je omogućeno stvaranjem privremenog i izuzetnog čina general-marsala vojske (*maréchal général des armées*), koji je Tiren (Turenne) prvi put zauzeo 1660 godine. U toku ovog stvaralačkog perioda sprovedeno je mnogo manjih reformi koje su se ticale raznih stvari, kao što su bile: nevolje zbog mnoštva zvanja u vojsci koja su strogo kontrolisana, potkulpljivost u službi koja se nije mogla iskoreniti, uvođenje jednoobrazne odeće i discipline i poboljšanja u načinu regrutovanja, smeštaju i plaćanju trupa.

Ovaj istrajni napor da se sistematizuje i uredi struktura vojske, bez sumnje je odražavao ono što se događalo u drugim sferama. U čitavom francuskom političkom životu napadnuta su u cilju jačanja centralne vlasti tradicionalna prava i nered koji je bio sankcionisan dugim postojanjem. Ovaj kult uma i reda nije bio samo sredstvo za jačanje autoriteta niti estetski ideal koji je nalagao preovlađujući klasicizam. Netrpeljivost prema besmislenom neredu na bilo kome mestu bila je izraz, i to ne najmanje značajan, matematičkog neoracionalizma Dekarta (Descartes) i geometriskog duha (*esprit géométrique*) koji je Paskal (Pascal) pronašao i zabeležio. To je bio oblik u kome se naučna revolucija, praćena mehaničkom filozofijom, prvo ispoljila u Francuskoj. Ona je imala kao posledicu usvajanje mašine — u kojoj je svaki deo obavljao propisanu funkciju, bez izlišnog kretanja i bez prekobrojnih zupčanika — kao analogija prvog reda i uzor ne samo građe čoveka, već i božjeg svemira. U tom svemiru zupčanici su bili Gasinijevi (Gassendi) atomi ili De-kartova telašca, dok je *primum mobile** bio Fontenelov (Fontenelle) božanstveni časovničar. Često govorimo da je XVIII ili XIX vek pronašao obožavanje mašine, ali je to samo upola istinito. Ustvari, XVII vek je pronašao mašinu, njenu složenu preciznost, njeno otkrivenje matematičkog uma u dejstvu — kao, naprimjer, u Paskalovim i Lajbnicovim mašinama za računanje. XVIII vek je ovom pojmu dodao samo Njutnov (Newton) zakon, a XIX vek nije obožavao

*) Latinski izraz za „prvo pokretljivo“, koji je upotrebljavan u staroj astronomiji, a docnije u časovničarstvu označavao glavnu pokretačku oprugu.
— Prim. prev.

mašinu, već snagu. Tako su reformatori u veku Rišeljea i Luja XIV u svojim naporima da modernizuju vojsku i civilnu birokratiju i da dadu državi i vojsci nešto od osobina dobro projektovane mašine, bili rukovođeni duhom veka i uticajem naučnog racionalizma. Međutim, nauka je na vojne poslove ispoljila i drugo, neposrednije dejstvo — kome ćemo sada obratiti svoju punu pažnju.

III

Nauka i ratovodstvo uvek su bili prisno povezani. U Starom veku postao je ovaj savez upadljivo očigledan u jelinskom i rimskom periodu. Najbolji je dokaz za ovo Arhimedov doprinos odbrani Sirakuze. Kulturni i ekonomski preporod Zapadne Evrope posle XII veka pokazuje da ovo udruživanje nije bilo slučajno, jer je oživljavanje stare ratne veštine bilo tesno povezano sa ponovnim zadobijanjem i razvojem starog naučnog i tehničkog znanja.²⁾ Od prvih evropskih naučnika samo neki su bili vojnici, ali su mnogi u tom i u narednim vekovima služili kao savetodavni tehničari ili čak kao tehnički pomoćnici vojske. Nekoliko vojnih hirurga zauzelo je svoja mesta u godišnjacima medicinske ili anatomske nauke, dok su još mnogo-brojniji bili inžinjeri*), bukvalno majstori ratnih mašina, čija je mnogostruka veština u vojnoj arhitekturi, u staroj i savremenoj artiljeriji i u upotrebi raznolikih mašina, poslužila za unapređenje ratne veštine i bila doprinos teoriskoj nauci. Leonardo da Vinči, prvi veliki originalni um na koji se nailazi u istoriji savremene nauke, nije bio ni prvi ni poslednji među ovim mnogostranim vojnim inžinjerima, mada je, verovatno, bio najveći.

U toku XVI i većeg dela XVII veka, pre nego što se stvarno razvio tehnički rod vojske, nekoliko najvećih naučnika Italije, Francuske i Engleske obratilo je pažnju na probleme koji su se ticali tehničke strane ratovanja. Oko 1600 godine preovladalo je shvatanje da se služba spoljnih specijalista mora dopuniti nekom vrstom tehničke obuke samih oficira. Svi neuspeli projekti sistematskog vojnog vaspitanja, kao, naprimjer, rani planovi Anrija IV i Rišeljea, predviđali su elementarnu naučnu obuku.³⁾ Veliki Galilej ocrtava u malo poznatom dokumentu ogroman program matematičkih i fizičkih studija za budućeg oficira. Mada je organizovano vojno vaspitanje, da i ne govorimo o tehničkom, moralo da čeka do XVIII veka, skoro svaki zaslužni oficir Vobanovog vremena imao je neko površno tehničko znanje ili je žalio što ga nema. Razvoj nauke

²⁾ U ovom poglavlju oslonio sam se poglavito na svoju neobjavljenu doktorsku disertaciju: *Science and War in the Old Régime* (Harvard, 1941); (Gerlak).

^{3)*} Reč inžinjer dolazi od latinske reči *ingenium* (pronalažački duh) i značila je prvo bitno upravnik ili majstor ratnih mašina i topova, a docnije ratni građevinar. — Prim. prev.

³⁾ F. Artz, *Les débuts de l'éducation technique en France*, 1.500—1.700 (Paris, 1938), str. 38—43.

koji je to ostvario, najbolje se može ilustrovati kratkim pregledom promena u vojnom utvrđivanju i artiljeriji.

Veština ili nauka u vojnom utvrđivanju pretrpela je žestoku revoluciju u veku posle italijanskih ratova Makijavelijevog vremena. Francuska artiljerija je — upotrebljavajući prvi doista efikasan opsadni top — smešnom lakoćom razbila srednjovekovna utvrđenja sa visokim zidovima italijanskih gradova. Odgovor Italijana bio je pronalazak novog utvrđenog pojasa (*enceinte*), koji je, kao glavna ograda tvrđave, poboljšan mnoštvom docnijih modifikacija, preovlađivao u Evropi sve do početka XIX veka. On je bio okarakterisan prvenstveno svojom trasom obično u obliku pravilnog poligona, sa bastionima koji strče iz svakog ugla na takav način da napadač ulazi u efikasnu unakrsnu vatru. Po usavršavanjima koja su učinili docniji italijanski inžinjeri, ovaj se pojas sastojao iz tri glavna dela: debelog niskog bedema sa grudobranom, širokog rova i spoljnog bedema (*glasije*) koji se blago spuštao do nivoa okolnog zemljišta.

Projektovanje ovih tvrđava postalo je veština koja se mogla naučiti, ali je kao uslov postavljala priličnu količinu matematičkog i arhitektonskog znanja. Nekoliko naučnika prvog reda bili su stručnjaci na ovom novom polju primenjene nauke. Italijanski matematičar Tartalja i veliki holandski naučnik Simon Stevin bili su u svoje vreme isto toliko slavni kao inžinjeri koliko su danas slavni zbog svojih doprinosa matematici i mehanici. Čak je i Galilej, u Padovi, držao predavanja o fortifikaciji.⁴⁾

Francuski kralj Fransoa I, zapazivši veština italijanskih inžinjera, uzeo je nekoliko njih u svoju službu, koristeći ih u svojim prvim naporima oko utvrđivanja severnih i istočnih granica protiv ugrožavanja od strane Karla V. Ovaj prvi period građevinske delatnosti trajao je za sve vreme vladavine Anrija II i prekinut je tek građanskim ratovima. Kada je pod Anrijem IV i Silijem (Sully) obnovljen rad, Holanđani su počeli da osporavaju Italijanima prvenstvo na ovom polju, a strance su mogli da zamene i francuski inžinjeri, kao Erar de Barledik (Errard de Bar-le-Duc).⁵⁾

Erar je titularni osnivač francuske škole utvrđivanja, za koju se može reći da počinje objavljinjem njegove *Fortification réduicte en art* (1594). U toku XVII veka pojavilo se nekoliko sposobnih inžinjera, od kojih su neki bili vojnici, a drugi civilni naučnici velikog ugleda. Među poslednjim mogu se navesti Žerar Dezarg (Gérard Desargues), veliki matematičar, Pjer Peti (Pierre Petit), mnogostrani naučnik drugog reda, i Žan Riše (Jean Richer), astronom i inžinjer. U razvoju teorije o utvrđivanju veliki Vošanov prethodnik, moglo bi se reći njegov učitelj, bio je grof de Pagan (Comte de Pagan).

Blez de Pagan (Blaise de Pagan, 1604—1665) bio je teoriski, a ne praktički inžinjer. Koliko je poznato, on nikad nije stvarno upravljao nekim važnim gradnjama. Kako u inžinjerstvu, tako i u nauci,

⁴⁾ J. J. Fahie, „The Scientific works of Galileo“, u *Studies in the History and Method of Science*, Charles Singer, urednik, 1921, II, 217.

⁵⁾ Lieutenant Augoyat, *Aperçu historique sur les fortifications*, I, 13—21.

gde je uobražavao da je više nego diletant, što je ustvari i bio, njegovi doprinosi učinjeni su iz naslonjače. Međutim, on je uspeo da u nekoliko važnih pogleda izvrši reformu tipa tvrđava koje su Francuzi sagradili u docnjim godinama XVII veka. Vobanov čuveni „prvi sistem“ ustvari nije bio ništa drugo nego Paganov stil primenjen sa nekim manjim poboljšanjima i elastično podešen za raznoliko zemljište. Paganove glavne zamisli izražene su u njegovoj raspravi *Les fortifications du comte de Pagan**) (1645). One sve proizilaze iz jedne osnovne misli: povećati efikasnost topa kako u napadu, tako i u odbrani. Prema Paganu, bastioni su najvažniji deo trase i njihov položaj i oblik određuje se pomoću prostih geometrijskih pravila koja je formulisao u odnosu na spoljnu, a ne na unutrašnju stranu pojasa.

U razvoju artiljerije postojao je u toku XVI i XVII veka isti skladan uticaj naučne veštine na vojne potrebe. Biringučovo (Biringuccio) delo *De la pirotechnia***) (1540), koje je danas priznato kao klasično delo u istoriji hemije, bilo je dugo autoritativni priručnik za vojnu pirotehniku — spremanje baruta, i za metalurgiju topova. Slično tome, teoriju o spoljnoj balistici razradila su dva osnivača savremene dinamike, Nikola Tartalja i Galilej. Možda nije preterano tvrdjenje da osnove savremene fizike predstavljaju sporedan proizvod rešavanja osnovnog balističkog problema. Tartalju su u njegovim kritikama Aristotelove dinamike vodili opiti — možda najraniji dinamički opiti koji su ikada vršeni — u odnosu između tabličnog ugla i dometa zrna. Njegovi rezultati, naime, otkriće da ugao najvećeg dometa iznosi 45° , doneli su široku primenu daljinara ili kvadranta u artiljeriji. Galileju treba da zahvalimo za osnovno otkriće da u bezvazdušnom prostoru, gde ne postoji faktor vazdušnog otpora, putanja zrna mora biti parabola. Ovo otkriće bilo je moguće samo na osnovu njegova tri glavna dinamička otkrića: načela inercije, zakona o slobodnom padanju tela i načela o razlaganju brzina na komponente. Na ovim otkrićima postavio je osnovu svoga balističkog istraživanja, na kojoj su docnije ruke podigle zgradu klasične fizike.

Krajem XVII veka napredak „Novog učenja“ doveo je do prvih opita u tehničkoj vojnoj nastavi i doneo nauci pokroviteljstvo vlada Engleske i Francuske. Londonsko Kraljevsko društvo primilo je 1662 godine povelju iz ruku Čarlsa II, dok je četiri godine docnije, na Kolberov (Colbert) potstrek, osnovana francuska Kraljevska akademija nauka (*Académie Royale des sciences*). U obe ove organizacije, koje su od svog osnivanja bile posvećene „korisnom znanju“, preduzeta su mnoga istraživanja od neposredne ili moguće vrednosti za vojsku i mornaricu. Balistička ispitivanja, proučavanje fenomena udarca i otskoka, istraživanja poboljšanja baruta i osobina šalitre, traganje za zadovoljavajućim sredstvom za određivanje dužine na moru; ovi i mnogi drugi predmeti privukli su pažnju članova obe

*) Utvrđenja grofa de Pagana. — Prim. prev.

**) O pirotehnici. — Prim. prev.

akademije. Sposobni ljudi vojske i mornarice nalazili su se u obe zemlje među marljivim članovima akademija. Naučnici su bili, naročito u Francuskoj, često pitani za savet u tehničkim stvarima koje su se odnosile na oružane snage. Naučnici Francuske akademije nauka izvršili su pod Kolberovim nadzorom detaljno geodetsko premeravanje i pregled obala kao deo Kolberovog velikog programa pomorske ekspanzije, i, što je možda važnije, položili temelje za savremenu naučnu kartografiju, tako da je u idućem veku, dovršenjem čuvene Kasinijeve (Cassini) karte Francuske, jedna vojska bila prvi put opremljena tačnom topografskom kartom zemlje koju je bila pozvana da brani.

IV

Ako se upitamo kako se ovaj razvoj odrazio u vojnoj literaturi XVI i XVII veka, odgovor je dosta jednostavan: obim je, prosečno, veći od kakvoće. Stari vek je još bio veliki učitelj u svemu što se odnosilo na šire poglедe vojne teorije i tajne vojnog genija. Vegecije i Frontinije su se smatrali neophodnim, a najpopularnija knjiga veka — Anri de Rohanov *Parfait Capitaine* (Savršeni kapetan) — bila je prilagođavanje Cezarovih Galskih ratova*). Ono najvažnije, što je napisano u vezi s ratnom veštinom, besumnje spada u dve klase: u prvu klasu spadaju prvi radovi na polju međunarodnog prava, a u drugu prvi radovi iz vojne tehnike.

Makijaveli je bio teoretičar veka nesređenog ratovanja, ali, njegov je uticaj opao početkom XVII veka. Francis Bekon (Francis Bacon) je možda bio njegov poslednji slavni učenik, jer, sve do naših dana teško se može naći onoliko bestidne odbrane neograničenog rata kao što se može naći u nekom od njegovih eseja. Ali, u Bekonovo vreme javila se reakcija. Ljudi kao što je Grocijus ustali su protiv međunarodne anarhije i rata neograničenog uništavanja. Ovi osnivači međunarodnog prava najavili su da su u prirodnim zakonima našli odredbe za zakon naroda, a njihovo osnovno načelo bilo je ono koje je Taljeran (Talleyrand) jednom prilikom u nekoliko reči uputio Napoleonu kao opomenu, naime, da narodi treba da čine jedni drugima u miru najveće dobro, a u ratu najmanje moguće zlo.

Lako je potceniti uticaj ovih plemenitih teorija na stvarne činjenice ratovanja i citirati Albert Sorelovu crnu sliku međunarodnog morala i ponašanja u periodu Starog režima. Ustvari, aksiomi međunarodnog prava vršili su neosporan uticaj na način i vrstu ratovanja pred kraj XVII veka.⁶⁾ Ako oni nisu okončali političku nemoralnost, oni su bar ogradiili ratovanje mnoštvom manjih propisa i zabrana koji su doprineli da je ratovanje u XVIII veku postalo relativno čovečan i dobro sređen poduhvat. Ova pravila su bila po-

*) Gaius Julius Caesar, *De bello gallico*. — Prim. prev.

⁶⁾ Hoffman Nickerson je u novije vreme potvrdio ovo shvatanje, *The Armed Horde*, 1793—1939 (New York, 1940 godine), str. 34—90.

znata protivničkim komandantima i oni su ih se uopšte pridržavali. Takva su, naprimjer, bila uputstva koja su se odnosila na postupak sa zarobljenicima i njihovu zamenu; osuda izvesnih sredstava uništavanja, kao upotreba otrova; uputstva za postupak sa neborcima i za ugovaranje pregovora, primirja ili bezbednog prolaza; ili pravila koja su se odnosila na pljačkanje ili na skupljanje kontribucija na okupiranoj teritoriji i na način okončavanja opsada. Težnja je bila da se u doba rata zaštite privatna lica i privatna prava i tako ublaže ratna zla.

U drugoj klasi, klasi knjiga iz vojne tehnike, nijedno delo nije imalo veći uticaj, niti je uzivalo veći ugled od dela Sebastiana le Prestr de Vobana (Sébastien le Prestre de Vauban), velikog vojnog inžinjera iz doba vladavine Luja XIV. Njegov autoritet u XVIII veku bio je ogroman, a nije primetno oslabio ni posle Napoleonovog vremena.⁷⁾ A ipak, ono što je Voban ostavio u nasleđe XVIII veku bilo je šturo i jako specijalizovano, pošto se skoro isključivo sastojalo iz rasprave o opsadnim snagama, dela o odbrani i kratkog dela o minama.⁸⁾ On nije ništa objavio o vojnoj arhitekturi i nije ništa sistematski doprineo strategiji ili ratnoj veštini uopšte, pa ipak, njegov uticaj u svim ovim područjima ne može se poreći. Taj se uticaj ispoljio fino i posredno uspomenom na njegov tok života i njegov primer, kao i u izjavama i delima nekolicine njegovih učenika. Ali, ovim procesom mnogi njegovi doprinosi i zamisli pogrešno su shvaćeni i izopačeni, i mnogo šošta što je on uradio izgubljeno je iz vida za dugo vreme. Zahvaljujući radu naučnika XIX i XX veka, koji su bili u stanju da objave priličan deo Vobanovih pisama i rukopisa i da pregledaju i analiziraju ostatak, stekli smo jasnije shvatanje Vobanovog toka života i njegovih zamisli nego što je to bilo moguće njegovim obožavaocima XVIII veka. U svetlosti savremenih proučavanja on je pre porastao nego što se smanjio. Legenda o Vobanu se razbistrlila i dokumentovala; ona je poboljšana u mnogim važnim tačkama, ali nije zastarela.

⁷⁾ Jedan pisac XVIII veka predlaže u svom delu o vaspitanju plemstva pet najvažnijih autora koje student treba da proučava. Rohan, Santa Kruz (Cruz), Fekijer (Feuquières), Montekukoli (Montecuccoli) i Voban. Vidi: Chevalier de Brucourt, *Essai sur l'éducation de la noblesse, Nouvelle édition corrigée et augmentée* (Paris, 1748), II, 262—263.

⁸⁾ Dela koja su objavljena za njegova života: delo o administrativnim problemima, nazvano *Directeur général des fortifications* (The Hague, 1685 godine, ponovo štampano u Parizu 1725 godine) i *Dixme Royale* (The Hague [?], 1707 godine). Međutim, pre njegove smrti pojavilo se nekoliko lažnih dela sa sadržajem koji je objašnjavao njegove metode utvrđivanja. Njegove tri rasprave, koje su u XVIII veku bile najpoznatije, štampane su prvi put u nemarno prikupljenom izdanju pod naslovom *Traité de l'attaque et de la défense des places suivie d'un traité des mines* (Rasprava o napadu i odbrani tvrđava i uputstvima za upotrebu mina), (The Hague, 1737 godine). Delo je ponovo štampano 1742 i 1771 godine. *Traité de la défense des places* objavljeno je zasebno od strane Žombera u Parizu 1769 godine. Do 1793 godine nije objavljeno nijedno pažljivo pripremljeno izdanje. Vidi bibliografske zabeleške.

V

Legenda o Vobanu zahteva izvesno objašnjenje. Zašto je običan inžinjer, koji je istina bio vešt i predan svome poslu, tako brzo uzdignut do narodnog idola? Zašto su njegove specifične publikacije o opsadnim snagama i odbrani tvrđava bile dovoljne da se on uvrsti među najuticajnije vojne pisce?

Odgovor ne treba tražiti daleko: ova Vobanova dela bila su autoritativni tekst svega onoga što je u XVIII veku pretstavljalo važniji, ali ne i najvažniji pogled na ratovodstvo. U docnjim godinama XVII i u toku XVIII veka ratovanje nam često izgleda samo kao beskrajan niz opsada. One skoro uvek pretstavljaju glavnu operaciju vojne: ako zauzimanje neprijateljske tvrđave nije bilo glavni cilj, kao što je to često bio slučaj, opsada je bila neophodna predigra invazije neprijateljske teritorije. Opsade su bile češće nego bitke, i započinjane su isto tako lako kao što su lako izbegavane bitke. Kada bi do njih došlo, bitke su obično bile diktovane potrebom da se izvrši ili da se spreči oslobođenje opsednute tvrđave. Strategiska mašta svih, sem nekolicine izuzetnih komandanata, bila je uokvirena prihvaćenim aksiomima o opsadnom ratu. U veku koji je bezuslovno primio ovu doktrinu strategiskog prvenstva opsade, Vobanove rasprave su smatrane neophodnim i njegovo ime je nužno postalo ime u koje se čovek mogao kleti.

Ipak, samo deo oreola i ugleda koji je okružavao Vobanovo ime, poticao je iz ovih tehničkih dela. On je uticao na uobrazilju zbog svog ličnog karaktera, svoje duge karijere svesnog sluge države, svojih mnogobrojnih doprinosa vojnou napretku izvan svoje izabrane specijalnosti i svog liberalnog i humanističkog interesovanja za opšte blagostanje. Voban je još od početka kao javni radnik izazvao najveće obožavanje. Svojim skromnim poreklom, svojom marljivošću i poštenjem, svojom ličnom hrabrošću i odanošću državi on je pretstavljao otelovljenje nekog službenika Rimske republike. Fontenel (Fontenelle) ga u svojoj čuvenoj pohvali (*éloge*) zaista opisuje kao „Rimljana koga je vek Luja XIV, izgleda, ukrao iz najsrećnijih dana Republike.“ Prema Volteru (Voltaire), on je bio „najfiniji od građana“, Sen-Simon (Saint-Simon), koji nije bio zadovoljan titулom Rimljana, primenio je na njega, prvi put u njenom savremenom značenju, reč patriota.⁹⁾ U Vobanu, poštovanom javnom službeniku, organizacijskom geniju, prosvеćenom reformatoru, izgledalo je da su otelovljene sve crte koje su, naporima bezbrojnih sitnijih lica, doprinele da se iskuje nova narodna država.

Vobanovo tehničko znanje, njegova veština u primjenjenoj matematici, njegova ljubav prema tačnosti i redu i njegovo članstvo u Akademiji nauka simbolizuju još srećnije novi značaj naučnog znanja za napredak države. Kartezijuski razum^{*)}), uloga primenjene

⁹⁾ Vauban, *Lettres intimes inédites adresées au Marquis de Puyzieulx* (1699—1705). *Introduction et notes de Hyrvoix de Landosse* (Paris, 1924), 16—17.

^{*)} Od Kartezijusa (Cartesius), latinskog imena francuskog matematičara i fizičara Dekarta. — Prim. prev.

nauke u društvu, kako u ratu tako i u miru, geometrski duh (*esprit géométrique*) veka, sve je ovo bilo ovaploćeno u čoveku koji se ogledao u veličanstvenim tvrđavama koje je projektovao.

VI

Vobanova karijera bila je isuviše duga i vrlo aktivna da bi se mogla izložiti u kratkom preglednom izveštaju u raspravi ove vrste. Jedva da je još neki od ministara ili ratnika Luja XIV imao tako dugu aktivnu karijeru. On je stupio u kraljevsku službu pod Mazarrenom (Mazarin) u svojih dvadeset godina i ostao je aktivno u službi sve do na nekoliko meseci pred svoju smrt u sedamdeset i trećoj godini života. Za vreme ovih pedeset godina neprekidnog rada, on je rukovodio sa oko pedeset opsada i projektovao preko stotinu tvrđava i lučkih postrojenja.

Voban potiče iz onog neodređenog društvenog sloja koji stoji između buržoazije i nižeg plemstva, kao potomak imućnog beležnika iz Bazoša (Bazoches), u pokrajini Morvan, koji je sredinom XVI veka u okolini stekao feudno dobro. Rodio se u Sen-Ležeu (Saint Léger) 1633 godine, i u obližnjem Semiru an Oksoa (Sémur-en-Auxois) dobio je nepotpuno školsko obrazovanje — površno znanje istorije, matematike i crtanja, a 1651 godine — u svojih 17 godina, stupio je kao kadet u vojsku Kondea (Condé) koji se tada bio pobunio protiv kralja. Obuhvaćen pomilovanjem Kondea, stupio je 1653 godine u kraljevsku službu u kojoj je primerno služio pod Ševaljeom de Klervil (Chevalier de Clerville), čovekom srednjeg talenta, koji se smatrao vodećim vojnim inžinjerom Francuske. Dve godine docnije dobio je zvanje redovnog kraljevskog inžinjera (*ingénieur ordinaire du roi*), a uskoro posle toga i rang kapetana pešadijske čete u puku maršala de la Ferte (de la Ferté).

U vremenu od prekida neprijateljstva sa Španijom 1659 godine do prvog osvajačkog rata Luja XIV 1667 godine, Voban je bio u velikom poslu opravljavajući i poboljšavajući po Klervilovim uputstvima utvrđenja kraljevine.

1667 godine Luj XIV napao je Holandiju. U ovom kratkom Ratu devolucije*) Voban se toliko istakao kao majstor opsadnih snaga i ostalih grana ovoga posla, da je Luvoa zapazio njegovu veliku nadmoćnost nad Klervilom i postavio ga, kao opštег komesara (*commis-saire général*), za stvarnog direktora svih inžinjeriskih radova u svome ministarstvu. Tekovine Rata devolucije bacile su Vobana u veliki program izgradnje. Osvojeni su važni gradovi u Henou (Hainaut) i Flandriji, pretstraže velike ekspanzije: Berg (Bergues), Firn (Firnes), Turne (Tournai) i Lil (Lille). Ovi i mnogi drugi važni položaji utvrđeni su po takozvanom Vobanovom „prvom sistemu“ o kome će biti govora docnije.

*) Luj XIV je otpočeo ovaj osvajački rat pozivajući se na pravo devolucije po kome su u Holandiji umrlog oca odmah nasleđivala njegova deca. — Prim. prev.

To je, dakle, trebalo da bude neprekidan ritam Vobanovog života u službi Luja XIV: stalno nadgledanje, opravke i novogradnje u vremenu mira, a za vreme rata obnavljanje opsada i dalja osvajanja; zatim, još grozničavija izgradnja u toku narednog intervala mira. Obavlјajući ove dužnosti, Voban je stalno bio u pokretu, sve do svoje smrti, putujući na konju ili, docnije, u čuvenoj nosiljci koju su nosili konji sa jednog na drugi kraj Francuske. Izgleda da je bilo malo intervala dokolice. On je malo vremena posvećivao svojoj supruzi i dobru koje je stekao 1675 godine, a dvor je marljivo izbegavao, skraćujući što je moguće više svoje boravke u Parizu i Versaju. Najveći broj svojih dana i noći proveo je u gostionicama pograničnih sela i u vršenju svojih bezbrojnih zadataka, daleko od središta kulture i uzbuđenja. Slobodne trenutke koje je mogao da ugrabi u toku svog inžinjerskog rada posvećivao je svojoj zvaničnoj prepisci ili drugom pisanju. Bio je u stalnoj vezi sa Luvoaom koga je zasipao pismima i izveštajima, napisanim u oštroj i nebiranoj prozi. Kao da to nije bilo dovoljno, Voban se interesovao mnogim i raznim civilnim i vojnim problemima koji su samo posredno imali veze sa njegovom sopstvenom specijalnošću. Neki od tih problema razmatrani su u njegovoj prepisci, dok je o drugim raspravljaо u dugim memoarima koji sačinjavaju dvanaest svezaka rukopisa njegovih „Dokolica“ (*Oisivetés*).

U ovim memoarima se raspravlja o najrazličitijim predmetima. Neki su tehnički, a neki nisu. Ali, sudeći skoro po svima, Voban je tačno onakav kakvim ga je opisao Volter „čovek uvek zauzet predmetima od kojih su neki korisni, neki slabo izvodljivi, a svi nastrani“ (un homme toujours occupé de sujets les uns utiles, les autres peu praticables et tous singuliers)¹⁰⁾. Pored razmatranja vojnih i pomorskih problema ili izveštaja o unutrašnjim vodenim putevima i međuoceanskom kanalu Langedoka (Languedoc), on piše o potrebi programa za pošumljavanje, mogućim metodima poboljšanja stanja francuskih kolonija u Americi, zlim posledicama opozivanja Nantskog edikta*) i — na način koji je naslućivao Napoleonovo stvaranje Legije časti — o koristima uspostavljanja aristokratije zasluga, otvorene svima klasama, umesto besmislenog i arhaičnog plemstva na osnovu rođenja i privilegija.

Njegove *Oisivetés* („Dokolice“) otkrivaju svoje poreklo i odriču se svog imena. One su pisane u čudno doba, na neobičnim mestima i potiču iz raznih godina. One su često nešto malo više od običnih zabeležaka i zapažanja prikupljenih Vobanovim putovanjem uzduž i popreko po Francuskoj; ponekad su, međutim, obimne rasprave. Ono što ovim zapisima daje izvesnu celinu jeste humanističko interesovanje koje izbija iz svih njih i naučni duh koji oni otkrivaju. Vobanovi spisi i karijera ilustruju tezu koja je ranije izložena u

¹⁰⁾ Voltaire, *Le siècle de Louis XIV*, gl. XXI.

*) Nantski edikt je povelja kojom je francuski kralj Anri IV (1598) odobrio Hugenotima slobodno ispovedanje veroispovesti i politička prava. Njegovo opozivanje 1685 godine nanelo je zemlji veliku političku i ekonomsku štetu. — Prim. prev.

ovom tekstu, naime da je naučni racionalizam bio u XVII veku izvor reformi. Vobanovi predlozi su se zasnivali na iskustvu i posmatranju iz prve ruke. Njegova neprekidna putovanja u vezi sa obavljanjem svojih profesionalnih dužnosti, pružila su mu priliku da se upozna sa svojom zemljom i njenim potrebama. Njegova široka radoznačnost i njegov budni duh gonili su ga da sa istražnošću, poznatom samo skupljačima, nagomila činjenice o ekonomskim i socijalnim uslovima pokrajina u kojima je radio; a njegova sklonost ka nauci terala ga je da svojim zapažanjima gde god je to bilo moguće da kvantitativni oblik.

Ova razmatranja pomažu nam da odgovorimo na pitanje da li Voban, u suštini, zasluzuže naziv naučnika ili je on bio samo vojnik i graditelj sa površnim znanjem matematike i mehanike. Da li mu je članstvo Akademije nauka priznato 1699 godine samo da bi se ukazala čast javnom službeniku i da li je Fontenel samo zbog toga bio obavezan da mu posveti jednu od svojih besmrtnih pohvala ljudi nauke?

Vobanovi radovi leže na polju primenjene nauke i proste primenjene matematike. On nije bio istaknuti matematičar i fizičar kao docniji francuski vojni inžinjer Lazar Karno (Lazare Carnot). On nije dao teorijske doprinose mehaničkom inžinerstvu kao Karnovo savremenik Kulom (Coulomb), niti je pronašao parna kola kao Kinjo (Cugnot). Pored projektovanja tvrđava, koje je jedva stvar čiste nauke, njegov jedini doprinos inžinerstvu bila je empirička studija pravilnih razmera otpornih zidova.¹¹⁾ Vobanovo glavno pravo na naučnu originalnost zasniva se na tome što je on zahtevao da se kvantitativni metod proširi i na polja na koja se, sem njegovih engleskih savremenika, niko nije usudio da ga proširi. On je zaista jedan od osnivača sistematske meteorologije i tu čast deli sa Robertom Hukom (Hooke). On je jedan od pionira na polju statistike na kome su mu takmaci samo Džon Grant (John Graunt) i ser Viljem Pitti (Sir William Petty).¹²⁾ Njegova statistička navika je očigledna u mnogim njegovim vojnim i inžinjerskim izveštajima. Mnogi od njih su puni prividno sporednih podrobnosti o bogatstvu, stanovništvu i izvornim sredstvima raznih pokrajina Francuske.

Od svojih potčinjenih zahtevao je istu vrstu neumornog prikupljanja. U pismu, upućenom Hiju de Kalinjiju (Hue de Caligny), koji je neko vreme bio direktor utvrđenja na severozapadnoj granici, od Denkerka do Ipra, izrazio je negodovanje zbog nepotpunog obaveštenja koje je primio u izveštajima o toj pokrajini. On je zahtevao od Kalinjija da pribavi kartu, da detaljno opiše vodene puteve, zalihe građe sa datumom seče i da ga snabde detaljnim statističkim podacima o stanovništvu, podeljenom prema starosti, polu, zanimanju i činu. Pored toga, trebalo je da Kalinji dâ sve činjenice

¹¹⁾ A. Wolf, *History of Science, Technology and Philosophy in the Eighteenth Century* (1939), 531—532; Bernard Forest de Bélidor, *La Science des ingénieurs* (1739), knjiga I, str. 67—79.

¹²⁾ Njegovo pravo na pionirstvo u meteorologiji počiva na memoaru o kiši koji je podneo Akademiji nauka. Vidi Bélidor, *op. cit.*, knjiga IV, str. 87—88.

koje je mogao da prikupi o ekonomskom životu pokrajine.¹³⁾ Obaveštenjima ove vrste, neumorno prikupljenim kao sporedni proizvod svog rada kao inžinjera vojske, Voban je težio da u građanske poslove unese isti duh kritičke ocene i istu ljubav za logiku, red i efikasnost, koje je primenjivao na vojnim problemima.

VII

Voban je bio jedan od najistrajnijih vojnih reformatora svoga veka. Njegova pisma i *Oisivetés* puni su predloga. Nema mnogo pitanja iz vojnog života ili gorućih problema vojne organizacije i vojne tehnike u koja se Voban nije umešao sa plodnim predlozima ili projektima za korenitu reorganizaciju.¹⁴⁾

Voban se u toku celog svog života, mada sa malo uspeha, borio da se njegovi inžinjeri uvrste u redovan rod vojske, i to sa svojim oficirima, trupama i svojom odećom.¹⁵⁾ Međutim, njegova preporuka urodila je plodom tek idućeg veka, kao što se to desilo i sa njegovim naporima po stvari naučnog vaspitavanja tehničkog korpusa. On je oduševljeno hvalio prve artiljeriske škole koje su osnovane pred kraj vladavine Luja XIV; i, mada nije uspeo da stvori slične škole za inžinjere, uspostavio je sistem redovnih ispita da bi se isprobala spremna kandidata za kraljevsko imenovanje, i preuzeo je korake da ovi budu prikladno pripremljeni od strane specijalnih instruktora.

Poboljšanje artiljeriskog naoružanja bila je stvar u kojoj je kao stručnjak za sredstva za opsadivanje bio jako zainteresovan. Njegova proučavanja i pronalaženja na ovom polju bila su mnogobrojna. Vršio je opite sa saonicama za prevoz teških topova. Našao je da bronzani topovi koji su tada upotrebljavani ne valjaju i pokušavao je da ubedi vojsku da se u upotrebi gvozdenih topova ugleda na mornaricu. Pravio je mnogobrojne, ali nezadovljavajuće opite sa novim merzerom za bacanje kamenja. I, najzad, pronašao je rikoštnu vatru koja je prvi put primenjena kod opsade Filipsburga, gde je barutno punjenje bilo znatno smanjeno, tako da je zrno moglo da otskoči posle udara o površinu mete, pretstavlјajući tako opasnost za svakog čoveka ili mašinu u blizini.

Voban je u svojoj prepisci i u *Oisivetés* našao mesta da preporuči mnogobrojne temeljne reforme za pešadiju i za vojsku kao celinu. Bio je jedan od neumornih branilaca kremenjače za pešadiju i pronalazač prvog dobrog bajoneta. Već 1669 godine pisao je Louvoau navaljujući energično da se kremenjača uzme u opštu upotrebu i ukine upotreba kopljja. Ubrzo posle toga naročito je predlagao da se koplje zameni usvojenim bajonetom sa uređajem koji ga drži na cevi i omogućava gađanje iz puške sa ispravljenim bajonetom.

¹³⁾ Georges Michel, *Histoire de Vauban* (1879), str. 447—451.

¹⁴⁾ P. Lazard, *Vauban, 1633—1707* (1937), str. 445—500.

¹⁵⁾ H. Chotard, „*Louis XIV, Louvois, Vauban et les fortifications du nord de la France d'après les lettres inédites de Louvois, adressés à M. de Chazerat, Gentilhomme d'Auvergne*“, *Annales du Comité Flamand de France*, XVIII (1889—1890), 16—20.

On se interesovao za stanje i blagostanje ljudi i stanje njihove opreme. Težio je da poboljša način regrutovanja i plaćanja vojnika. Njemu treba delimično zahvaliti i za ograničenje prakse smeštanja vojnika kod civilnog stanovništva koje je posle Ahenskog mira dopunjeno zidanjem kasarni.¹⁶⁾ Ove kasarne, od kojih je mnoge projektovao i sagradio Voban, upotrebljavane su poglavito u pograničnim oblastima i tek osvojenim teritorijama.

Voban nije sistematski proučavao pomorske gradnje i ono što je znao, izgleda, da je naučio od Klervila koji je bio vešt u ovoj vrsti rada.¹⁷⁾ Svoj prvi rad obavio je u Tulonu gde je poboljšao lučki uređaj, ali njegovo remek delo bila je luka Denkerk. On je posvetio zanimljivu studiju pomorskoj ulozi galija*) u kojoj je predviđao proširenje njihove upotrebe od sredozemne do atlantske obale, gde bi moglo da posluže kao patrolni brodovi, kao pokretan zastor težih brodova u blizini obale ili za brze desante uz nemiravanja na Orknejskim ostrvima, ili čak na engleskoj obali. Sa ovim studijama tesno je bila povezana njegova odbrana krstaričkog rata (*guerre de course*), koji je smatrao jedinom izvodljivom strategijom posle sloma francuske pomorske snage koju je Kolber tako neumorno izgrađivao.

VIII

Voban je najznačajniji doprinos ratnoj veštini, kao što se to moglo očekivati, dao u svojoj specijalnosti: u opsadi tvrđava i nauci o utvrđivanju. Ono što je karakteristično za Vobanovu odvratnost prema nepotrebnom prolivanju krvi, kao i za nov duh ublaženja ratovanja koji je počeo da preovlađuje njegovih dana, bilo je to što su njegove novine u sredstvima za opsadivanje isle za tim da postave pravila za osvajanje tvrđava, ali da pre svega smanje gubitke opsadnih trupa. Pre nego što je usavršio sistem paralela, koji on verovatno nije pronašao, napadi na dobro branjena stalna utvrđenja mogli su se vršiti samo po cenu znatnih gubitaka kod napadača.¹⁸⁾ Rovovi i korpe sa zemljom upotrebljavani su bez sistema i pešadija je često bacana na tačku za koju se pretpostavljal da je slaba, tako da je bila izložena ubilačkoj vatri.

Vobanov sistem napada, koji je samo sa malim izmenama primenjivan u toku XVIII veka, bio je vrlo metodičan i spor postupak. Napadači bi svoje trupe i sredstva prikupili na tački izvan dometa braniočeve vatre i prikrili bi ih vešto izabranim prirodnim ili veštačkim zaklonom. Na toj tački saperi bi počeli da kopaju rov koji bi se sporo približavao tvrđavi. Pošto bi se ovaj produžio do izve-

¹⁶⁾ Béidor, *op. cit.*, knjiga IV, str. 73.

¹⁷⁾ Lazard, *op. cit.*, 501—524, *La Roncière, Histoire de la marine française*, VI (1932), 164—169.

^{18)*} Galija (galère) — stari ratni ili trgovački brod na jedra; imao po 25—30 klupa sa po 3—5 mesta za veslače, obično robe ili kažnenike. — Prim. red.

^{18)*} Što se tiče opisa prvih metoda, vidi: Gaston Zeller, *L'organisation défensive des frontières du nord et de l'est au XVII-e siècle* (1928), str. 54—55.

sne daljine, iskopao bi se dubok rov paralelan sa otsekom budućeg napada, a upravan na pravac približavanja. Ova takozvana „prva paralela“, napunjena ljudima i opremom, sačinjavala je *place d'armes* (plasdarm). Iz nje je nastavljan rov približavanja u cik-cak liniji prema tvrđavi. Pošto bi prošao željenu daljinu, izgrađena je druga paralela i rov bi opet bio nastavljen sve dok ne bi, na malom otstojanju od početka glasije, bila iskopana treća i obično poslednja paralela. Rov je produžavan još dalje unapred, pri čemu bi saperi podešavali svoje napredovanje tako da su stizali do početka glasije baš kada bi trupe zaposele treću paralelu. Opasan zadatak nastupanja uz glasiju koja je bila izložena neprijateljskoj kosoj vatri sa prikrivenog puta, vršen je pomoću privremenih gradnji, takozvanih kavalira rova (*cavaliers de tranchées*), koji su bili visoka utvrđenja sa grudobranima sa kojih su opsadivači mogli da gađaju branioca na prikrivenom putu. Ova spoljna linija odbrane mogla se očistiti „veština“ (*par industrie*), to jest stavljanjem branioca pod artiljerisku rikoštetnu vatru ili upućivanjem grenadira da zauzmu položaj na juriš pod zaštitom vatre sa kavalira. Čim bi bio zauzet neprijateljev prikriveni put, postavljane su opsadne baterije i vršen napor da se probiju glavni odbranbeni uredaji.

Bitna odlika Vobanovog sistema opsadivanja bila je dakle upotreba privremenih utvrđenja, rovova i zemljanih radova radi zaštite trupa u nastupanju. Njegove paralele su prvi put isprobane kod opsade Maastrichta, 1673 godine, a *cavaliers de tranchées* kod opsade Luksemburga, 1684 godine. Usavršeni sistem je nadugačko opisan u njegovim „Raspravama o opsadama“ (*Traité des sièges*) koje je napisao 1705 godine za burgonjskog vojvodu.

Vobanovo delo na polju stalne fortifikacije bilo je izloženo znatnim sporovima, prvo, da li stil njegovih utvrđenja pokazuje veliku originalnost i, drugo, da li se kod njihovih postavljanja Voban upravljaо prema nekom majstorskom planu za odbranu Francuske.

Do pre kratkog vremena čak i Vobanovi najvatreniji obožavaoci slagali su se da je kao vojni fortifikator pokazao malo originalnosti i da skoro ništa nije dodao planu tvrđava koji je nasledio od Pagana. Lazar Karko divio se Vobanu na način karakterističan za druge inžinjere XVIII veka, mada je mogao da nađe malo znakova originalnosti. „Vobanova fortifikacija pretstavlja samo nastavak poznatih radova pre njegovog vremena, iako oku dobrog posmatrača pruža izvanredne rezultate, sjajne kombinacije i remek dela veštine.“¹⁹⁾ Alan ga podražava: „Bolji presek, prostiji oblik, spoljni objekti koji su krupniji i bolje smešteni: to su jedine modifikacije koje je on uneo u sistem koji se tada primenjivao.“²⁰⁾ Ovo mišljenje ostalo je na snazi do najnovijeg vremena. Najnovija ozbiljnija studija potpu-

¹⁹⁾ Didot-Hoefer, *Nouvelle Biographie Générale*, 1870.

²⁰⁾ Ibid., ali vidi A. Allent, *Histoire du Corps Impérial du Génie*, 1805, I, (objavljena je samo jedna sveska), str. 209—394.

kovnika Lazara izmenila je u Vobanovu korist ovo, unekoliko ne-povoljno mišljenje.²¹⁾

Lazar je izvršio značajne izmene u našem tumačenju metoda Vobanovih utvrđivanja. Dok su raniji pisci imali običaj da se pozivaju na Vobanova *tri sistema*, Lazar ističe da Voban, strogo uzevši, i nije imao oštro određene sisteme, već je imao periode u kojima je davao prednost izrazito različitim planovima modifikacija gore razmotrene bastione trase. Imajući na umu ovo ograničenje, ugodno je zadržati staru klasifikaciju.

Vobanov *prvi sistem*, prema kome je gradio veliku većinu svojih utvrđenih mesta, sastojao se u primeni Paganove trase skoro bez promene. Oblici trase ovih tvrđava bili su gde god je to bilo moguće, pravilni poligoni: osmougaoni, četvorougaoni, pa čak i trougaoni, kao u Le Kenok (La Kenoque). Bastioni su još uvek bili ključ odbranbenog sistema, mada je postojala težnja da se oni grade manji od bastiona Vobanovih prethodnika. Osim poboljšanja u pojedinstima i veće upotrebe izdvojenih spoljnih odbranbenih objekata (kao *tenailles* i *demi-lune*, i drugi nazivi po leksikonu ujka-Tobia*) malo se promenilo od Paganovih dana. Pošto je, dakle, većina Vobanovih tvrđava sagrađena prema ovom konzervativnom planu, i pošto je to uzeto kao karakteristika Vobanovog stvaranja, ne treba se čuditi što su docniji kritičari tu našli malo ili nimalo originalnosti. Originalnost je, prema Lazaru, očiglednija u ona druga dva stila koji su imali malo uticaja na Vobanove naslednike i koji su применjeni samo u malo primera njegovih radova.

Drugi sistem, primjenjen prvi put kod Belfora i Bezansona, izraста je iz ranije upotrebljavanog. Poligonalna trasa je zadržana, ali kurtine**) (delovi trase između dva bastiona) su produžene, a bastioni zamjenjeni kulama na uglovima, koje su bile zaštićene takozvanim izdvojenim bastionima, sagrađenim u rovu.

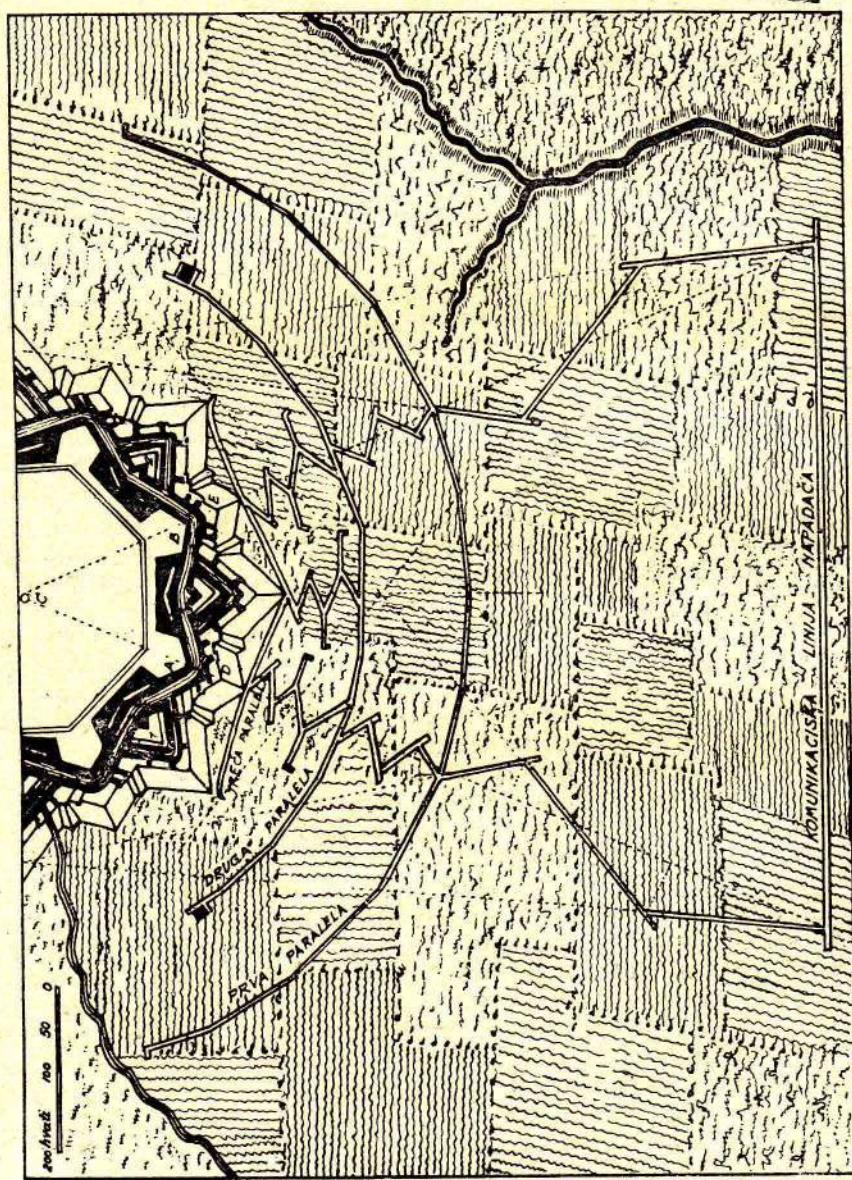
Takozvani *treći sistem* je samo modifikacija drugog. On je primjenjen samo na jednoj tvrđavi, velikom Vobanovom remek-delu u Nef-Brisahu (Neuf-Brisach). U toj trasi izmenjen je oblik kurtina da bi se omogućila pojačana upotreba topova u odbrani, a kule, izdvojeni bastioni i linete su povećani.

Našu pažnju zaslужuje drugi sistem. Tu je Voban, mada to njegovi savremenici nisu mogli da vide, učinio važno, čak revolucionarno poboljšanje: oslobođio se od oslanjanja na glavni pojaz i preuzeo prve korake za odbranu po dubini. Postigao je novu elastičnost podešavajući svoj projekat prema zemljишtu, ne dovodeći u opasnost glavnu odbranbenu liniju. U svima ranijim slučajevima podešavanje se vršilo isturanjem objekata ka vrhovima ili uglovima trase koji su bili samo vidni dodaci osnovnom pojazu. Kada bi oni bili zauzeti, glavna linija bila je neposredno ugrožena. Drugi sistem su odbacili

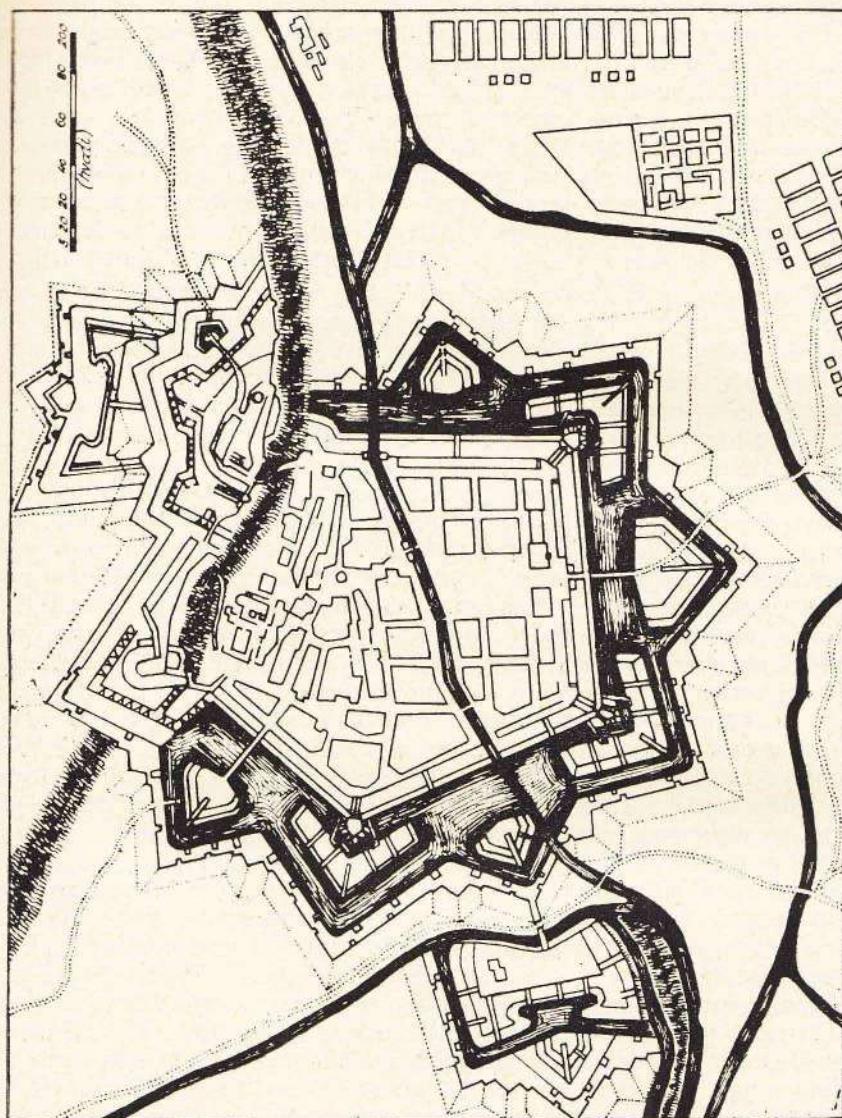
²¹⁾ Lazar, *op. cit.* str. 377—394.

^{*)} *Tenailles* (*tenaj*) — makaze; *demi-lune* (*demilin*) — lineta; *ujak Tobi* je glavni junak Sternovog romana *The Life and Opinions of Tristram Shandy*. — Prim. prev.

^{**) Kurtina se negde zove i zavesa. — Prim. red.}

Skica 1. — Vobanov sistem napada pomoću paralela pravilne tvrđave na ravnom zemljistu. Otvoren rov (komunikacijska linija napadača) je na 800 hvati (1.559 m) od prikrivenog puta pozadi glasije.

Skica 2. — Vobanov drugi sistem utvrđivanja: tvrđava Belfor.
 (Tvrđava koja se nalazi na podnožju Vogiza, na 4 stepena 30 minuta geografske
 širine i 28 stepena 36 minuta geografske dužine, u provinciji Sunigau, 10 časova
 hoda zapadno od Bazela. Ova tvrđava je pod kraljevim Generalnim guver-
 manom Alzasa, po čijem naredenju se ovih godina vrše veliki radovi).

Kormontenj (*Cormontaigne*) i docnije štab škole u Mezijeru, čije su koncepcije preovlađivale u XVIII veku i čije su šeme utvrđivanja bile zasnovane na Vobanovom prvom sistemu. Njima je drugi sistem izgledao samo kao sirovo vraćanje srednjovekovnim metodama. Tek docnije, u XVIII veku, nalazimo oživljavanje Vobanovog drugog sistema. Montalamberov (Montalembert) preokret, koji su Nemci prihvatali mnogo pre Francuza, sastojao se, uglavnom, u tome što su mala izdvojena utvrđenja stavljana na mesto konvencionalnih strčećih spoljnih objekata koji su, ustvari, bili deo glavnog pojasa.²²⁾ Montalamberova velika revolucija, kao i docnije preporuke za utvrđivanje po dubini, bile su obuhvaćene Vobanovim drugim sistemom, mada se može sumnjati da je Montalamber bio nadahnut njime.

Pometnja u pogledu njegovih ideja, koja je postojala do nedavna, nastala je zbog činjenice da Voban nikada nije napisao raspravu o veštini stalnog utvrđivanja, niti ju je sistematski objasnio kao što je to učinio u slučaju svojih teorija o veštini napada i odbrane. Sve knjige, koje su izišle za njegova života i docnije, i davale pregled njegovih tajni, bile su najoskudnija podražavanja. Samo veliko Belidorovo delo²³⁾, u kome se ne obrađuju osnovi projekta ni problemi vojnog rasporeda, već samo problemi izgradnje i administrativne pojedinosti, bilo je neposredno nadahnuto Vobanom. Međutim, postoje dve rasprave u rukopisu koje se bave osnovnim načelima fortifikacije i koje su takođe neposredno nadahnute Vobanom. Jednu je napisao Sover (Sauveur), matematičar koga je Voban izabrao da poučava i ispituje inžinjerske kandidate, a drugu je napisao njegov sekretar Tomasen (Thomassin). To su, pored samih utvrđenja, najbolji izvori za izučavanje Vobanovih opštih načela o utvrđivanju. Može se govoriti samo o opštим načelima, a ne o dogmatskom sistemu, a ova načela su podjednako prikazana primerima sva tri Vobanova stila. Njih ima prilično malo i ona su sasvim opšta. Pre svega, svaki deo tvrđave mora biti isto toliko siguran kao svaki drugi, pri čemu je sigurnost obezbeđena jakom konstrukcijom istaknutih tačaka (bastiona) i odgovarajućom zaštitom kurtina. Uopšte, ovi uslovi se mogu obezbediti, ako: 1) nema dela pojasa koji nije flankiran sa jakih tačaka; 2) ako su ove jake tačke što je moguće veće i 3) ako su odvojene rastojanjima musketnog dometa ili nešto manjim.. Ove jake tačke treba da su tako projektovane da se delovi, koje one flankiraju, protivstavljuju što je moguće neposrednije delovima koje zaštićuju, i, obrnuto, delovi koji flankiraju treba da su vidljivi samo sa zaštićenih delova. Malo razmišljanja pokazaće da se ova osnovna načela mogu primeniti na sve Vobanove šeme. Stvarni problem izgradnje stalnih utvrđenja sastojao se u tome da se bastionirana trasa (ili poligonalna trasa sa izdvojenim bastionima) tako prilagodi zahtevima dotičnog zemljišta da ne bude povređeno nijedno od osnovnih načela. Jasno je da je to inžinjeru ostavljalo široko polje slobode

²²⁾ Lazar, op. cit., str. 389—390. A. de Zastrow, *Histoire de la fortification permanente* (treće izdanje, 1856 godine), II, 62—208 (prevod sa nemačkog u izdanju Ed. de la Barre du Parcq).

²³⁾ Bélier, op. cit., knjiga II, str. 29—43, 90—96.

i veliku elastičnost. Ovim metodom rada razvijen je drugi stil, jer nam Voban sam kaže da do njega nije došao posle teoriskih razmatranja, već da je na to bio prisiljen uslovima zemljišta u Belforu.²⁴⁾

IX

Do koje je mene program vojnog građenja Luja XIV bio rukovoden nekom strategiskom koncepcijom objedinjavanja i šta dokazuje da se ova koncepcija, ako je doista postojala, može pripisati Vobanovom geniju? To su dva najvažnija pitanja, a na njih nije lako odgovoriti.

Raniji Vobanovi biografi, sa karakterističnom žestinom u korist svog junaka, ostavljaju nas ponekad sa izrazitim utiskom da Francuska pre Vobana nije imala sistem utvrđivanja vredan pomena, i da je obruč tvrđava, koji je opkoljavao kraljevinu na kraju njegove karijere, pretstavljao izvršenje nekog mudro sastavljenog majstorskog plana, poteklog iz uma velikog inžinjera. Ovi pisci nisu mogli da veruju ni da bi neko osim Vobana mogao da učestvuje u organizovanju ovog odbranbenog sistema, kao ni da je taj sistem mogao da bude rezultat sporog istoriskog rastenja.

U poslednje vreme mi smo, možda, otišli suviše daleko u drugom pravcu. Mada je, kao što smo videli, Vobanova tehnička reputacija vojnog arhitekte pojačana najnovijim proučavanjem, postojala je kod izvesnih pisaca istovremena težnja da ga vrate na nivo velikog zanatlje bez ikakve strategiske uobrazilje. Pretstavlali su ga kao sjajnog tehničara koji je slepo izvršavao zadatke koje su diktirale istoriska potreba ili zapovesti prepostavljenih koji su sami obavljali sve strategisko razmišljanje.

Ko je bio u stanju da ospori Vobanov autoritet na polju njegove specijalnosti? Odgovor je — sam kralj. Luj XIV je, kao što je poznato, bio više nego skromno upoznat sa veštinom utvrđivanja. On je nju proučavao u svojoj mladosti, a za vreme prvog dela svoje vladavine koristio je savete i poučavanja Tirena, Vileroa (Villeroi) i Kondea. U celom toku svog života pokazivao je stalno interesovanje za najsitnije pojedinosti u vezi sa veštinom utvrđivanja i u nekoliko slučajeva odupirao se odlučno Vobanovim upornim preporukama. Dve važne tvrđavice, For Luj i Mon Rojal, stvorene su na potstrek kralja, i bar jedna od njih protiv izričitog Vobanovog saveta.²⁵⁾ Prema jednom pisacu, Luj Marljivi bio je u svemu, pa čak i u ovim tehničkim stvarima, nesumnjivo majstor. Luvoa je bio samo „odličan službenik, da ne kažemo pisar“, dok Voban sa stvoje strane „nije nikad bio drugo do izvršilac njegovih zapovesti, mada... odličan.“²⁶⁾ Drugi pisac opisuje Vobana kao „glavnog radnika velikog

²⁴⁾ Pismo Luvoau, 7. oktobra 1687 godine, navedeno od Celera (Zeller), *op. cit.*, str. 144.

²⁵⁾ Chotard, *op. cit.*, str. 30—35; Zeller, *op. cit.*, str. 96—117; Lazard, *op. cit.*, str. 49—50, 202—204.

²⁶⁾ Chotard, *op. cit.*, str. 36.

preduzeća čija mu uprava nikad nije potpuno poverena.²⁷⁾ Ovo tumačenje se zaista ne može izbeći. Voban je crtao ili ispravljao sve planove za tvrđave o kojima je bilo odlučeno; podnosiо je tehničke memoare i preporuke; davao je svoje mišljenje o raznim stvarima kada je pitan, a ponekad i kada nije pitan. Ali, njegovo prisustvo nije se smatralo potrebnim kada se raspravljalo o odlukama. On nije bio tvorac programa, već je samo davao savetodavni glas.

Ovo ne bi trebalo da nas zavede da potcenimo njegov uticaj na kraljevske odluke. Čak i da je Voban imao majstorski plan za odbranu Francuske, on bi se mogao izvršiti samo nepotpuno. Mnoge preporuke koje su bile drage Vobanovom srcu odbačene su; mnoge njegove šeme razbile su se o stvarnosti rata i diplomatiјe. Naprimjer, mir zaključen 1697 godine u Risviku označavao je prvo povlačenje Luja XIV od velikih prohteva osvajanja. Za Vobana, koji nije neposredno konsultovan u pogledu njegovih odredaba, ovaj ugovor, mada nije bio tako rđav kao što se on bojao, bio je velika obmana. Bilo je potrebno mnogo rada da bi se nadoknadio gubitak Luksemburga — koji je Voban smatrao jednim od najjačih mesta u Evropi — i Brisaha, Friburga i Nansija.²⁸⁾

Da li je Voban zaista imao majstorski plan? Po tome pitanju postoji skoro potpuno neslaganje. Pisci poslednjeg veka smatrali su da je Voban svakako imao strategiski recept za svoja utvrđenja, mada nijedan od njih nije bio siguran u čemu se on sastojao. Jedan pisac opisao ga je „kao skup utvrđenja dovoljno bliskih jedno drugome tako da međuprostori između njih nisu nezaštićeni. Svako od ovih utvrđenja dovoljno je jako i dobro snabdeveno da natera neprijatelja na opsadu, a ipak dovoljno malo, da zahteva samo mali broj branilaca“.²⁹⁾ Gaston Celer se kategorički ne slaže sa ovim tumačenjem. On ističe da Luj XIV i Voban nisu otpočeli rad sa čistim platnom i da nijedan od njih nije mogao da ima doktrinaran plan odbrane bez veze sa radom koji je izvršen ranije; on navodi da se za mnoge karakteristike odbranbenog sistema duguje Fransou I, Siliju, Rišeljeu i Mazarenu kao i njihovim programima i ugovorima o miru. Kao što je stvarna granica Francuske Luja XIV bila kulminacija dugo podržavane narodne politike, tako je i raspored utvrđenih gradova bio „rezultanta dugog niza napora da se odbranbena organizacija kraljevine prilagodi granici koja se menjala.“³⁰⁾ Celerovo tvrđenje da je sistem tvrđava pretstavlja rezultat istoriskog razvitka, a ne rezultat rada nekog pojedinca, dokazuje sama Vobanova karijera. Najveći broj utvrđenih mesta koja dovodimo u vezu sa njim nisu bile nove tvrđave (*places neuves*), već starije tvrđave, neke čak iz vremena Errarda (Errard) ili njegovih italijanskih prethodnika, koje je Voban modernizovao ili pojačao. Tvrđave, koje je zatekao Voban, ni u kom slučaju nisu sačinjavale neki sistem; one

²⁷⁾ Zeller, op. cit., str. 118.

²⁸⁾ Zeller, op. cit., 103—104; Th. Lavallée, *Les frontières de France* (Paris, 1864), str. 83—85.

²⁹⁾ Hennebert, navodi ga Chotard, op. cit., str. 42.

³⁰⁾ Zeller, op. cit., str. 2.

su bile važne samo kao zasebne tačke. Između njih nije postojala nikakva veza i one su skoro uvek bile suviše razdvojene. Štaviše, svaka je bila podignuta zbog svog lokalnog značaja: da čuva most, raskrsnicu ili ušće neke reke. Njihova ukupna vrednost nije zavisila od njihovog relativnog položaja, već više od njihovog broja.³¹⁾ I Celer i Lazar se slažu da je Vobanova opšta šema izašla iz procesa odabiranja među ovim tvrđavama. On je napravio red u vladajućem haosu, birajući izvesne tvrđave čiji ih je položaj činio vrednim očuvanja ili pojačavanja, a predlagao je da se druge ruše. Njegova strategiska vizija nije mogla da radi sasvim slobodno, jer je bio primoran — poglavito iz ekonomskih razloga — da radi sa onim što je Francuska već imala. Lako se mogu otkriti načela koja su rukovodila njegovim postupkom odabiranja i tako pronaći ključ za njegovo strategisko razmišljanje. Prema Celeru u tim načelima nema ničeg naročitog; „red“ koji je Voban napravio ne proizlazi iz neke velike strategiske koncepcije. Međutim, Lazar mu mnogo više laska. On stoji na stanovištu da je Voban bio prvi čovek u istoriji koji je imao opštu prestatvu o strategiskoj ulozi tvrđava. On je bio ne samo inžiner, već i strateg (*stratège*), i to strateg sa idejama naprednjim od ideja svojih dana.³²⁾ Sama Vobanova dela omogućiće čitaocu da se odluci za jedno od ova dva tumačenja.

Treba da potsetimo da je Luj XIV, posle Rata devolucije protiv Španije, svog prvog osvajačkog rata, proširio svoje zemlje duž severozapadne granice duboko u Flandriju koju su držali Španci. Novi položaji — od Firna (Furnes) u blizini obale prema istoku kroz Berg (Bergues) i Kurtre (Courtrai) do Sarloa (Charleroi) — dali su Francuskoj nekoliko jakih tačaka, rasturenih između španskih garnizona. Vobanov prvi veliki zadatak bio je da pojača i ponovo utvrdi ove nove tekovine i to je ispunilo veći deo njegovog vremena u toku godina mira od 1668 do 1672 godine. Međutim, u proleće 1672 godine Luj je otpočeo svoj rat protiv Holandije. Voban je iskoristio priliku da prvi put postavi pitanje opšte organizacije granice. U pismu upućenom Luvoau 20 januara 1673 on piše: „Zaista, gospodine, kralj bi trebalo ozbiljno da „razmisli kako će da zaokrugli svoj posed“ (*songer à faire son pré Carré*). Ova pomenjena prijateljskih i neprijateljskih tvrđava, međusobno zbrkano pomešanih, uopšte mi se ne sviđa. Obavezni ste da održavate tri umesto jedne.“³³⁾

Godine 1675 koja ga je zatekla u poslu konsolidovanja francuskih osvajanja u Franš Konteu (Franche Comté) i u drugim područjima, Voban je podneo još konkretnije predloge. Septembra te godine predložio je da se opsednu Konde (Condé), Bušen (Bouchain), Valansijen (Valenciennes) i Kambre (Cambrai). Zauzimanje i zadržavanje ovih mesta obezbedilo bi, rekao je, Lujeva osvajanja i stvorilo bi tako poželjan „zaokrugljen posed“ (*pré Carré*). Ovi gradovi su prema tome zauzeti: Konde i Bušen 1676, a Valansijen i Kambre 1677 godine. Mir u Nimvegenu, potpisana avgusta 1678 godine, dao je Francuskoj

³¹⁾ Zeller, *op. cit.*, str. 123.

³²⁾ Lazard, *op. cit.*, str. 408—421.

³³⁾ Lazard, *op. cit.*, str. 155, De Rochas, *op. cit.*, II, 59.

granicu koja se približavala pré carré-u. Francuska je odustala od nekih svojih flamanskih poseda, a dobila je mesto njih Sent-Omer (Saint-Omer), Kasel (Cassel), Er (Aire), Ipr (Ypres) i pet-šest drugih važnih utvrđenja. Na istoku je dobila Nansi u Lorenu i Fribur (Fribourg) s one strane Rajne. Ali Voban nije bio zadovoljan zapadnim krajem granice; osećao je da je ona najnovijim mirom pocepana i ostavljena otvorena prema Holandiji. Novembra 1678 godine, tri meseca posle mira u Nimvegenu, napisao je prvi iz niza važnih memoara o organizaciji severne granice od Kanala do Meze.³⁴⁾

U ovom memoaru Voban počinje sa razmatranjem cilja utvrđene granice: ona treba da zatvori neprijatelju sve ulazne tačke u kraljevinu, a u isto vreme da olakša napad na neprijateljsku teritoriju. Voban nikad nije mislio da su tvrđave važne samo za odbranu; on se uvek trudio da podvuče njihovu važnost kao baza za ofanzivne operacije protiv neprijatelja. Utvrđena mesta treba da su tako smeštena da vladaju komunikacijskim sredstvima na sopstvenoj teritoriji i obezbeđuju pristup na neprijateljsko tlo kontrolišući važne puteve ili mostobrane. Ona treba da su dovoljno velika da mogu držati ne samo materijal potreban za njihovu odbranu, već i zalihe za podupiranje i izdržavanje ofanzive, koja bi bila bazirana na njima. Ove ideje, jasno izražene u ovom memoaru, docnije je razradio i sistematizovao jedan od Vobanovih učenika XVIII veka, inžinjer i pustolov Megre (Maigret), koga Volter spominje u svom delu *Karlo XII.*, i čija je *Rasprava o čuvanju bezbednosti država pomoći tvrđava* postala standardno delo, u kome je obrađen strategiski značaj utvrđenja. Ovu knjigu, suviše malo poznatu, upotrebljavala je čuvena francuska vojno-inžinjerska škola u Mezijeru. U tom delu Megre piše da su „najbolje one tvrđave koje branе pristup u sopstvenu zemљu, a istovremeno omogućavaju napad na neprijatelja na njegovoј teritoriji.“³⁵⁾ On navodi karakteristike koje tvrđavama daju vrednost i važnost: kontrola glavnih puteva koji vode u kraljevinu, kao što su planinski klanci ili prevoji; kontrola mostobrana na velikim rekama, kao što je sjajan primer Štrasburg; kontrola važnih komunikacijskih linija u državi, kao naprimjer Luksemburg, koji je obezbeđivao carske komunikacije sa Holandijom.

Postoje još i drugi faktori koji jedno utvrđenje mogu da učine važnim. Ono može da bude baza za snabdevanje ofanzivne akcije ili sklonište za stanovništvo iz okoline; ono može da vlada saobraćajem i trgovinom, ubirajući carinu od stranaca; ili može da bude utvrđena morska luka sa dobrim i obezbeđenim pristaništem; veliki i bogati pogranični grad, više nego sposoban da nadoknadi troškove oko utvrđivanja i održavanja posade; ili grad, podesan da posluži kralju kao mesto za čuvanje njegove riznice od unutrašnjih i spoljnih ne-

³⁴⁾ Lazard, *op. cit.*, str. 409—414: Zeller, *op. cit.*, str. 96—98. Ovaj važan memoar otštampan je in extenso u Rochas, I, 189 f.

³⁵⁾ *Traité de la sûreté et conservation des états, par le moyen des fortifications.* Par M. Maigret, Ingénieur en Chef, Chevalier de l'ordre Royal et Militaire de Saint Louis (Paris, 1725), str. 149.

prijatelja.³⁶⁾ Vrednost tvrđave zavisi, naravno, uveliko i od prirode mesnih uslova. Veština ili nauka mogu da nadoknade izvesne nedostatke u zemljištu, ali mogu malo da učine u pogledu komunikacija. Tako se za neku tvrđavu može reći da je korisno postavljena ako branioci imaju pod svojom kontrolom komunikacije koje vode do nje, dok će neprijatelj, prema tome, imati teškoća u dovoženju materijala, potrebnog za preduzetu opsadu.³⁷⁾

Ovi kriteriji omogućavaju da se izvesnim izabranim tvrđavama da prednost pred drugim, ali ostaje još pitanje njihove međusobne veze. Voban je u svome memoaru od 1678 godine zaključio da će granica biti dobro organizovana ako se utvrđenja ograniče na dve linije, od kojih bi svaka bila sastavljena od oko trinaest mesta, koja bi se pružala duž severne granice po ugledu na pešadijski bitačni poredak.³⁸⁾ Ova prva linija mogla bi se dalje ojačati i objediniti upotrebom vodene linije koja se pruža od mora do Šelde. Kanali i kanalizane reke povezali bi jedno utvrđenje sa drugim, a sami kanali zaštitili bi se redutima u pravilnim razmacima. Ova šema nije originalno Vobanova; ustvari, ona je već izvođena na jednom delu granice kada je on pisao svoj memoar. U pogledu jačine vodenih linija Voban nije imao iluzija, jer je video da je njihova glavna svrha da štite od uz nemiravanja upadima, kojima su mali neprijateljski odredi dosađivali pograničnoj oblasti. Ako bi se neprijatelj odlučio da liniju napadne armijom, tada bi se i linija morala braniti armijom.³⁹⁾

Takav projekt zahtevao bi, naravno, nove gradnje, ali Voban je istakao da bi to takođe značilo eliminisanje mnogobrojnih starih utvrđenja, pa je stoga zahtevao rušenje svih utvrđenja udaljenih od granice i izvan obe linije. On je naglašavao da bi to pretstavljalno ne samo uštedu za državnu blagajnu, već i uštedu u ljudstvu: eliminisanjem njihovih posada, deset utvrđenja manje značilo bi oko 30.000 vojnika slobodnih za zadatke na drugom mestu.

Ovaj čuveni memoar od 1678 godine obuhvatio je i razmatranje mogućih budućih osvajanja, i to označava da je, ukoliko su bile u pitanju severna i istočna granica, Voban bio voljan da pripremi put za nešto ambicioznije, a ne samo za mesnu ispravku linije. U slučaju budućeg rata, rekao je, izvesne neprijateljske tvrđave trebalo bi odmah zauzeti. Dismid, Kurtre i Šarlmon otvorili bi put u Holandiju, dok bi na istoku Strasburg i Luksemburg bili veoma važni gradovi koje bi trebalo osvojiti. Ne samo što su ove tvrđave imale sjajne odlike veličine, bogatstva i položaja — u tom pogledu one su bile najbolje u Evropi — već su pretstavljale ključeve za širenje Francuske do njenih prirodnih granica. Voban ne bi bio Francuz i pa-

³⁶⁾ Maigret, op. cit., str. 129—148.

³⁷⁾ Maigret, op. cit., str. 152 f. i 221—222.

³⁸⁾ Prva linija: Denkerk, Berg, Firn, For de la Kenok, Ipr, Menen, Lil Turne, For de Mortanj, Konde, Valansijen, Le Kenoa, Mobež, Filipvil i Dinan. Druga linija: Gravelin, Sent-Omer, Er, Betin, Aras, Due, Bušen, Kambre, Landresi, Aven, Marijenbur, Rokroa i Sarlvil.

³⁹⁾ Lazard, op. cit., str. 282—284; Augoyat, op. cit., I, 229.

triota da nije prihvatio opšte i primamljivo načelo da je na severu i istoku Rajna prirodna granica Francuske. Znamo da se Voban držao ovog gledišta i možemo da podozrevamo da je ono već u početku njegove karijere bilo formulisano u njegovom umu. Docnije je ono sigurno bilo njegovo stanovište. Baš pred zaključenje mira u Risviku, kada se uplašio da će Francuska izgubiti i Štrasburg i Luksemburg, pisao je: „Ako ih opet ne uzmem, izgubićemo zauvek mogućnost da imamo Rajnu kao granicu.“⁴⁰⁾

Nije lako reći sa izvesnošću da li ovaj memoar od 1678 godine prestavlja Vobanovo zrelo i konačno gledište o stalnoj fortifikaciji. U Vobanovim docnjim memoarima nedostaje mnogo da bi se oni mogli uzeti kao primeri strategiskog razmišljanja o ulozi tvrđava. Sem jednog memoara o utvrđivanju Pariza, u kome nadugačko razmatra strategisku važnost prestonice, većina njegovih docnjih studija je bez stvarnog strategiskog značaja. Oni se poglavito odnose na detaljna obrazloženja i predloge koje tvrđave treba odbaciti, a koje proširiti ili ponovo izgraditi.

Uprkos ovih nedostataka nije teško otkriti niz promena u Vobanovom mišljenju, delimično usled postepene evolucije njegovih ideja, ali poglavito usled promenjenih uslova pod kojima je morao da dela u docnjim godinama vladavine Luja XIV. Pooštrena finansijska ograničenja i sve veće teškoće oko popune ljudstvom ohrabrili su Vobana da podvuče potrebu rušenja utvrđenja isto onoliko, ako ne i više od potrebe za novim građenjem.⁴¹⁾ To ga je navelo da traži rušenje mnogih utvrđenja koja su bila navedena u njegovoj drugoj odbranbenoj liniji u memoaru od 1678 godine. Vojska Luja XIV bila je u isto vreme sve više prinuđena na defanzivu, pa se i Voban, takođe, sve više prilagođavao defanzivnom razmišljanju. Sledio je smeru koji je postao očigledan pred kraj stoljeća, to jest ka sve većem oslanjanju na neprekidnu vodenu liniju duž severne granice. Ali, on je bio svestan naročite slabosti ove vrste odbrane. 1696 godine napisao je memoar u kome je tražio stvaranje utvrđenih logora (*camps retranchés*) radi dopune tvrđava i pojačanja vodene linije. Svrha ovih logora bila je da obezbeđuju vodenu prepreku u međuprostoru tvrđava ili da ojačaju same forove, stvarajući na taj način dobru spoljnu odbranu. Sa malom vojskom — manjom od jedne redovne operativne armije — ulogorenom izvan spoljnih objekata tvrđave i zaštićenom obimnim zemljanim utvrđenjima, bilo je moguće dejstvovati na svaku opsadjuću snagu, koja bi bila toliko nerazumna da se upusti u neposrednu borbu sa tvrđavom, ili pak da se natera na što veće razvlačenje u cilju opsade.

Ova dva faktora, uzeta zajedno, — prvi, naglašavanje neprekidne linije, dopunjene utvrđenim logorima, i drugi, spremnost da se žrtvuje druga linija tvrđava koju je zahtevao 1678 godine — ne pružaju oslonac Lazarovom utvrđenju da je Voban bio pionirski branilac „utvrđene zone“ koju je usvojila moderna strategija. Baš na protiv, Vobanovo razmišljanje izgleda da je evoluiralo u pravcu pre-

⁴⁰⁾ Lavallée, op. cit., str. 83—85.

⁴¹⁾ Zeller, op. cit., 98—107.

vladivanja sve tanje linije. On je uprostio onu dezorganizovanu parodiju utvrđene zone koju je nasledio od svojih prethodnika. On je prvo nju smanjio na dvostruku liniju tvrđava, očigledno imitaciju poznate pešadijske linije, pa je zatim nastavio da je dalje uprošćava u jedinstveni kordon, koji se oslanjao na utvrđene tačke, povezane neprekidnom vodenom preprekom, a podržavane trupama. Možda nije preterano ako se u tome vidi znak da je veliki inžinjer, pred kraj svoje karijere, postepeno došao do toga da polaže više na armije, a manje na utvrđenja. Izgleda da se on približio Giberovoj (Guibert) ideji da istinita odbrana jedne zemlje leži na njenoj vojsci, a ne na njenim utvrđenjima i da su utvrđene tačke samo bastioni one veće tvrđave u kojoj vojska sačinjava živu i elastičnu zavesu.

GLAVA 3. Fridrih Veliki, Giber i Bilov: Od dinastičkog do narodnog rata

ROBERT R. PALMER

Period od 1740 do 1815 godine, koji počinje stupanjem na presto Fridriha Velikog, kao pruskog kralja, a završava se abdikacijom Napoleona, kao cara Francuske, video je i usavršavanje starijeg načina ratovanja i ostvarivanje novijeg koji još uvek podražavamo u mnogo čemu. Ta suprotnost između dva načina glavni je predmet ove glave. Međutim, mnogo starog nastavljeno je i u novom načinu ratovanja. Osnovne ideje koje su skicirane u dve prethodne glave nisu bile zastarele i one i danas ostaju bitne za teoriju rata. Makijaveli je proučavanje rata učinio socijalnom naukom. On ju je odvojio od razmatranja etičkih ciljeva i tesno povezao sa ustavnim, ekonomskim i političkim razmišljanjem. Pokušao je da u vojnim stvarima proširi polje ljudskog planiranja, a smanji polje slučajnosti. Voban je vojnicima otvorio izvore prirodnih nauka i tehnike. Za čuse revolucije. Ratovi pre Francuske revolucije bili su u suštini vreme vlade Luja XIV povećana je vojska preko ranijih razmera, pa su i administrativna i kontrolna služba usavršene. U vojsci je ponovo uspostavljena disciplina, stvorena potpunija hijerarhija taktičkih jedinica, rasvetljeni su odnosi u komandovanju, komandanti armija postali su javni službenici, a oružane snage su stavljene u službu vlade. Sav ovaj razvoj ubrzan je i razrađen u periodu promena o kojima će biti govora u ovoj glavi.

Ove značajne novine ticale su se organizacije i upotrebe vojske, to jest žive sile i strategije. Profesionalne vojske zamjenjene su građanskim vojskama. Agresivna, pokretna i ofanzivna strategija zamениla je sporu strategiju opsadnih snaga. Makijaveli je naslutio i jedno i drugo, ali nijedno nije ostvareno u velikim razmerama posle 1500 godine. Posle 1792 godine sve ove novine izvršile su revoluciju u ratovodstvu, zamjenivši „ograničeni“ rat starog režima „neograničenim“ ratom narednih vremena. Ovaj prelaz došao je sa smenom dinastičkog oblika države narodnim oblikom i bio je posledica Francuske revolucije. Ratovi pre Francuske revolucije bili su u suštini

sudari vladara, a otada su ratovi bili sve više sudari naroda i stoga sve više „totalni“.¹⁾

Dinastički oblik vladavine država uslovio je određene granice mogućnostima u pogledu sastava vojski. Kralj, iako teoriski apsolutan, nalazio se, ustvari, u nepovoljnem položaju. Svaka dinastička država oslanjala se na nesigurnu ravnotežu između vladajuće kuće i aristokratije. Privilegije plemstva ograničavale su slobodu vladine akcije. Ove privilegije uključivale su pravo neplaćanja izvesnih poreza i pravo na skoro isključivi monopol na oficirske činove u vojsci. Zbog ograničenja kod ubiranja poreza vlade nisu mogle da izvuku iz svojih zemalja sva materijalna sredstva, niti su mogle da iskoriste sve ljudske izvore. Oficire su morale da uzimaju iz nasledne klase koja je retko prelazila dva od sto stanovništva. Između stanovništva i njegove vlade postojalo je malo osećanja. Veza između suverena i podanika bila je birokratska, administrativna i finansijska. Ona je bila spoljni, mehanički spoj vlasta i onih kojima je on vlastao, sasvim u suprotnosti sa načelom koje je donela Francuska revolucija koja je, u svojoj doktrini odgovornog građanstva i suvereniteta naroda, izvršila skoro religiozno stapanje vlade sa onima kojima se vlada. Dobra vlada starog režima bila je ona koja je malo zahtevala od svojih podanika, koja ih je smatrala korisnom, dragocenom i produktivnom aktivom države i koja se u doba rata što je moguće manje mešala u građanski život. „Dobar narod“ bio je onaj koji je slušao zakone, plaćao svoje poreze i bio lojalan prema vladajućoj kući, nije morao da ima smisla za svoj identitet kao narod, ili za jedinstvo kao nacija, ili za odgovornost za javne poslove, ili za obavezu da u ratu uloži krajnji napor.

Vojska je odražavala državu. Ona je bila podeljena na klase bez zajedničkog duha, na oficire čiji su postrek bili čast, klasna svest, slava ili ambicija, i na vojниke koji su bili izvrbovani na duge rokove, koji su se borili, jer im je to bio životni posao, za koje se mislilo da su nesposobni za više osećanje i čija je najjača privrženost obično bila vrsta naivnog ponosa svojim pukovima. Vojske Rusije, Austrije i Pruske bile su uglavnom sastavljene od robova. Pruska i Engleska upotrebljavale su veliki broj stranaca. Austriske snage bile su lingvistički heterogene. U svima zemljama postojala je težnja da se regrutuju ljudi koji su privredno bili od najmanje koristi, što znači da su to bili najviše poniženi elementi stanovništva. Građani su se svuda klonili vojnika. Čak i u Francuskoj, koja je već imala najnacionalniju od svih velikih vojski Evrope, u kafanama i drugim javnim mestima isticani su oglasi koji su glasili: „Psi, sluge, prostitutke i vojnici nemaju pristupa“.²⁾

Da bi se stvorila vojska od takvih šarenih četa, od vojnika koji su skoro bili socijalni izgnanici i od oficira koji su često bili samo mlade aristokrate, morala se naći neka vrsta zajedničke svrhe. Trupe

¹⁾ U pogledu savremene literature po ovom predmetu vidi M. Jähns, *Geschichte der Kriegswissenschaften vornehmlich in Deutschland* (3 sveske. München, 1891), sv. III.

²⁾ M. Weygand, *Histoire de l'armée française* (Paris, 1935), str. 173.

su za to imale u sebi malo moralnih ili psiholoških sredstava. Vlade su u tim okolnostima sa razlogom verovale da se red može uspostaviti samo spolja i odozgo. Još su bile u sećanju strahote neobuzdanih vojnika, naročito u Nemačkoj posle Tridesetogodišnjeg rata. Prosvetene monarhije XVIII veka pokušavale su da štede gradsko stanovništvo, kako iz humanih razloga, tako i kao izvor prihoda. Da bi unapredile građanski red i stvorile moral među trupama kojima se nisu mogle obraćati na osnovu nekih ideja, vlade su se sve više materijalno brinule za svoje ljude, smeštale ih u kasarne, snabdevale ih lekarima i bolnicama, hranile ih izdašno i uspostavile velika stalna skladišta za njihovo snabdevanje. Postojala je bojazan da će vojnici dezertirati ako se puste da u malim partijama pribavljuju hranu ili ako im se ne obezbedi snošljiv životni standard, jer glavni cilj vojnika od zanata bio je da zaradi za život, a ne da se bori ili da gine za neku stvar. I zbilja, u XVIII veku i oficiri i vojnici prelazili su iz jedne vojske u drugu, u ratu i u miru, sa lakoćom koja je posle Francuske revolucije bila neshvatljiva.

Pored dobrog zbrinjavanja, obraćana je stroga pažnja na disciplinu i obuku koje su takođe prenošene odozgo. Samo gvozdeni red mogao je da napravi jedinstvenu snagu od ljudi koji nisu imali svoju unutrašnju koheziju. Vladari i aristokrate nisu mogli da očekuju da će u nižim klasama naći moralne osobine koje čine vojnika — ni hrabrost, ni lojalnost, ni duh zajednice, ni požrtvovanje, ni samopouzdanje. Ove osobine zaista nisu bile razvijene u trupama onog vremena, koje su, slično narodima dinastičkih država uopšte, imale malo smisla za učešće u ishodu rata. Nije se moglo imati poverenja u vojниke kao pojedince, niti u odvojene grupe, niti uopšte kada ih njihovi oficiri nisu imali pred očima. Tehnički obziri su takođe obeshrabrili individualnost. Slabo stanje komunikacija i nepoznavanje službe izviđanja (usled neznanja i nepouzdanosti pojedinih vojnika) činili su više nego riskantnim da se vojska podeli u polju. Netačnost i kratak domet muskete činili su pojedinačnu vatru relativno bezazlenom. Posledica je bila da je ideal vojne obuke bio da se bezdušnom sirovom materijalu da oblik bataljona sličnog mašini. Stupajući u borbu, bataljoni su bili tesoń jedan pored drugog, u čvrstoj liniji, sa ljudima skoro lakat uz lakat, obično u tri reda; svaki bataljon je sačinjavao neku vrstu vatrene mašine koja bi na komandu ispaljivala plotun. Da bi se postigla taktička gipkost, bila je potrebna duga i intenzivna obuka. Dve godine su se smatrali jedva dovoljnim da se jedan odrpanko preobrazi u dobrog profesionalnog vojnika.

Sastav vojski jako je uticao na njihovo korišćenje. Profesionalne vojske bile su skupe za vlade starog režima, koje su raspolagale ograničenim sredstvima. Svaki je vojnik pretstavljaо veliku investiciju u vremenu i novcu. Obučene trupe, izgubljene u akciji, nisu se mogle lako nadoknaditi. Velika slagališta municije i namirnica, koja su se zbog slabog stanja komunikacija morala držati u blizini očekivanih vojišta, zahtevala su zaštitu. Pored toga, naučni napredak je pred kraj XVII veka poboljšao veštinu utvrđivanja

i kroz Francusku i Nemačku širio se veliki pokret protiv hao-tičnog i skitačkog ratovanja takozvanih verskih ratova kojima je produktivan građanski život bio mnogo oslabljen. Čista posledica toga bila je da su vojske koncentrisane u nizu jako utvrđenih položaja. Vojske i delovi vojske postavljeni su u blizini svojih baza i nije se prepostavljalo da će se od njih udaljavati više od petodnevnog marša. Vojske su, čak i kad su slagališta bila neposredno iza njih, vodile sa sobom duge komore, tako da je dnevni marš bio veoma kratak. Komore se nisu mogle lako smanjiti: u većini vojski aristokratski oficiri putovali su otmeno, a trupe, boreći se bez političke strasti, gubile su moral čim bi njihovo snabdevanje hranom postalo nesigurno ili bi operacije postale jako naporne.

Bitke velikih razmara između potpunih vojski bile su u tim okolnostima velika retkost. Za komandanta nije bilo lako da uspostavi dodir sa neprijateljem koji nije to želeo. Čak i kada bi se dve vojske našle jedna prema drugoj, postavljanje borbene linije zahtevalo je vremena i, ako bi se jedna strana rešila da ode, dok se druga formirala, nije moglo doći do potpune bitke. Bitka je pretstavljala strahoviti rizik. Neko preim秉tvo, postignuto na bojnom polju, nije se moglo lako proširiti, pošto tehnika uništavajućeg gonjenja nije bila razvijena. Vojni mislioci su smatrali da jedna država može skoro isto toliko da izgubi zbog pobjede kao i zbog poraza. Od bitke ni u kom slučaju nisu očekivane brze i presudne političke posledice. Tu je naročito jasna suprotnost između bitaka XVIII veka i Napoleona. Posle bitaka kod Blenhajma, Malplakea, Fontonoaja ili Rozbaha rat se vukao godinama, dok su posle Marenga, Austerlica, Jene, Vagrama ili Lajpciga pregovori za mir otpočeli posle nekoliko meseci.

Da rezimiramo: pre Francuske revolucije postojali su mnogi faktori koji su uticali da ratovi budu ograničeni i da se vode sa ograničenim sredstvima i za ograničene ciljeve. Ratovi su bili dugi, ali ne i intenzivni; bitke su bile ubitačne (jer su bataljonski plotuni bili efikasni), ali se baš zbog toga nisu mnogo tražile. Operacije su upravljane pretežno protiv tvrđava, slagališta, linije snabdevanja i ključnih položaja, stvarajući naučno ratovodstvo u kome su oštromnost i manevr više cenjeni od žestine borbe. Poziciski rat je preovlađivao nad pokretnim ratom, a strategija malih uzastopnih postignuća nad strategijom uništenja.

Sve to promenilo se u preokretu koji je potresao Evropu posle 1789 godine. „Svetski rat“ od 1792 do 1815 godine bio je, sem u prvim godinama i sa izuzetkom borbe između Francuske i Velike Britanije, niz kratkih ratova koji su svi odlučeni na bojnom polju i završeni nametnutim mirom. Autoriteti se slažu da su ovi ratovi obeležili prekretnicu, okončavajući period koji je počeo oko 1500 godine i otvarajući period iz koga nismo još potpuno izašli. Većina pisaca pripisuje ovu promenu Francuskoj revoluciji i njenom nacionalizovanju javnog mišljenja, kao i teškim odnosima između vlada i naroda. Ovo tumačenje izneli su Jens (Jähns) i Delbrik (Delbrück) pre pola stoljeća. Postojale su unekoliko i „revizionističke“ tendencije, kao u spisima generala Kolena (Colin) koji je tražio više materi-

jalno ili bar tehničko objašnjenje i našao ga u velikom poboljšanju artiljerije u drugoj polovini XVIII veka, u organizaciji vojske, građenju puteva i kartografiji. Većina obaveštenog mnjenja, priznajući značaj tehničkog napretka, ipak smatra da je dejstvo političke revolucije bilo dublje. Kao što je rekao Delbrik, nova politička slika sveta (*politisches Weltbild*) Francuske revolucije stvorila je „nov sastav vojske koji je doneo novu taktiku i iz koga će izrasti nova strategija“.³⁾

Prelaz je očigledan u delima niže obrađena tri pisca. Svaki od ove trojice predstavlja značajan stadijum u istoriji vojne misli. Fridrih Veliki predstavlja krajnje vojno dostignuće koje je bilo moguće u Evropi u uslovima koji su preovlađivali pre Francuske revolucije. Giber je svestan učenik Fridriha, ali on je jasnije nego Fridrih predviđao promene koje su morale doći. Bilov, savremenik revolucionih i Napoleonovih ratova, zapazio je postupno mnoge od pouka koje su ovi pružali. Od ove trojice samo je Fridrih bio iskušan praktičan komandant. U njegovim delima opisano je stvarno ratovanje tadašnjice. Giber i Bilov, iako su bili profesionalni vojnici, nisu komandovali vojskom, ali su bili značajni kao kritičari, proroci i reformatori. Fridrih je pokazao um koji je potpuno vladao predmetom. Giber i Bilov, pišući manje iz sopstvenog iskustva i težeći da prevaziđu postojeće uslove, mnogo su kolebljiviji u svom stremljenju. Po svom kolebljivom i delimičnom uvidu oni se mogu uzeti za ilustraciju teškoće, poznate u svim vekovima, sa kojom se vojna teorija prilagođavala promenljivim stvarnostima u svetu činjenica.

II

Upadom u Šlesku 1740 godine bez prethodne opomene, Fridrih Veliki je pružio Evropi recept onoga što je docnije nazvano „munjeviti rat“ (Blitzkrieg). U tri šleska rata on je uspeo da zadrži željenu provinciju koja je udvostručila veličinu njegove male kraljevine, i pokazao je, boreći se ponekad protiv neverovatne nadmoćnosti, da je kao vojskovođa bio neuporedivo jači od svakog svog protivnika. Njegova Pruska, pored toga, imala je u potpunosti sve glavne odlike dinastičke države. Od glavnih država Evrope Pruska je u najvećoj meri bila mehanički sklopljena, njome se najviše vladalo odozgo, bila je najmanje nadahnuta duhom svoga stanovništva i najsiromašnija kako u materijalnim, tako i u ljudskim izvornim sredstvima. Fridrih je bio i ploran i obdaren pisac. U delima kralja takve kraljevine, doble su opšte postavke, ocrtane u gornjem odeljku, svoj konačni i konkretni oblik.

Fridrihovo prvo značajno vojno delo bila su njegova „Opšta načela rata“ (*Principes généraux de la guerre*), napisana 1746 godine; njima je on obuhvatio iskustvo prva dva šleska rata. Ovo delo je poverljivo kružilo među njegovim generalima. Zarobljavanje jednog

³⁾ Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst* (7 svezaka, Berlin, 1900—1936) IV. 426, J. Colin, *Education militaire de Napoléon* (Paris 1900).

od ovih generala od strane Francuza 1760 godine dovelo je do njegovog objavljanja. Kralj je zatim razvio svoje ideje u „Političkom testamentu“ (*Testament politique*), sastavljenom 1752 godine za privatnu upotrebu svojih naslednika na prestolu. Ovom Testemu bila su Opšta načela rata priključena kao prilog. Godine 1768, kada je završio svoje ratove i kada je unekoliko izmenio svoje ideje, sastavio je za svoje naslednike „Vojni testament“ (*Testament militaire*). Za svoje generale izdao je 1771 godine „Elemente nauke o logorima i taktici“ (*Eléments de castramétrie et de tactique*). U toku svoje vladavine neprekidno je sastavljaо specijalne instrukcije za razne rodove vojske, koje su prikupljene i objavljene sa ostalim njegovim delima 1846 godine. Među delima koja je predao javnosti nalazi se i didaktički spev „Ratna veština“ (*L'art de la guerre*), nekoliko političkih rasprava koje dodiruju vojna pitanja, i razne istorije i memoari o njegovoj vladavini, zajedno sa predgovorima. U tim delima savremenici su pokušavali da otkriju tajne njegovog ratovodstva. Njegova dela su pisana na francuskom jeziku, osim tehničkih instrukcija koje je pisao na nemačkom. Njegova literarna karijera tekla je više od četrdeset godina. On je u organizaciji vojske i taktici zadрžao iste ideje, ali se u strategiji i politici rata udaljio od oštре agresivnosti iz 1740 godine i približio ka filozofiji relativne neaktivnosti.

Vladari Pruske su se odavno interesovali za organizaciju vojske. 1640 godine, tačno sto godina pre Fridrihovog stupanja na presto, u punom besu Tridesetogodišnjeg rata stupio je na presto njegov deda, veliki izborni knez. Tada nije postojala kraljevina Pruska, već samo delovi teritorije duž severne nemačke ravnice, plavljeni i pustošeni od strane brutalnih najamnika sviju protivničkih sila. Veliki izborni knez osnovao je vojsku. Da bi izdržavao tu vojsku, on je zaveo nov oblik vladavine i nov sistem privrede. Sa njegovom vladavinom počinju jasno da se ispoljavaju obeležja Pruske. Prvo, Pruska svoje postojanje i svoj pravi identitet duguje svojoj vojsci. Drugo, vojna, politička i ekomska nauka stopile su se nerazdvojno u opštu nauku o državnoj veštini. Treće, Pruska, stvorena od dinastije Hoencolerna, bila je triumf brižljivog planiranja. U vreme Fridrihovog oca, Fridriha Viljema I, pruski kralj se uopšte smatrao čovekom koji je u Evropi najviše radio. On je lično upravljao državom, svi su konci vodili u njegove ruke i jedini centar jedinstva bio je njegov um. Red u Pruskoj nije proizšao iz slobodne diskusije i saradnje. Kao što je jednom primetio Fridrih Veliki, i Njutn (Newton) da je morao da se savetuje sa Dekartom i Lajbnicom, nikada ne bi stvorio svoj filozofski sistem.

Prema Fridrihovom shvataju, pruski kralj je morao, da bi imao vojsku, da održava strogu ravnotežu između klasa u državi i između privredne proizvodnje i vojne sile. Morao je da sačuva plemstvo, zabranjujući prodaju plemićke zemlje seljacima ili varošnima. Seljaci su bili suviše velike neznalice da bi mogli postati ofi-

ciri⁴); imati građanske oficire bio bi „prvi korak ka opadanju i padu vojske.“⁵) Čvrsta klasna struktura — sa plemićima i neotudivom „plemičkom“ zemljom — bila je potrebna za vojsku i za državu. Hrabar pukovnik, kaže Fridrih, čini bataljon hrabrim, a pukovničkova odluka u kritičnom trenutku može da skrene sudbinu kraljevine. Ali kralj mora da obezbedi (ma kako nova, razjedinjena i veštačka bila država) da ove aristokrate imaju duh koji on želi. U svom prvom političkom testamentu Fridrih poverava svojim naslednicima da je, za vreme Prvog šleskog rata, izvršio naročiti napor da svojim oficirima ulije ideju da se bore za kraljevinu Prusku.⁶)

Što se tiče običnih vojnika, Fridrih je prema njima često pokazivao surovi obzir kao prema ljudima koji su u njegovoj službi rizikovali svoje živote, ali se njegovo stvarno interesovanje za njih odnosilo skoro isključivo na disciplinska i materijalna pitanja. Seljačke porodice (to jest, robeve istočno od Elbe) treba zaštитiti, građani i plemići ne treba da uzimaju njihove zemlje, treba regrutovati samo one koji nisu neophodni u poljoprivredi kao, naprimer, mlađe sinove. Seljaci i varošani su kao proizvođači veoma korisni. „Korisne ljude koji teško rade treba čuvati kao oko u glavi, a regrute u doba rata treba skupljati u sopstvenoj zemlji samo kada to nalaže najveća potreba.“⁷) Polovina ili još veći deo može se popuniti nepruskim profesionalcima, ratnim zarobljenicima ili vojnim beguncima iz stranih vojski. Fridrih hvali pruski okružni sistem kojim su, da bi se izjednačio teret regrutovanja, određeni okruzi kao izvori ljudstva bili dodeljeni određenim pukovima. Na osnovu ovog sistema (i upotrebom stranaca) Fridrih je 1768 godine sa zadovoljstvom primetio da je svake godine bilo potrebno da bude regrutovano samo 5.000 pruskih domorodaca. On je ipak zapazio i vrednost patriotskih građanskih snaga, za koje je mislio da ih stvaraju okruzi stavljajući u ratu susede jednog pored drugog. Naše trupe, pisao je 1746 godine, regrutovane od „građana“, borile su se časno i hrabro. „Sa takvim trupama čovek bi tukao ceo svet, da pobede za njih nisu bile isto toliko kobne kao i za njihove neprijatelje“. Docnije je Fridrih, slično drugim filozofima, pridavao patriotizmu čak i veću teorisku vrednost. Ali nikad nije ništa učinio sa njim, niti je to mogao, a da ne revolucioniše svoju kraljevinu. U praksi je prepostavljao da su obični vojnici bez časti, i umro je verujući da je državnička veština upotrebiti strance da se bore za tuđu stvar.⁸)

Fridrihovi vojnici nisu osećali veliku privrženost prema njemu. Bežanje iz vojske bila je mora za sve komandante XVIII veka, naročito u dezorganizovanoj Nemačkoj, gde su se ljudi istog jezika mogli naći na obe strane u svakom ratu. Fridrih je 1744 godine mo-

⁴) *Politisches Testament von 1752 u Werke Friedrichs des Grossen* (10 svez., Berlin, 1912—1914), VII, 164.

⁵) *Exposé du gouvernement prussien des principes sur lesquels il roule* (1775) u *Oeuvres de Frédéric le Grand* (30 svez., Berlin, 1846—1856), IX, 186.

⁶) *Pol. Test. u Werke*, VII, 146, *Oeuvres*, XXIX, 58.

⁷) *Militärisches Testament von 1768*, u *Werke*, VI, 226—227.

⁸) *Principles généraux de la guerre* (1746) u *Oeuvres*, XXVIII. 7; *Lettres sur l'amour de la Patrie* (1779), ibid., IX, 211—214.

rao da zaustavi svoje napredovanje u Češkoj, jer je njegova vojska počela da se „topi“. On je izdao razrađena pravila radi sprečavanja bekstva, trupe nisu smele da logoruju u blizini velikih šuma, husari su morali da čuvaju njihovu pozadinu i bokove; noćne marševe trebalo je izbegavati, osim ako su bili preko potrebnii; kada su trupe isle po hranu ili na kupanje, morale su ići u stroju i pod voćstvom oficira.⁹⁾

Radeći sa nepouzdanim materijalom, Fridrih je insistirao na čvrstoj disciplini na koju je njegov otac navikao prusku vojsku. „Najmanje labavljenje discipline,“ rekao je, „odvelo bi do barbarizacije“.¹⁰⁾ I tu je vojska održavala državu. Cilj discipline je bio delimično činski, da pomoću autoriteta učini vojnika razboritim bićem sprečavajući prestupe kao što su pjanstvo i krađa. Ali glavni je cilj bio da se vojska preobrazi u instrument jedinstvenog duha i volje. Oficiri i ljudi moraju shvatiti da je svako delo, ustvari, „rad jednog jedinog čoveka“. Ili opet: „Niko ne razmišlja, svi izvršuju“, to jest razmišljanje se vrši centralno, u kraljevom umu. Sve što se može učiniti sa vojnicima, rekao je, jeste da im se ulije duh zajednice (Korpsgeist), da se njihove ličnosti stope u njihovim pukovima. Kada je postao stariji i ciničniji, primetio je da dobra volja mnogo manje utiče na obične ljude nego zastrašivanje. Oficiri moraju da vode svoje ljude u opasnost i „stoga oni moraju da se boje svojih oficira više nego svake opasnosti (jer čast nema uticaja na njih).“ Ali je do-dao da čovečnost zahteva dobru lekarsku brigu.¹¹⁾

Pošto se jedinice disciplinom učine poslušnim, provode se kroz brižljivu obuku. Pruska je bila čuvena po svojim egzerciristima, gde su bataljoni i eskadroni, uz divljenje stranih posmatrača vršili zamršene evolucije sa velikom preciznošću. Cilj je bio da se postigne taktička pokretljivost, veština u prelazu iz marševskog u borbeni poredak, postojanost pod vatrom i potpuno izvršavanje komandi. Ovako obučena vojska, ponavljao je Fridrih, pružala je veštini voćstva široko polje dejstva. Komandant je mogao da stvara svoje planove znajući da će biti ostvareni. Kako je inače sve bilo udešeno za njegovo rukovodstvo, njegov vodeći razum mogao je da bude slobodan. Stoga Fridrih nikad nije prestajao da navaljuje na svoje generale da neprekidno paze na obuku, kako u ratu tako i u miru. „Dokle god svaki čovek u mirno doba nije unapred izvežban u onome što će morati da izvršava u ratu, imate samo ljude koji nose ime jednog posla, ne znajući kako da ga obavljaju.“¹²⁾

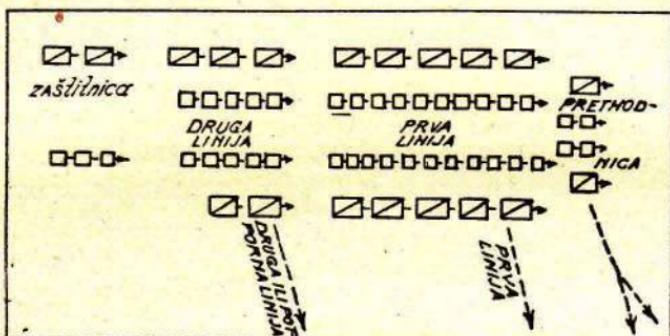
⁹⁾ *Prin. gén. ibid., XXVIII, 5—6; Ordres für die sämtlichen Generale von der Infanterie und Cavalerie, wie auch Huszaren, desgleichen für die Stabsoffiziere und Commandeurs der Bataillons* (1744); *ibid., XXX, 119—123; Règlement de ce qu'on exige d'un bon commandeur de bataillon en temps de guerre* (1773), *ibid., XXIX, 57—65.*

¹⁰⁾ *Pol. Test. 1752 u Werke, VII, 172.*

¹¹⁾ *Mil. Test. 1768, ibid., VI, 233, 237, Oeuvres, XXVIII, 5.*

¹²⁾ *Pol. Test. 1752, u Werke, VII, 173—175; Prim. gén. u Oeuvres XXVII 7.*

Bitka sa tako duhovno mehanizovanim trupama bila je stvar metoda. Protivničke vojske bile su poredane po uzoru, pravilno skoro kao šahovske figure na početku igre; konjica na svakom krilu, artillerija prilično ravnomerno raspoređena duž poretka, pešadijski bataljoni postavljeni u dve paralelne krute linije, druga nekoliko stotina koraka pozadi prve, a obe linije, ili bar prva, sastavljene od tri reda od kojih svaki pali na komandu, dok druga dva pune. Fridrih nikada nije otstupio od suštine ovog borbenog poretka, mada ga je,

Skica 3. — Marševski poredak Fridriha Velikog. Posle okretanja svoje kolone „udesno“, on je mogao da izvrši zaokret po vodovima „ulevo“ i da bude u borbenom poretku u istom pravcu.

kao svi dobri generali, ponekad prilagodavao za naročite svrhe. Borbeni poredak uslovjavao je marševski poredak: trebalo je, prema Fridrihu, da trupe maršuju u tako sređenim kolonama da brzi zaokret kolona daje vatrenu liniju sa konjicom na krilima. Borbeni poredak je bio krajnji cilj stroge discipline. Nije bilo lako održati ljude u linijama, lakat uz lakat, na vidiku neprijatelja, udaljenog samo nekoliko stotina koraka. Ali zapovesti su bile stroge. „Ako vojnik za vreme akcije gleda oko kao da hoće da beži ili samo stavi nogu izvan linije, podoficir iza njega probošće ga nožem i ubiti na mestu.“¹³⁾ Ako bi neprijatelj bežao, linija je morala da ostane na položaju. Pljačkanje mrtvih ili ranjenih bilo je zabranjeno pod kaznom smrti.

Fridrih je mnogo polagao na konjicu koja je sačinjavala otprilike četvrtinu njegove vojske, ali ju je upotrebljavao samo za akciju udara u čvrstim taktičkim formacijama. Stoga je njegova služba izviđanja bila slaba; 1744 godine, sa konjicom od 20.000 ljudi, on nije mogao da utvrdi gde se nalaze Austrijanci. Nije imao uspeha ni u upotrebi lake pešadije za čarkanje i patroliranje. Austrijanci su u svojim Hrvatima i pandurima*) imali mnogo lakih trupa, na ko-

¹³⁾ Disposition, wie es bei vorgehender Bataille bei seiner königlichen Majestät in Preussen Armée unveränderlich soll gehalten werden (1745), u Oeuvres, XXX, 146.

*) Pandurima su u Austriji nazivane grupe za obezbeđenje turske granice.
— Prim. red.

njima i peške; Francuzi su koristili laku pešadiju neobučenih poziva Revolucije. Fridrih je jedva znao šta da radi sa takvim trupama koje, rasturene i individualističke, nisu mogle da budu izraz njegovog uma.¹⁴⁾

Polovinom XVIII veka opazilo se u odnosu na druge rodove vojske, brže povećanje upotrebe artiljerije nego u ma kom periodu od XVI do XX veka.¹⁵⁾

Austrijanci su posle ponižavajućeg gubitka Šleske, naročito pribegli artiljeriji da bi bili spremni za ugrožavanje Fridrihovih pokretnih kolona. Francuzi su bili najnapredniji artiljeri u Evropi. Fridrih se često žalio na ovaj razvitak, jer je Pruska od svih većih država najteže mogla da podnese utrkivanje u artiljeriji. Nova moda povećanja artiljerije, primetio je kralj 1768 godine, pretstavlja je pravu propast za državne finansije. Ali, on se pridružio pokretu i u svome cenjenju brzog kretanja zaveo poljsku artiljeriju sa konjskom zapregom radi brzog menjanja položaja za vreme bitke. On je nastavio sa insistiranjem da artiljerija nije „rod vojske“, već samo „pomoćna struka“, inferiorna pešadiji i konjici, ali je njenoj upotrebi posvećivao sve više misli i jedan od njegovih poslednjih spisa, Instrukcija od 1782 godine, izgleda da pokazuje uticaj francuskih artiljerijskih teoretičara od kojih je i Bonaparta imao da uči. Fridrih tu naređuje svojim artiljeriskim oficirima da izbegavaju da gađaju prosto samo da bi zadovoljili pešadiju ili konjicu, da se obučavaju u različnoj upotrebi zrna i karteča i da koncentrišu svoju početnu

¹⁴⁾ Delbrück, op. cit., IV, 327—328.

¹⁵⁾ Vidi kolonu II sledeće tablice, koja prema podacima u G. Bodart, *Militärhistorisches Kriegslexikon*, (Vienna, 1908), str. 612, 784, 785, 816—817, pokazuje sve veći intenzitet rata od 1600 godine.

	I*)	II*)	III*)	IV*)
Tridesetogodišnji rat	19.000	1,5	1	0,24
Ratovi Luja XIV	40.000	1,75	7	
Za Špansko naslede	47.000	3,33	12	0,77
Ratovi Fridriha Velikog	45.000	—	12	
Za austrijsko naslede	84.000	3,5	37	0,82
Sedmogodišnji rat	54.000	—	12	1,40
Napoleonovi ratovi	70.000	3,3	12	
Rat 1809 godine	110.000	3,75	3	9,0
Rat 1812 godine	110.000	3,75	3	1,0
Američki gradanski rat	110.000	3,75	3	
Rat 1870 godine	110.000	3,75	3	
Rusko-japanski rat	110.000	3,75	3	

*) Objašnjenje kolona:

I Prosečna veličina vojske u bici, izračunata, gde je to bilo moguće, iz trideset bitaka u svakom ratu.

II Broj topova na 1.000 boraca

III Broj bitaka u kojima su protivničke vojske brojale zajedno preko 100.000

IV Prosečan broj bitaka mesečno

vatu na neprijateljsku pešadiju da bi stvorili rupu u neprijateljskoj liniji i pomogli sopstvenoj pešadiji da se probije.¹⁶⁾

Upotreba dugog nepreolomljenog borbenog poretku, koja bi u frontalnom sudaru takvih čvrstih linija pretstavljala kasapnicu, bila je uzrok da je Fridrik hvalio bočni napad za koji je izmislio svoj čuveni „kosi poredak“ (oblique order), nastupanje jednog krila sa zadržavanjem drugog. Izostavlјajući taktičke detalje, reći ćemo prosto da je Fridrihu, kada je davao prvenstvo ovom tipu bitke, bio cilj da u slučaju uspeha postigne brzu pobedu smotavajući neprijateljsku liniju, a u slučaju neuspeha da svede gubitke na najmanju meru, jer je zadržano krilo manevrovalo da bi zaštitilo povlačenje angažovanog krila. Fridrihova nadmoćna pokretljivost i koordinacija davale su specijalnu efikasnost ovim bočnim pokretima, koji po sebi, naravno, spadaju među najstarija ratna sredstva.¹⁷⁾

U ovim stvarima vojne organizacije i taktike Fridrik nikada nije ozbiljno menjao svoje mišljenje. On je menjao svoje mišljenje u pogledu većih posledica strategije. Ispočetka je izgledalo da uvodi nov duh, ali je na kraju prihvatio ograničenja koja je nametao politički red u pitanjima pod kojim okolnostima treba voditi rat i gde i kada treba prihvati bitku.

Njegov munjeviti napad na Šlesku uplašio je Evropu. Ovaj Prvi šleski rat (1740—1742) bio je očajna igra, koju je kralj Pruske igrao sa veoma visokim ulogom. U Drugom šleskom ratu (1744—1745), koji je kao i Prvi činio deo Rata za austrijsko nasleđe, on je neko vreme čak nastojao da potpuno razori Habsburšku monarhiju. Namera je propala, ali Fridrik je zadržao Šlesku. Posle toga, njegova ratna politika postala je manje ambiciozna. U Sedmogodišnjem ratu (1756—1763), posle bitaka kod Rosbaha i Lojtena, koje su Prusku verovatno sačuvale od uništenja, on je bio prinuđen na sjajnu defanzivu protiv udruženih snaga Francuske, Austrije i Rusije, od kojih je svaka imala stanovništvo bar četiri puta veće od njegovog. Fridrihov poslednji rat, onaj za bavarsko nasleđe (1778—1779), razvukao se u beskrvne vojne demonstracije i šetnje.

U delu *Principes généraux de la guerre* vidimo kako preporučuje strategiju munjevitog rata, mada nije upotrebio ovaj izraz. Ratovi Pruske, kaže, treba da budu „kratki a žestoki“; pruski generali treba da traže brzo rešenje.¹⁸⁾ To su zaista bila načela po kojima je on prvo dejstvovao. Međutim, značajno je da su razlozi koje je dao za ove brze i smele operacije bili skoro isti kao i oni koji su ga u docnjim godinama činili sve opreznijim. Dugotrajan rat, rekao je, iscrpeće izvorna sredstva Pruske i upropastiće „izvanrednu disciplinu“ pruskih trupa. Od davanja prednosti kratkom brzom ratu nije bilo daleko do davanja prednosti uopšte nikavom ratu ili dužem ratu niskog intenziteta u pogledu utroška ljudi i materijala.

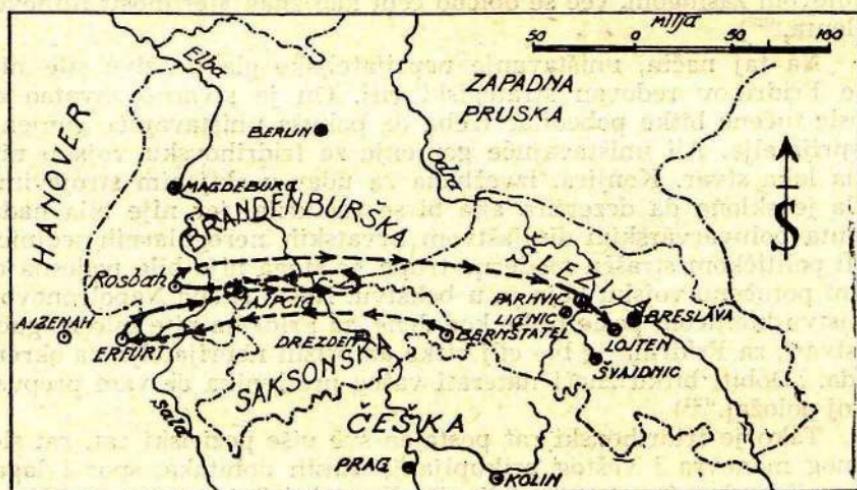
¹⁶⁾ Mil. Test. u Verke. VI, 228 ff; Mémoirs depuis la paix de Hubertsburg u Oeuvres, VI, 97; Éléments de castramétrie et de la tactique (1771), ibid, XXIX, 42; ibid., XXX, 139—141, 391—396.

¹⁷⁾ Ibid., XXIX, 25, Delbrück, op. cit. IV, 314—322.

¹⁸⁾ Prin. gén. (1746) u Oeuvres XXVIII; 84.

U svakom slučaju, vladajući uslovi bili su isti; ograničena izvorna sredstva države, zavisnost vojski od stabilnih slagališta koja su unapred pripremljena i upotreba vojnika koji, mada dobro izvežbani, nisu imali unutrašnje ubeđenje koje bi ih podržavalo u vremenu nevolja.

Fridrih nije mogao da savlada nijedan od ovih uslova. Nije mogao od Pruske da napravi bogatu državu; mogao je samo da štedi njena sredstva. Nije mogao, kao vlade Francuske revolucije, da pusti svoje vojske da žive od okupiranih zemalja, iako je preporučivao ovaj postupak. Njegove bi se vojske istopile ako bi bile rasturenne da traže izdržavanje, i izgubile bi moral ako se ne bi redovno snabdevale. Nije mogao ni da računa na dobrodošlicu u okupiranim teritorijama. Njegovi naporci da u Češkoj stvori „petu kolonu“ propali su više puta. On nije mogao svojim trupama da ulije oduševljenje, a da ne promeni sav sistem svoga života.

Skica 4. — Fridrihovi marševi i kontramarševi u jesenjem pohodu 1757 godine*)

Pored toga, kada su Austrijanci posle gubitka Šleske pojačali svoju artiljeriju i svoja utvrđenja, oni su dodali i tehničke prepreke Fridrihovom razvijanju agresivne strategije. Stari kralj je u svojim poslednjim godinama često primećivao da su se promenili uslovi iz doba njegove mladosti i da sada Pruska može da vodi samo pozicijski rat. On sam, sa svojim velikim stalnim slagalištima i osetljivim granicama, mnogo je polagao na solidna utvrđenja. „Tvrđave, govorio je, pretstavljaju moće eksere koji drže u zajednici provincije jednog vladara.“ Opsađivanje i savlađivanje takvih tvrđava postalo je glavni cilj ratova. Vođenje opsada postalo je nauka od Vobanovog vremena. Fridrih je nastavio tu tradiciju. Čak je i njegovo shvatanje bitke bilo time obojeno. „Trebalo bi da naše rasporede za bitku izvlačimo

*) 1 milja na ovoj skici = 1.609 m

iz pravila za opsadivanje tvrđava.“ Obe linije pešadije u borbenom poretku, rekao je 1770 godine, odgovaraju paralelama koje izrađuju opsadne trupe. Čak ni kod zauzimanja sela ova načela ne treba gubiti iz vida. Od ovog mišljenja ništa nije moglo da bude dalje od pravca u kome je imala da se kreće vojna praksa. Napoleon je u toku čitave svoje karijere vodio samo dve opsade.¹⁹⁾

Suprotno Napoleonu, Fridrih, mada je imao uspeh kao vojskovođa nije voleo velike bitke, to jest sudare između glavnih zaraćenih snaga. Prema njegovom shvatanju, rezultat bitke zavisio je isuviše od slučaja a slučajnost je suprotnost zdravog proračuna. U žaru velike bitke ne može se osloniti ni na najviši um planiranja i moć komandovanja radi postizanja poslušnosti, a to su za Fridriha bile prve pretpostavke naučnog ratovodstva. „Pored toga, treba imati u vidu da većina generala, koji vole bitku, pribegavaju ovom sredstvu u nedostatku drugih mogućnosti. To se nikako ne može smatrati njihovom zaslugom, već se obično ceni kao znak sterilnosti njihovog talenta.“²⁰⁾

Na taj način, uništavanje neprijateljske glavne žive sile nije bio Fridrihov redovan strategiski cilj. On je stvarno shvatao da posle tučene bitke pobedilac treba da pokuša uništavajuće gonjenje neprijatelja. Ali uništavajuće gonjenje za fridrihovsku vojsku nije bila laka stvar. Konjica, izvežbana za udar u zbijenim strojevima, bila je sklona da dezertira ako bi se rasturila, jer nije bila nadahnuta poluvarvarskim divljaštvom hrvatskih neregularnih jedinica, niti političkom strašcu moderne trupe, te stoga nije bila podesna da goni potučenu vojsku koja je u bekstvu. Nešto slično Napoleonovom dejstvu konjicom posle bitke kod Jene, za Fridriha nije bilo moguće. Ustvari, za Fridriha je bio cilj bitke da prisili neprijatelja da okrene leđa. „Dobiti bitku znači naterati vašeg protivnika da vam prepusti svoj položaj.“²¹⁾

Tako je fridrihovski rat postajao sve više poziciski rat, rat složenog manevra i veštog prikupljanja sitnih dobitaka, spor i lagan u svojim glavnim crtama (ali nikad u taktici) i sasvim različit od kratkog oštrog ratovanja preporučenog u 1746 godini. „Postići mnogo malih uspeha“, pisao je 1768 godine, „znači postepeno nagomilavati blago.“ „Svi manevri u ratu“, dodao je 1770 godine, „okreću se oko položaja koji jedan general može da zaposede sa korisću i položaja koji može da napadne sa najmanjim gubicima.“ Iz nesrećnih iskustava u Češkoj zaključio je, takođe, da jedna vojska ne može uspešno da operiše daleko od svojih granica. „Primećujem,“ pisao je 1775 godine, „da svi ratovi koji se vode daleko od granica onih koji ih preduzimaju, imaju manje uspeha od onih koji se vode na domaku svoje sopstvene zemlje. Da nije to zbog prirodnog osećanja čoveka da je pravednije braniti se nego pljačkati svog suseda? Ali, da možda

¹⁹⁾ Mil. Test., u Werke, VI, 247, 257; Pol. Test. 1752, *ibid.*, VII, 176; *Eléments de castramétrie et de la tactique* (1771) u *Oeuvres*, XXIX, 4, 2. 38.

²⁰⁾ *Reflexions sur Charles XII* (1759) u *Oeuvres*, VII, 81; *Essai sur les formes du gouvernement*, *ibid.*, IX, 203.

²¹⁾ Mil. Test. 1768, u Werke, VI, 246—249; Pol. Test. 1752, *ibid.*, VII, 174.

fizički razlog ne preteže nad moralnim zbog teškoća snabdevanja hranom do tačaka daleko od granice i dovoljno brzog dobavljanja novih regruta, novih konja, odeće i municije?“ Bonaparta, koji je dobijao bitke na mestima tako udaljenim od Francuske, kao što su Austerlic i Fridland, nasmejao bi se načelima predostrožnosti, mada je došao i Borodino da ga potseti na njihovu snagu. Za Fridriha je pravilo bilo dobro.²²⁾

Ali, iako je Fridrihovo strategisko shvatanje ostalo u starim granicama poziciskog rata, i, iako je on ostao nenaklonjen ozbiljnoj bici (njegovi savetodavci su navaljivali da se preduzme akcija u godini Rosbaha i Lojtena), on nikad nije pretpostavljao pasivnost u operacijama. On je naglašavao važnost iznenađenja. U godinama mira, posle Sedmogodišnjeg rata, on je bio spreman da za tren oka upadne u Saksonsku ili Češku, snabdeven detaljnim kartama i tačnim obaveštenjima, sa novim haubicama od 10 funti*) i novim vrstama konjičkih juriša koji su čuvani kao državna tajna. On je davao prednost ofanzivnoj strategiji, jer je ona pružala više slobode inicijativi; ali bi se voljno borio defanzivno, kao što je to morao često da čini, kada je bio slabiji od neprijatelja ili kada je očekivao da će vremenom postići neku korist. Međutim, to treba da bude aktivna i izazivačka defanziva koja, bazirajući se na solidnim utvrđenjima, slobodno napada neprijateljske položaje i odrede. Komandant, rekao je on, „koji misli da dobro vodi defanzivan rat kada ne uzima inicijativu i ostaje neaktiv u toku celog rata, vara sâm sebe. Takva defanziva će se završiti time što će cela vojska biti oterana iz zemlje koju je komandant mislio da zaštiti.“²³⁾

Vremenom je sve više sumnjao u dobit koja se pod tadašnjim uslovima mogla očekivati od rata. Pošto je svojim nastupom postigao najveću revoluciju u ravnoteži sila koja je izvršena na evropskom kopnu za njegovog života, postao je dobitkom Šleske čovek mira i umro verujući čvrsto u vrednost evropske ravnoteže, jer je tada Pruska bila jedna od njenih glavnih komponenata. Za Prusku je predviđao moguće proširenje u Poljskoj, Saksonskoj i Švedskoj Pomeraniji, ali je (osim prve podele Poljske, koja je izvršena bez rata i bez poremećaja ravnoteže sila, na veliko zadovoljstvo diplomata) bio voljan da ovo moguće proširenje prepusti svojim naslednicima. Bio je dinastičar, a ne revolucionar ili pustolov; mogao je da ostavi nešto i drugima da svrše. Godine 1775 zauzimao se za vojni *status quo*. „Ambiciozni ljudi“, pisao je on, „treba da imaju u vidu da — pošto su naoružanje i disciplina isti u čitavoj Evropi a savezi po pravilu stvaraju jednakost snaga među ratujućim stranama — pojedini prinčevi mogu sada da očekuju samo da gomilanjem uspeha zadobiju ili neki mali grad na granici ili neku teritoriju koja neće isplatiti ni kamate za ratne troškove i čije stanovništvo neće ni pri-

²²⁾ *Ibid.*, VI, 248; *Oeuvres*, XXIX, 3; *Histoire de mon temps*, predgovor od 1775, *ibid.*, II, str. XXVIII.

²³⁾ Nekada su kalibri izražavani težinom zrna u funtama (0,453 kg) — Prim. red.

²⁴⁾ *Mil. Test.* 1768 u *Werke*, VI, 253, 260—261; *Jähns*, op. cit., III, 2027,

bližno biti jednak broju građana koji su poginuli u ratu.“ On se nije bojao da će ga zdrobiti njegovi ogromni susedi. „Osećam da se male države (misli na Prusku sa njenih 5,000.000 stanovnika) mogu održati protiv najvećih monarhija (misleći na Francusku, Austriju i Rusiju od kojih svaka ima oko 20,000.000 stanovnika), ako u svoje poslove uvedu marljivost i mnogo reda. Nalazim da su velike države pune zloupotreba i pometnji; one se održavaju samo svojim velikim izvornim sredstvima i unutrašnjom silom svoje mase. Intrige ovih dvorova upropastile bi slabije prinčeve; one su uvek štetne, ali ne sprečavaju držanje mnogobrojne vojske.“ Izgleda da nikad nije razmatrao šta će se desiti sa „ravnotežom Evrope“, ako najveća od monarhija odbaci svoje zloupotrebe i pometnje, poruši granice postavljene dinastičko-aristoratskim režimom i svoje poslove počne obavljati sa onom pažnjom koja je u Pruskoj već bila uobičajena. On nije predviđao Francusku revoluciju.²⁴⁾

III

Međutim, u Francuskoj su već bili postavljeni temelji napoleonskog ratovodstva. Ponižavajućem miru od 1763 godine, kojim je Francuska izgubila svoje carstvo preko mora i svoj prestiž u Evropi, sledovalo je ozbiljno razmatranje vojnih pitanja. Griberval (Greibeaival) je revolucionirao artiljeriju uvođenjem principa zamenljivih delova, poboljšanjem tačnosti gađanja i povećanjem pokretljivosti topova usled smanjene težine. Njegove reforme su stvorile topove koji su ostali standardni sve do dvadesetih godina XIX veka. Maršal de Brolji (de Broglie) i vojvoda de Šoazel (de Choiseul) zaveli su šezdesetih godina XVIII veka novu i krupniju jedinicu u organizaciji vojske, diviziju. Razvijana postupno, divizija je definisana kao određen, stalan, manje-više jednak deo vojske, pod komandom jednog generala, i takav da je dovoljno jak da uspešno angažuje neprijatelja dok ostale divizije ne stignu na bojište. Velike vojske su prestale da budu jedinstvena masa koja u bici čini neprekidan front; one su postale raščlanjene celine sa delovima koji se mogu izdvojiti i zasebno manevrovati. Za vrhovnog komandanta stvorene su nove strategiske i taktičke mogućnosti, a potčinjeni generali dobili su u isto vreme, kao diviziski komandanti, važnost koju pod Fridrihom nisu nikad uživali. Revolucionarni ratovi su bili prvi u kojima je divizija pokazala svoj značaj. Rezultat su bili Napoleon i njegovi maršali.²⁵⁾

Pored praktičnih novina, napisane su posle 1763 godine i obimne teorijske rasprave. Među teoretičarima nalazio se i mladi plemić, grof de Giber (Comte de Guibert), koji je 1774 godine objavio svoju

²⁴⁾ Pol. Test. 1752, u Werke, VII, 158; *Histoire de mon temps*, predgovor od 1775 godine, u Oeuvres, II, str. XXVIII—XXX.

²⁵⁾ E. Ricard, *L'artillerie française au XVIII-e siècle* (Paris, 1903); J. Campana, *L'artillerie de campagne*, 1792—1901 (Paris, 1901); Weygand, op. cit., str. 192; J. Colin, op. cit., str. 1—85.

„Opštu raspravu o taktici“ (*Essai général de tactique*). Bilo mu je tek dvadeset devet godina, ali ga je njegova knjiga odmah učinila slavnim. Postao je glavna ličnost salona, zaljubio se u gospođicu de Lepinas, napisao je tri tragedije u stihu i služio je neko vreme u Ministarstvu rata. Godine 1789, na početku Revolucije, teško su ga ranili udruženi reakcionari, ljudi lišeni poseda i zavidljivci, i to na jednom okružnom zboru sazvanom radi izbora članova Predstavništva opštih staleža. Umro je 1790 godine, vičući na samrtničkoj postelji: „Biću poznat! Priznanje će mi biti odato!“²⁶⁾

Giber je bio nestalan čovek, sujetan, neuračunljiv i sjajan, književnik i filozof koga su savremenici smatrali otelovljenjem genija. Bio je nedosledan, preterano izrazit i pod uticajem trenutnog oduševljenja. Kada je pisao svoj *Essai*, služio je kao oficir u Nemačkoj i na Korzici. Kao i drugi filozofi, divio se Fridrihu koji je u njihovim očima predstavljao savremenost i prosvećenost. Pričalo se da je velikom Fridrihu toliko dodijalo da se ovaj drski mladić divi njegovim tajnama da ga je čitanje *Essai-a* dovelo do besa. Da li se knjiga divila tajnama staroga Frica ne možemo znati; ali da je na nekim mestima izišla iz fridrihovskog ratovodstva, to je izvesno.

Dve teme prožimaju delo *Essai général de tactique*. U jednoj se zahteva vojska rodoljuba ili građana. U drugoj se traži pokretan rat. Obe su se slagale sa Giberovim shvatanjem taktike. Ta reč je u to vreme obično značila manevrovanje trupama, obuhvatajući pod „velikom taktikom“ ono što danas zovemo strategijom, a pod „elementarnom taktikom“ ono što zovemo taktikom. Ovo značenje je Giber odbacio kao suviše usko. Taktika je za njega bila stvarno sva vojna nauka. Imala je dva dela: prvi, postavljanje i obučavanje vojske i drugi veština generala ili ono što su ljudi tada zvali taktikom, a što mi danas zovemo taktikom i strategijom. Mladi pisac je želeo da taktiku u njenom proširenom smislu podigne na nivo univerzalne istine. „Ona postaje“, rekao je, „nauka svih vremena i mesta, i svih oružja... jednom reči, rezultat svega dobrog što su vojni vekovi izmislili i onog što je naš sopstveni vek bio sposoban da doda.“²⁷⁾

Tema o vojsci građana bila je opšta doktrina u krugovima filozofa. Monteskije (Montesquieu), Ruso (Rousseau), Mabli (Mably) i mnogi manji, koji su sedamdesetih godina XVIII veka predstavljali slobodoumno mnenje, podržavali su shvatanje da se građani jedne zemlje za zaštitu od tiranije moraju obučavati u rukovanju oružjem. Jedan saradnik Dideroo (Diderot) *Enciklopedije*, J. Servan, koji je bio ministar rata za vreme revolucije, objavio je 1781 godine knjigu o građanskom vojniku. Giber je bio na čelu moćnog talasa. Njegov

²⁶⁾ Uvod izdavača napisan 1790 godine, uz Giberov *Journol d'un voyage en Allemagne* (Paris 1803); P. de Sécur, „Un grand homme des salons: le comte de Guibert, 1743—1790“ u *Revue de Paris*, II (1902), 701—736; P. Vignie, „Un Montalbanias célèbre; le comte de Guibert“, *Bulletin archéologique de Tarn-et-Garonne*, LII (1924), 22—43; Guibert, *Précis de ce qui est passé à mon égard à l'Assemblée de Béry* (Paris, 1789); Jähns, op. cit., III, 2059—2072.

²⁷⁾ *Essai général de tactique* (1772) u *Oeuvres militaires du comte de Guibert* (5 svezaka; Paris, 1803), I, 136—141. U svojoj *Défense du système de guerre moderne* (779), *ibid.*, III i IV, Giber uvodi izraz *La Stratégique*.

Esej, posvećen otadžbini (*à ma patrie*) u kome je predlagao „da se izgradi vojno i političko uređenje u kome bi svi Francuzi, plemići i obični ljudi, kralj i podanici trebalo da se ponose titulom „građanin“, može se smatrati kao vodeće filozofsko delo posvećeno vojnoj nauci.

Sadašnje evropske vlade, počinje Giber, sve su despotske machine. Svi narodi bi ih oborili kada bi mogli. Nijedan narod neće da se bori za njih. Nijedna vlast nije stvarno zainteresovana u vojnoj nauci. Čak je i u Pruskoj disciplina čisto spoljna, stanovnici su većinom nevojnički raspoloženi, a omladina je neuvežbana u ratnim i spartanskim navikama. U Francuskoj, gde kralj nije vojnik, uslovi su još labaviji. Ljudi su ravnodušni prema ratnoj sreći, jer se zarobljenici više ne ubijaju, a stanovnici osvojene provincije nisu izloženi neugodnostima, sem što moraju da plaćaju danak koji često nije teži od njihovih starih poreza. Ukratko, svi narodi Evrope su mekani, a sve vlade slabe. „Ali, pretpostavimo“, kaže on, „da se u Evropi podigne narod snažnog duha sa jakom vladom i sredstvima na raspoloženju, narod, koji bi svojim krepkim osobinama stavio narodnu vojsku i utvrdio plan za proširenje. Videli bismo kako takav narod pokorava svoje susede i savlađuje njihova slaba uređenja kao severni vетар koji savija trsku.“²⁸⁾

Ova primedba se često navodila izdvojena iz ostalog teksta, kao proricanje revolucionarnih i napoleonovskih ratova. Ali ona to nije bila. Giber kaže da se nikakav snažan narod neće podići. Rusija je pod Petrom mogla postati takva početkom veka, ali čak i Rusija je sada suviše preobražena na zapadnjački način, suviše naviknuta na „luksuz“ i prefinjenosti civilizacije. Ali, iako Giber ne očekuje promenu koja bi odgovarala njegovim teorijama, on primećuje da bi u tako iscrpenom svetu zemlja, koja bi izvršila samo male reforme, imala veliko preim秉stvo nad drugima. To on jako želi Francuskoj.

Uvodeći snagu svog naroda u svoju vojsku, Francuska može razviti odlučniji, brži i udarniji način ratovanja. Ali čak i to on jedva očekuje, mada se tome nada. „Mane“ savremenog ratovanja, kaže on, ne mogu se ispraviti bez političke revolucije. Revolucija ne dolazi u pitanje. Giber, kao ni ostali filozofi, ne misle da revolucionarnom razmišljanju može da usledi i revolucionarno ponašanje. Ono što moramo da učinimo, kaže on, „pošto ne možemo da imamo građanske i savršene trupe, jeste da stvorimo trupe koje su bar disciplinovane i izvežbane.“ Tako, posle parade sa opštim načelima, Giber, razrađujući svoj predmet, dolazi otprilike tamo gde je veliki Fridrik počeo, do ideje koju je Fridrik izrazio 1746 godine, naime do toga da su građanski vojnici zaista najbolji, ali da — pošto većina vojnika nisu građani — oni moraju biti jako disciplinovani i dobro izvežbani.²⁹⁾

Druga tema *Essai-a*, zahtev pokretnog rata, mnogo je više razvijena nego tema o građanskoj vojsci. Kroz ovu drugu temu, kao i kroz prvu provlači se isti ton primitivnosti, isto osećanje, da je kultura XVIII veka suviše složena i izopačena, i isto idealisanje pro-

²⁸⁾ *Essai général u Oeuvres*, I, 1—23.

²⁹⁾ *Ibid.*, str. 1—151.

stih i spartanskih vrlina. Giber se nada da će rat učiniti pokretnim i odlučnim uprošćavanjem njegovih elemenata. Misli da su vojske njegovog doba suviše velike, da se artiljeriji pridaje preterana vrednost, da su utvrđenja i slagališta suviše povećana i proučavanje topografije preterano. Evropski narodi, po njegovom mišljenju nemaju snagu duha, gube se u materijalnim ciljevima i praznim brojevima. Nedostaje im srčanost, pa se uzdaju u novac.

U svojim pogledima na veličinu vojski i količinu artiljerije, a obe su rasle, da bi kod Lajpciga 1813 godine dostigle najvišu tačku koja je postignuta u jednoj bici sve do XX veka, Giber nije otisao dalje od svog učitelja Fridriha i ostao je u školi ograničenog rata. Iako pristalica građanskih trupa, nije bio prorok masovnih vojski. Glomazne vojske je smatrao kao znak nesposobnosti ljudi od autoriteta. Dobar vojskovođa, rekao je, bio bi sputan operativnom snagom većom od 70.000 ljudi. Povodom savremenog utrkivanja u artiljeriji, ponavljaо je Fridrihova jadikovanja; kao i Fridrih, smatrao je da je artiljerija samo pomoćno sredstvo, a nikako „rod vojske“. Gribovalove tehničke novine su, kao obično, stvorile široki razdor među stručnjacima. Artiljerija je tada, ali u manjoj meri, bila u sličnom položaju kao vazduhoplovstvo u naše doba. Giber se držao sredine, povlađivao je Gribovalu, ali nikad nije potpuno priznao rad savremenih artiljeriskih teoretičara, kao di Teja (du Teil), koji su koristili novu pokretljivost topova da bi postigli jaku koncentraciju vatre i čije je učenje formiralo um najuspešnijeg od svih artiljeriskih oficira, Napoleona Bonaparte.³⁰⁾

U svom rđavom mišljenju o utvrđenjima i slagalištima, Giber se udaljio od Fridriha i približio praksi svetskog rata koji je dolazio. Vojske, mislio je, treba da žive od rekvizicija na zemljištu koje su osvojile. Rat mora da se izdržava ratom, kao u najboljim danima Rima; trupe treba da su štedljive, da imaju malo prohteva, da vode sa sobom kratke komore, da podnose oskudicu i nevolje bez žalbe. Sadašnji francuski sistem, kaže on, u kome građanska lica prate vojsku da bi nadgledala njeno snabdevanje, opasan je, jer vojne odluke dolaze u zavisnost od pristanka građanskih činovnika koji više mare za zaštitu zaliha nego za borbu sa neprijateljem. Vojska koja lako putuje, izdržavajući se na zemljištu, zadobiće novu pokretljivost, veće područje akcije i snagu iznenađenja.³¹⁾

Giber je mislio da je posle Vobana pridavana preterano velika vrednost veštini utvrđivanja. Utvrđenja će postati manje potrebna kada se ukinu velika slagališta, čija je zaštita pretstavljala jednu od njihovih funkcija. Građenje pojaseva utvrđenja učinilo je rat skupljim nego što je to bilo potrebno. Rasturanje trupa kao posada tih utvrđenja učinilo je vojske većim nego što je to trebalo. Pretvaranje vojnih operacija u niz opsada učinilo je ratove beskrajno dugim. Isto tako, Giber nije htio da prizna da utvrđene tačke imaju stvarnu odbrambenu vrednost protivu veoma pokretne vojske kakvu je on zamišljao. „Kao da“, pisao je, „bastioni sami mogu da odbrane

³⁰⁾ Ibid., I, 97, 445—472.

³¹⁾ Ibid., II, 254—307.

gradove oko kojih su podignuti, kao da sudsina ovih gradova ne zavisi od kakvoće i jačine trupa koje ih brane i podržavaju, kao da, ukratko, slabo branjena utvrđenja neće dovesti do iscrpljenja, nesreće i sigurnog porobljavanja pobedjenih naroda koji su bili njihovi graditelji i gospodari.“ Utvrđenja, zaključio je, treba da su malobrojna, veoma jaka i samo pomoćna sredstva strategiskog manevrovanja.³²⁾

Da bi ubrzao kretanje, Giber je imao na raspoloženju najnoviji pronalazak — diviziju. Divizisko načelo 1772 godine još nije doteralo mnogo daleko i Giber nije jasno razlikovao nove divizije u francuskoj vojsci od privremene podele snaga koju je sprovodio Fridrik Veliki. Ali njegova doktrina je jasna i označava napredak prema Fridrihu. Fridrihov redovan cilj bio je da podeli svoju vojsku u pokretu, tako da se delovi, kada stignu do neprijatelja, nađu na mestima borbenog poretka koji je unapred planiran. Vojska se kretala onako kako je nameravala da se bije. Giber je oslobođio marševski poredak ove zavisnosti od borbenog poretka. Prema Giberovom shvatanju, svaka divizija kod kretanja sačinjava jednu kolonu. Ove kolone, razdvojene na maršu, brže se kreću, pokrivaju širi predeo i prinuđavaju neprijatelja da se okrene u željenom pravcu; one se za bitku koncentrišu, a nikad ne gube vezu koja ih čini jedinstvenom armijom. Vrhovni komandant, koji se nalazi napred, pregleda teren očekivane bitke, određuje taktiku bitke u svetlosti onoga što vidi i uređuje smeštanje divizija kako pristižu na bitaćnu prostoriju. Bitka postaje elastičnija nego ranije, potpunije prilagođena zemljишtu i ostalim uslovima, a kada se vojske angažuju, komandant može lakše da vodi svoju vojsku. Giber veruje da je Fridrik primenio takav sistem kod Hohenfridberga, ali ideja je, ustvari, bila više napoleonovska nego fridrihovska.³³⁾

Osnovna misao u delu *Essai général de tactique* ležala je u jednoj rečenici, u zahtevu za novom vojskom, idealno narodnom vojskom, ali u svakom slučaju vojskom koja je izdržavanjem na terenu postala pokretljivija, slobodnija za akciju, jer je oslobođena utvrđenih tačaka, i sposobnija za manevar, pošto je organizovana u divizije. Sa takvom vojskom stari poziciski rat ustupiće mesto pokretnom ratu. „Ukoliko više budemo vodili pokretan rat, utolikovo ćemo se više udaljiti od sadašnje navike i vratiti manjim i manje opterećenim vojskama i manje tražiti takozvane „položaje“, jer položaji za pokretnu i dobro komandovanu vojsku ne treba da budu nikad drugo do poslednje sredstvo. Kada jedna vojska ume da manevruje i želi da se bori, postoji samo malo položaja koje ona ne bi mogla da napadne s leđa ili sa kojih manevrovanjem ne bi mogla da otera neprijatelja. Položaji se, jednom reči, zauzimaju samo onda kada se ima razloga da se ne pokuša ofanzivna akcija.“ Giber skicira munjeviti rat koji će primeniti Bonaparta. Dobar vojskovođa, kaže on, ignorisće „položaje“ u starom smislu. „Tvrdim da će voj-

³²⁾ *Ibid.*, II, 208—220.

³³⁾ *Ibid.*, II, 15—88.

skovoda, koji se u ovom pogledu otrese utvrđenih predrasuda, zaprepastiti svog neprijatelja, zbuniti ga, ne dati mu da diše, prisiliti ga da se bori ili da se stalno povlači pred njim. Ali takav vojskovoda moraće da ima vojsku drukčije sastavljenu od naših današnjih vojski, vojsku koju je sam formirao i pripremio za novu vrstu operacija čije će izvršenje zahtevati od nje.³⁴⁾ Revolucija je stvorila ovu novu vrstu vojske.

Na štetu za njegov dobar glas kao proroka, Giberovo jedino drugo dovršeno delo o vojnoj nauci „Odbrana sistema modernog rata“ (*Défense du système de guerre moderne*), objavljeno 1779 godine, otvoreno se odriče glavnih zamisli *Essai-a*. „Kada sam pisao tu knjigu“, rekao je, „bio sam deset godina mlađi. Isparenja moderne filozofije zagrejala su mi glavu i zamaglila moje rasuđivanje.“³⁵⁾ Pored toga, pošto je postao slavan svojim delom *Essai*, Giber se saštao sa velikim Fridrihom, putovao je kroz Nemačku, ušao u društvo, bio pozivan kao stručnjak i postao zadovoljniji svetom.

„Moderni sistem“, koji delo *Défense* pokušava da brani, pretstavlja samo tadašnje ratovanje stavljeno u suprotnost ratovanju klasičnog Starog veka. To je konzervativna vojna tehnika 1779 godine. Jezgro knjige obrađuje samo jedan pogled na ovaj „moderan“ rat: relativne vrednosti, o kojima je raspravljala jedna generacija, kolone i linije u borbenoj taktici pešadije. Giber je stao na konzervativnu stranu, braneći liniju ili načelo vatrenе snage protiv kolone ili načela napada udarom. Jezgru ovog razmatranja Giber je dodao završnu glavu: „Sadašnji sistem rata, ispitani u odnosu na politiku i administraciju.“ Tu je došlo do velikog opozivanja.

Sada neće ni da čuje za ideju građanske vojske. Dok je Giber pisao, građanske snage su tukle u Americi britanske i hesenske vojnike od zanata. Mnogi evropski oficiri pratili su sa interesovanjem ovaj prizor; Lafajet (Lafayette), Bertije (Berthier), Žurdan (Jourdan), Gnajzenau (Gneisenau) doneli su iz Amerike povoljne ideje o patriotskim vojnicima i formacijama koje su se otvoreno tukle. Giber naglašava da eks-građani nikad ne mogu opstati protiv vojnika od zanata i pripisuje uspehe Amerikanaca samo nesposobnosti Britanaca. Nijedna savremena država, kaže, ne može rizikovati da upotrebi pozive gradana koji su bili vrlo dobri u staro doba, kada su manevri bili jednostavni, a vatreno cruze nepoznato, ali koje je svaki narod Evrope prerastao i odbacio, sem Turske i Poljske — a Poljska propada. U tom objašnjenju reč „građanin“ jedva da je značila nešto više nego „stanovnik“.³⁶⁾

Giber takođe hvali „moderan“, to jest profesionalni rat, zbog blagog i bezazlenog karaktera, zbog čega ga je u *Essai-u* najviše napadao. Sada, primećuje Giber, osvojena zemlja izbegava strahote odmazde i razaranja, a „svaka zemlja koju brane njeni stanovnici neizbežno mora da iskusi ovu vrstu nesreće“. Humanije je za narode da ostanu gledaoci ratnog besa. Naglašavanje utvrđenih položaja sa

³⁴⁾ *Ibid.*, II, 249—254.

³⁵⁾ *Défense du système de guerre moderne*, *ibid.*, IV, 212.

³⁶⁾ *Ibid.*, IV, 219—231.

svim prefinjenostima formalizovanog manevra „možda je zloupotreba... ali ima izvesne korisne posledice za mir naroda i bezbednost država.“ Relativna jednakost obuke, discipline, izvornih sredstava i talenta među vojnim silama, stvara zdravu ravnotežu. Stoga će utoliko manje „ratovi biti odlučujući i, prema tome, uništavajući za nacije; utoliko će manje postojati mogućnost za osvajanja, utoliko će manje biti objekata koji bi mamili ambiciozne vladare, i utoliko manje državnih revolucija.“ Tako se završava misao u *Défense*. Ona se jedva može razlikovati od misli Fridriha Velikog.³⁷⁾

Giber je u obe svoje knjige uočio razliku između ograničenog i neograničenog rata, ili između sudara profesionalnih vojnika i uništavajuće borbe naroda. Video je tesan odnos između ratovanja i strukture vlade. Njegova nedoslednost nije bila logična, već moralna, to je bila nedoslednost držanja, a ne analiza. U dvadeset devetoj godini on je povoljno gledao na ideje narodnih vojski i strategiju munjevitog rata. U trideset petoj godini gledao je na ove iste ideje sa nedobravanjem. Ni u jedno doba nije pokazao mnogo praktičnog predviđanja, za razliku od srećnog pretkazivanja, ili neko osećanje da bi ideje koje je povlađivao 1772 godine, a odbacio 1779 godine, mogle postati stvarnost za tada živu generaciju.

Pre nego što je završio svoje delo *Défense*, Giber se sukobljavao sa filozofima koji su ponekad pokazivali pacifičke sklonosti ili bar prigovarali ratovima koje su vodile tadašnje vlade. „Deklamovati protiv rata“, rekao je, „...znači mlatiti praznu slamu, jer ambiciozni, nepravedni ili moćni vladari sigurno neće biti zadržani takvim sredstvima. Ali posledica koja može i koja će neminovno nastati jeste da će se malo pomalo ugasiti vojni duh, da će vlada postati manje zainteresovana u ovoj važnoj grani upravljanja, tako da će jednog dana predati sopstvenu naciju, razneženu i nenaoružanu — ili, što znači isto, slabo naoružanu i nevičnu u upotrebi oružja — jarmu ratobornih nacija koje mogu da budu manje civilizovane, ali koje imaju više rasudivanja i mudrosti.“³⁸⁾ I ovo pretstavlja proročanstvo za Francusku. Međutim, to je bila opomena, nepotrebna u XVIII veku, jer među idejama filozofa pacifizam nije prevladivao.

IV

Godine 1793 revolucionarna Francuska Republika našla se lice u lice sa koalicijom Velike Britanije, Holandije, Pruske, Austrije, Sardinije i Španije. Od naroda koji su živeli pod jednom vladom Francuzi su bili najbrojniji i možda najbogatiji. Komitet javnog spasa (Comité de Salut public) da bi savladao krizu, eksplorativao je njihove sposobnosti na način koji pod Starim režimom nikad ne bi bio moguć. Oslobođen starih narodnih prava, mesnih i klasnih privilegija, unutrašnjih pregrada i isključivih monopolija koji su ometali

³⁷⁾ *Ibid.*, IV, 263—275.

³⁸⁾ *Ibid.*, IV, 213.

monarhiju, Komitet je diktatorskim metodama ostvario ratnu štednju, potstakao narodnu svest i zaveo princip opšte vojne obaveze (*levée en masse*). Po pitanju političke strane ratovanja revolucionari su bili svesni da stvaraju nov vojni poredak. Manje su bili svesni novina u tehničkim i strategiskim poslovima. Karnoove (Carnot) strategiske koncepcije bile su većinom zastarele.³⁹⁾ Ipak, puštajući svoje armije da se snabdevaju više putem rekvizicija nego iz slagališta, republikanci su izvršili revoluciju u snabdevanju, a bacajući svoje upola izvezbane trupe u bitku u jurišnim kolonama ili u razvijenim streljačkim linijama (*tirailleurs*) — ljudi koji su se individualno borili, gađali i zaklanjali (praksa koju je doneo Rat za američku nezavisnost) — oni su prekinuli sa fridrihovskim sistemom zbijenih bataljona i pokrenuli revoluciju u taktici.

Godine 1794 Francuzi su preuzeли ofanzivu. Godine 1795 Pruska, Holandija i Španija povukle su se iz rata. Godine 1796 Bonaparta je preko Alpa upao u Italiju. Godine 1797 kontinent je bio u miru, a Engleska je pregovarala. Godine 1798 rat je obnovljen sa Drugom koalicijom. Godine 1799 Bonaparta je postao samodržac Francuske. Godine 1800 razorio je Drugu koaliciju pobedivši opet munjevitim operacijama u Italiji u prvoj od svojih velikih, brzih, odlučnih „napoleonovskih“ bitaka, kod Marenga.

Došlo je do revolucije u ratnoj veštini. Postepeno, njen je značaj postao jasan posmatračima. Izvesna građanska lica, Male di Pan (Mallet du Pan) i Genc (Gentz), naprimer, shvatili su neke dublje uzroke brže nego vojnici od zanata. I to stoga što je najosnovnija promena bila u političkim uslovima vojne organizacije, u onom novom gledanju na svet (*Weltbild*), čiji je dolazak, prema Delbriku, bio potreban za revolucionisanje ratovodstva. U Francuskoj su tih godina vojnici od zanata bili suviše zaposleni akcijama da bi mogli pisati rasprave o onom što su radili. U Nemačkoj je Šarnhorst (Scharnhorst) izdavao časopis i u nastavcima objavljivao studije o događajima, a Gnajzenau je u jednom šleskom garnizonu primenjivao svoja američka iskustva u obuci trupa. Oba su se prevaspitavala u svome pozivu i oba su se posle 1806 godine pojavila da ponovo izgrade prusku vojsku. Vojni pisci, najpoznatiji javnosti u godinama neposredno pre i posle 1800 godine — Berenhorst (Behrenhorst), Bilov (Bülow), Hojer (Hoyer), Venturini — izgledalo je neko vreme kao da nisu ništa naučili iz činjenica pred sobom. Najpoučnije je zaustaviti se na Bilovu.⁴⁰⁾

Frajher Ditrih fon Bilov (Freiherr Dietrich von Bülow) bio je kao i grof de Giber manji aristokrata sa osrednjim iskustvom u vojsci. Pisao je knjige o raznim predmetima da bi se izdržavao. Lutao je kao i Giber i bio je čak i patološki više samoljubiv od ovoga. Od-

³⁹⁾ R. Warschauer, *Studien zur Entwicklung des Gedankens Lazare Carnots über Kriegsführung* (Berlin, 1937).

⁴⁰⁾ J. Mallet du Pan, *Considérations sur la nature de la révolution de France* (London, 1793); F. Gentz, *Von dem politischen Zustande von Europa vor und nach der französischen Revolution* (1831); vidi i Jähns, *op. cit.*, pod naveđenim imenima.

bijao je svakoga svojim polaganjem prava na nepriznatu mu mudrost, uvredio je Ruse za vreme trajanja prusko-ruskog saveza, proglašen je za umobilogn i umro je 1807 godine u zatvoru u Rigi. Od tada je nazivan svim imenima, od uobraženog čudaka do osnivača savremene vojne nauke.⁴¹⁾

Njegova prva vojna rasprava „Duh novijeg ratnog sistema“ (*Geist des neueren Kriegssystems*) pojavila se 1799 godine, postala veoma omiljena i ubrzo je prevedena na francuski i engleski jezik. Geopolitičari vide danas u njoj korak u razvitku njihovog predmeta. Bilov je svoju knjigu zaključio razmatranjima o političkom prostoru. Objasnio je (suprotno Fridrihu) da je zbog savremenog vojnog sistema prošlo doba malih država. Tvrđio je da snaga države teži da ispunjava izvesnu površinu i da je izvan te površine neefikasna; stoga svaka sila ima svoje prirodne granice; postizanje ovih granica stvorice političku ravnotežu i trajan mir, jer svaka sila će tada dostići prirodne granice svoje akcije. Postojaće, rekao je, oko dvanaest država u Evropi: Britanska Ostrva; Francuska, koja će se protezati do Meze; Severna Nemačka, okupljena oko Pruske, od Meze do Memela; Južna Nemačka do Austrije, koja bi se sa svoje strane, prostirala niz Dunav, možda do Crnog Mora; ujedinjena Italija; ujedinjeno Pirinejsko Poluostrvo; Švajcarska; Turska; Rusija; Švedska; a verovatno, mada ne neophodno, nezavisna Holandija i nezavisna Danska.⁴²⁾

To je bilo iznenađujuće dobro predviđanje karte Evrope, kakva je trebalo da bude oko 1870 godine. Ono se jedva zasnivalo na tačnom shvatanju vojne situacije 1799 godine. *Der Geist der neueren Kriegskunst* nije pokazivao stvarno razumevanje ratova Revolucije. Bilov je našao neku značajnu novinu samo u novostvorenom poretku *tirailleurs-a*, to jest samo u taktici pešadije.⁴³⁾ Njemu se priznaje jasnija terminologija, jer je zaveo kao reči određenog značenja izraze „strategija“, „taktika“ i „operaciska osnovica (baza)“, mada njegove definicije nisu opšte primljene. Ali, teza njegove knjige pretstavlјala je ozakonjenje ideja koje su zastarele.

Bilovljev „moderni sistem“ bio je kao i Giberov, prosto razvijen sistem XVII veka. Međutim, on je tvrdio da je pronašao pravi ključ za ovaj sistem u svome shvatanju operaciske baze. On je takođe podržavao (kao da su nove) stare zamisli o geometriji rata. „Operaciska osnovica“ u njegovom sistemu mora da bude utvrđena linija pripremljenih slagališta; obe „operaciske linije“, povućene sa krajeva ove baze, moraju da konvergiraju tački napada pod uglom od najmanje 90 stepeni. Vojska koja napada ne sme da se udalji od svojih slagališta više nego na tri dana marša. Komandant mora da ima kao svoj glavni cilj ne da napadne neprijateljsku snagu, već bezbed-

⁴¹⁾ *Ibid.*, III, 2133—2145.

⁴²⁾ R. Strausz-Hupé, *Geopolitics; the struggle for space and power* (New York, 1942), str. 14—21; Bülow, *The spirit of the modern system of war* (London, 1806), str. 187—285; Nemački original ovog dela izgleda da se u Sjedinjenim Državama ne može dobiti.

⁴³⁾ *Ibid.*, str. 109 ff.

nost svoje sopstvene službe snabdevanja; a kod ofanzivnih operacija ne treba da se koncentriše protiv neprijateljske vojske, već protivu neprijateljskih zaliha. Borbu treba izbegavati. Pobednički general treba da se obuzda u daljem korišćenju svoga preimručstva, „zaustavljući se mudro usred trijumfa“. Savremene bitke ne odlučuju ništa; neprijatelj, tučen na bojnom polju, posle nekoliko dana može uvek ponovo da napadne.⁴⁴⁾

Nestvarnost ovih shvatanja pokazala se već 1794 godine, kada je francuska konjica jašući po ledu ušla u Amsterdam. Bitke kod Hohenlindena i Marenga došle su, nekoliko meseci posle objavljinjanja Bilovljeve knjige, kao odgovor na njegov „sistem“. Ova vojna otvorila mu je oči. Napisao je knjigu o njoj, nepošteno tvrdeći da francuske pobeđe pružaju dokaze za njegovu doktrinu, a ustvari, pobijajući mnogo od onoga što je ranije bio rekao. Učio je, ali je učio sasvim protiv volje.

Marengo je, rekao je Bilov, za manje od jednog meseca „odlučio sudbinu Francuske revolucije, a time i čovečanstva u Evropi“. Pokretljivost je tajna francuskog uspeha. Pred pokretnom vojskom većina tvrđava pokazala se beskorisna. Pokretljivost i smelost postale su moguće smanjenjem komora i emancipacijom od slagališta. Bonaparta je, primećuje on, prešao Alpe samo na dvopeku, primitivno prepariranoj hrani koja nije zahtevala kuvanje. Stigao je u Italiju sa izgladnelom vojskom u nameri da se izdržava sredstvima sa terena. Kako se sve to slaže sa teorijom o „operaciskoj osnovici“ sa njenim pogodnim uglom od 90 stepeni, Bilov je propustio da objasnini mada je stvar nadugačko dokazivao. Zabeležio je kao izvor nove smelosti u akciji, nov tip osoblja u francuskoj vojsci. Austriski oficiri duguju svoje položaje starešinstvu. Njihova obdarenost je prosečna. „Sa previranjem, nerazdvojnim od revolucije, pojavili su se u Francuskoj ljudi koji u doba mira ne bi ni slutili šta su sposobni da učine. Ovaj nagli razvoj nenadmašivih osobina jedan je od prvih razloga kojima se mora pripisati zapažena nadmoćnost Francuza u ovom ratu.“⁴⁵⁾

Čak i sa ovim objašnjenjima Bilov nije mogao da razume mu-njeviti rat koji je zaprepastio Evropu. Nazvao je francusku pobjedu čudovištem, mirakлом, prstom providenja. Postao je bonapartista i pristalica Francuza. To je njegov položaj činilo sve više neugodnim kada se nacionalni pokret širio u Nemačkoj, i besumnje je pokazalo njegove sklonosti ludilu. Zatim je došla vojna od 1805 godine. Te godine Austrija i Rusija združile su se sa Velikom Britanijom u Trećoj koaliciji. Obe kontinentalne sile krenule su velike vojske prema zapadu. U tim vojskama bile su usretsređene najviše nade aristokratske Evrope. Retko je razočaranje došlo tako brzo. Napoleon je za nekoliko dana uputio nekoliko armiskih korpusa sa atlantske obale u Južnu Nemačku. Tu je, kod Ulma, prisilio generala Maka

⁴⁴⁾ *Ibid.*, str. 1—25, 81—82, 108, 183—184.

⁴⁵⁾ *Histoire de la campagne de 1800 en Allemagne et en Italie* (Paris, 1804), str. 4—5, 16, 90, 92, 142, 183. Nemački original *Der Feldzug von 1800* (Berlin, 1801) teško se dobija.

(Mack), koji je smatran za majstora strategije, da preda 30.000 ljudi bez ozbiljne borbe. Krećući dalje do Beča i u Moravsku, našao je ujedinjene austro-ruske snage, koje su želele da napadnu, i potukao ih je kod sela Austerlica.

Bilov je o tom pohodu odmah napisao delo u dve sveske i objavio ga u uzbudljivim mesecima posle Austerlica, kada je pruska država, posle dvoličnog diplomatskog držanja krenula kao hipnotisana ka svojoj propasti kod Jene. Bilov je ovo delo morao da objavi privatno. Bilo je suviše opasno za svakoga da dira u to, a njega je to odvelo u propast. Ova čudna i protivrečna knjiga odražavala je njegovu sopstvenu umnu neuravnoteženost i opštu zabunu Evrope. Pisao je kao da je ubeden da je jedino on video istinu i da, iako nepriznat, mora po dužnosti svakome dati savet (gonjen Kantovim kategoričkim imperativom) — jer su metafizika i vojna razmišljanja u Nemačkoj išli zajedno. Objavio je da je on predodređen da stvori novu teoriju o ratu, koja će biti poznata kao bilovska i iz koje će učiti svi budući oficiri. Grdio je Fridriha Velikog i njegov sistem, zahtevajući da se on ispravi, što Pruska nije htela da učini sve do Jene. A ipak je kazao i da je reforma beznadežna, da će Napoleon ujediniti Evropu ratom i da kontinentalne sile treba da priznaju njegovu premoć. Austerlic, rekao je Bilov bio je moderni Akcijum.*⁴⁶⁾

Bilov je u francuskoj pobedi 1805 godine video dokaz Giberove doktrine. Upotrebio je metaforu iz trgovačkog sveta. Velika je veste u ratu, rekao je, da se, što je moguće više, izvuče iz svog kapitala, da se vojska ne rasturi po garnizonima, već da se celina drži stalno u prometu. Napoleon, više nego drugi, „održava svoj kapital da uvek bude aktivan.“ To je bilo priznanje zastarelosti starog poziciskog rata. Mak je kod Ulma imao jaku vojsku na odličnom položaju. I pored toga Napoleod ga je prisilio na predaju. Učinio je to primenjujući Giberova načela: vešto rukovanje divizijama (olakšano Napoleonovom novinom u uvođenju armiskog korpusa); razdvojeno kretanje ovih divizija radi brzine kretanja i zahvatanja širih operacijskih zona a bez gubitka jedinstva koncepcije; jednovremena koncentracija snaga na cilju sa izborom bitačnih položaja prema konkretnim mesnim uslovima. Rezultat je, prema Bilovu, bio „najsvršenije manifestovanje nadmoćnosti strategije nad taktikom u modernom ratu.“⁴⁷⁾

Problemi vrhovnog komandovanja više u zavisnosti od strategije, a srazmerno manje od taktike dobili su dotada nepoznatu složenost i važnost. Bitka je izgubila nešto od elementa čiste slučajnosti koga se Fridrik u bici bojao, i koji je pre Revolucije kočio agresivnost operacija. Bitka je postala proba razrađenih priprema koje su izvršene daleko ranije. Planiranje je postalo plodnije, pretkazivanje

*⁴⁶⁾ *Actium*, grčki *Action*, mesto kod koga je Oktavijan 31 godine pre n. e. pobedio Antonija i Kleopatru. — Prim. prev.

⁴⁷⁾ *Der Feldzug von 1805, militärisch-politisch betrachtet* (2 sves.; i o trošku pisca (Leipzig, 1806), I, str. i—I XXVI, II, str. 158.

⁴⁷⁾ *Ibid.*, I, str. LVII—LIX, II, str. XXXIX, 109.

nekako mogućnije, a ratovanje više nego „nauka“. Vojno komandovanje počelo je da zadire u diplomatske odnose, s jedne strane, i u domaću politiku i ustavnu praksu, s druge strane. O tim stvarima Bilov je imao mnogo da kaže.

Bilov je, kao i Fridrih, insistirao na potrebi jedinstvenog ujedinjavajućeg razuma na čelu države. Smatrao je da pod savremenim uslovima strategije ne može biti razdvajanja između politike i rata — veliki vojnici moraju da razumeju inostrane poslove, kao što dobre diplome moraju razumeti vojne stvari. Napoleonovi uspesi dokaz su koristi od spajanja spoljne politike i vojnih odgovornosti u jednom umu, dok je na suprotnoj strani petljanje savezničkih vlada neka vrsta negativnog prikazivanja. Čvrst vodeći razum postao je potrebniji i zbog savremenih uslova tehnike. Vrhovna komanda se morala uzdići iznad specijalista i stručnjaka. Tehnika utvrđivanja, teorija o artiljeriskoj vatri, vojna medicina, snabdevanje, rekao je Bilov, samo su „pripremne nauke“. „Nauka o upotrebi svih ovih stvari, pogodnih za jačanje i odbranu društva, pretstavlja pravu vojnu nauku.“ To je stvarni posao ratovodstva. „Slušajte ovo otvoreno: kada je poglavar jedne države prinuđen da vođenje oružane sile u ratu poveri grupi nedoučenih specijalista, tada se neizbežno dolazi do rasipanja energije u veter i do naopakih ciljeva, a prvi rezultat toga biće slabost — kao da poslove vode telad i magarci — da bi na kraju došlo do raspadanja, jer nedostaje moć uma koja vezuje i spaja sve sile u jednu i usmerava je jednom cilju.“ I ovde je pouka izvučena iz suprotnosti između Napoleona i svakog drugog vladara Evrope.⁴⁸⁾

O ljudstvu ili sastavu vojske Bilov je imao poglede koji nikako nisu bili laskavi za tadašnju Prusku. Prekorevao je prusku vladu što je slepo održavala fridrihovski sistem za koji je rekao da je čak i Fridrih pre svoje smrti video njegove slabosti — sistem koji je običan narod ostavljao demoralisan i nevaspitan, podvrgnut disciplini koja je vredala prava čoveka. Preporučio je francuski sistem opšte vojne obaveze sa nacionalističkim dejstvom na moral. „Čak i ako zauzmem sam jednostrano gledište, vojska se može smatrati kao najopštija vaspitna ustanova za omladinu.“ Vojna nauka mora da gleda na „stvar unutrašnje administracije, na inspirisanje i nagradjivanje vrlina i talenata.“ Pruska je, primećuje Bilov, stvorila malo genijalnih ljudi; troše se sredstva a ne kontrolišu ih sposobni ljudi. Tako Bilov traži politiku otvorenih karijera za obdarene i nudi Napoleonovu Legiju časti kao model. Predložio je „Savez vrline“ (*Bund der Tugend*) u kome će ljudi biti raspoređeni prema intelektualnosti, rasuđivanju i korisnosti za državu, i koji bi, bar idejno, izbrisao stare aristokratske razlike.⁴⁹⁾

Sve ove zamisli ostale su nesređene u Bilovljevom umu. On nikad nije postigao onu čvrstinu shvatanja i jedinstvenost cilja koje je smatrao kao bitne za voćstvo. Nemoguće je reći šta je on smatrao

⁴⁸⁾ *Ibid.*, I, 5—20.

⁴⁹⁾ *Ibid.*, II, str. XVIII—XXXII, 131—136; *Neue Taktik der Neuern* (Leipzig, 1805), str. 48.

svojim ciljevima. Izgledalo je da povlađuje Francuskoj revoluciji; govorio je lepo o pravima čoveka, ali je bio manje liberalan od Gnajzenaua, da navedemo drugog vojnika od zanata radi upoređenja. Nazivao se pruskim rodoljubom, ali je prezirao Fridriha i rekao da je Pruska svojim postojanjem okončala nacionalno postojanje Nemačke. Ponekad je govorio kao nemački nacionalista, ali je ostao uporno pristalica Francuza. Ponekad je povlađivao ravnoteži sila; zatim je priznao da ne mari da li će suvereni Evrope zadržati svoju nezavisnost. Bio je sigurno krstaš, ali sa kojim ciljem nije jasno. Bio je vatreni reformator, ali je reforme smatrao utvarama. Bio je neka vrsta nenadmašivog filozofa u vojnoj nauci, koji se koristio osećanjem dužnosti zbog sebe, ne određujući njen cilj. S praktične strane, savetovao je Pruskoj i celoj Evropi da se posle Austerlitske sporazumeju sa Napoleonom; kazao je da bi Četvrta koalicija bila bez koristi i navaljivao je da se Kontinent spoji sa francuskim carem radi ponižavanja Engleske. Njegovo držanje posle Jene bilo je prosto, „zar vam nisam rekao?“.

Bilov je 1807 godine dao povoda pruskoj vlasti da ga smatra umobolnim ili bar dosadnim u vreme javnog sloma. Izgledalo je da piše bez ikakve svrhe tek da bi izneo svoje poglede. Najgore što se može reći za činovnike koji su ga poslali u zatvor, uzimajući u obzir katastrofalne uslove 1807 godine, jeste, da su, shvatajući njegove pogreške, propustili da priznaju njegove zasluge. Bio je suviše neodgovoran, uobražen i neodređen da bi sarađivao u praktičnom radu obnove. Njegovom smrću svet nije izgubio nikakvog Šarnhorsta.

Kao teoretičar ima zaslugu što je osetio, mada sporo i pometeno, prirodu vojne revolucije svoga doba. Ova revolucija nije bila zasnovana na tehnici, uprkos važnom razvitku artiljerije, nije bila prvenstveno ni revolucija strategije u pravom smislu, uprkos povećanoj pokretljivosti i udarnoj snazi vojske, emancipovane od slagališta i organizovane u divizije. Vojna revolucija je bila u osnovi politička revolucija. Pokretna snaga Francuza bila je njihov politički pogled na svet (*politisches Weltbild*). Ona je ležala u stapanju vlade i naroda koje je izvršila Revolucija. S jedne strane, narod je osećao da učestvuje u državi na način koji nije bio moguć pre 1789 godine, da ima velike koristi od svoje vlade i da stoga treba da se za nju bori lojalno i sa strašću. S druge strane, vlada je, upravljujući na osnovu ovlašćenja naroda i pozivajući se na njegovu suverenu vlast, mogla da izvlači ljudska i materijalna sredstva na način koji Fridrik Veliki nije mogao ni da sanja. Više privremena preim秉stva Francuza bila su revolucionarni fanatizam i misionarska usrdnost. Čist rezultat je bio da su posle 1793 godine bogatstvo, ljudska snaga i razum Francuske baćeni na Evropu sa neodoljivom efikasnošću. U toku XIX veka osnovno načelo, stapanje vlade i naroda, koje može da bude demokratsko ili ne, ugrađeno je u političke sisteme većine evropskih država. Ratovi kraljeva su prošli; počeli su ratovi naroda.

DRUGI DEO
KLASICI DEVETNAESTOG VEKA
TUMAČI NAPOLEONA

GLAVA 4. Žomini

KREJN BRINTON, GORDON A. KREJG I FELIKS GILBERT

Svetski rat između Francuske i niza koalicija (sada opštepoznat kao Napoleonovi ratovi), koji je sa malim prekidima trajao od 1792 do 1815 godine, uneo je u ratovodstvo veliku novinu — građansku vojsku pokupljenu iz mnogobrojnog stanovništva koje je bilo podvrgnuto opštoj vojnoj obavezi — i dao je velikog vojnog genija, Napoleona. Mada karijera i ličnost Napoleona zaslužuju obimno i pendantno proučavanje, koje im je i posvećeno, ne može biti sumnje da je u dugoj istoriji ratova baš novina masovne vojske ono što predstavlja zaista značajno nasleđe koje smo primili iz tih burnih godina.

Rečitost čuvenog ukaza Konventa od 23 avgusta 1793 godine o opštoj vojnoj obavezi (*Levée en masse*), još utiče na nas:

„Član I. Od ovog trenutka pa do momenta kada će naši neprijatelji opet biti proterani sa teritorije Republike, svi Francuzi su stalno uzeti za službu u vojsci.

Mladi ljudi će ići u boj, oženjeni ljudi kovaće oružje i transportna sredstva, žene će šiti šatore i odeću i služiće u bolnicama, deca će praviti šarpiju*) od starog platna, a stari ljudi dovešće se na javne trgrove da podižu hrabrost vojnicima, propovedajući jedinstvo Republike i mržnju prema kraljevima.“¹⁾

Opšta vojna obaveza (*Levée en masse*) uvedena je u trenutku kada je izgledalo da će Francuska biti smrvljena. Godinu dana posle njenog uvođenja, Francuzi su preduzeli ofanzivu. Sile koalicije, koje su bile nepoverljive jedna prema drugoj, izvele su u kritičnom trenutku snage koje su bile daleko manje od njihovih mogućnosti. Revolucionarna Francuska republika, sa jedinstvom koje joj je nametnula vlada terora i strahovitom ljudskom snagom koju je pružala opšta obaveza, pokazala se više nego dorasla svojim dezorganizovanim protivnicima. 1795 godine koalicija je slomljena. Španija, Holan-

*) Šarpija je u vlakna raščupkano staro, oprano laneno platno i služila je sve do Francusko-pruskog rata 1870/71 godine kao materijal za zavoje. Ona je docnije zamjenjena pamučnom vatom, tj. beljenim i od masti oslobođenim pamukom. — Prim. prev.

¹⁾ Réimpression de l'ancien Moniteur depuis la Réunion des Etats-Généraux jusqu'au Consulat, August 25, 1793, XVII, 478 (Paris, 1840—1845).

dija i Pruska potpisale su ugovore o miru. 1796 godine Bonaparta, jedan od novih generala koji su iskrslji iz perioda terora, dobio je svoju prvu samostalnu komandu. Prodrio je preko Primorskih Alpa u Italiju, brzinom i tačnošću svojih pokreta razdvojio Sardince i Austrijance, savladao Sardince i okrenuo se brzo protiv Austrijanaca, koje je 1797 godine prisilio na ugovor zaključen u Kampo Formiju (Campo Formio). Francuska je dobila svoju dugo priželjkivanu „prirodnu granicu“ na Rajni, zajedno sa kontrolom nad novom marionetskom republikom u Lombardiji. Mada je zbrisana stara Mletačka republika i njene teritorije putem kompenzacije ustupljene Austriji, poremećena je ravnoteža sila u Evropi. Mir je trajao samo nekoliko meseci. Britanija i Austrija našle su novog saveznika u Rusiji. Druga koalicija poražena je nizom operacija koje su pripisane Bonaparti, mada on to nije sasvim zaslужio. Prestiž pobeđe obezbedio mu je svojstvo diktatora koje je prisvojio već ranije, nekoliko meseci pre državnog udara izvršenog 18. brimera, to jest 9. novembra.* Obeshrabreni Britanci potpisali su u Amijenu ugovor o miru koji je za njih bio veoma ne povoljan. Skoro godinu dana (1802—1803) nije bilo rata.

U međuvremenu Bonaparta je učvrstio svoj položaj u Francuskoj, umešao se u Italiji, Švajcarskoj, Holandiji i Nemačkoj, izazvao strahovanja i ambicije poraženih sila i našao se opet u ratu sa Engleskom, a posredstvom britanske diplomatiјe i ugrožen Trećom koalicijom. Da bi svršio sa Austrijom i Rusijom odložio je svoje planove za invaziju Engleske. Za nekoliko nedelja uništio je Austrijance kod Ulma i Austerlica i proterao Ruse natrag preko Karpati. Skoro u isto vreme britanskom pomorskom pobedom kod Trafalgara postala je nemoguća invazija Engleske. Francuskoj je tada preostalo da pobedi Englesku, ako joj to uopšte bude bilo moguće, suvozemnom snagom, i Napoleon je sada dobio nov potstrek da postigne vlast nad kontinentom. To je obezbedio pojedinačnim susretima sa svojim preostalim neprijateljima, uništivši u brzom naletu Prusku kao veliku silu bitkom kod Jene 1806 godine i nagnavši Rusiju posle bitke kod Fridlanda 1807 godine, da primi savez sa njim. Posle Tilzitskog ugovora o miru, zaključenog te godine, Napoleon se nalazio na vrhuncu svoje moći.

Da bi srušio ekonomsku moć Engleske, zaveo je kontinentalnu blokadu, zabranjujući dovoz britanske robe na evropsko kopno. To je dovelo do grozničavih napora oko kontrole obale. Španija je okupirana; vladanje Italijom je pooštreno; Holandija, nemačko primorje na Severnom Moru i delovi Italije i Dalmacija pripojeni su neposredno Francuskoj. Došlo je do otpora u Španiji koji su potpomagale britanske ekspedicione snage. Austriska vlada, na koju su navaljivali njeni rodoljubi, ohrabrena španskim ustankom, izazvala je francuskog cara. Sama i delujući prenagljeno, ona je poražena četvrti put u kratkom, ali krvavom ratu 1809 godine. Dve godine kontinent je uživao u nesigurnom miru. Tada su antifrancuske a probritanske sile u Rusiji zadobile pristanak cara. Da bi Rusiju zadržao na liniji protivu

* Brimer (brumaire) je mesec republikanskog kalendara i trajao je od 23. oktobra do 21. novembra. — Prim. red.

Engleske, Napoleon se upustio u kobni rat 1812 godine. Njegova vojska, koja je brojala preko šest stotina hiljada ljudi, popunjena sve mlađim francuskim obveznicima kao i iz dvanaestak savezničkih ili podjarmljenih naroda, verovatno je bila najveća vojska koja je ikada do tog vremena u Evropi prikupljena za jedan određeni pohod. Njena sudbina je dobro poznata.

Vlade, do nedavno povezane sa Napoleonom, istina, još plašljive i upola skeptične, okrenule su se, jedna za drugom protiv cara čim su im se pokazale njegove slabosti. Britaniji i Rusiji priključile su se Pruska, Austrija i nemačke državice, zajedno sa španskim ustanicima i italijanskim buntovnicima. Tri velike vojne monarhije kontinenta ranije nisu nikad dejstvovalle zajedno. Sada, kada su to učinile, rezultat je bila bitka kod Lajpciga, *Völkerschlacht* ili „bitka naroda“, oktobra 1813 godine, koja je, sa više od pola miliona učesnika, ostala do 1914 godine najveća bitka koja je tučena u Evropi ili Americi. Bio je to sudar narodnih vojski i on je zapečatio Napoleonovu sudbinu. Francuska, čija je ljudska snaga istrošena u toku dvadeset godina nije mogla da se odupre ujedinjenoj Evropi. Britanska diplomacija se priključila uz četiri glavne sile u najjačem savezu koji je ikada sklopljen protiv Francuske. Napoleon je u proleće 1814 godine poslat na Elbu. To je, sem straha izazvanog njegovim povratkom, bio kraj.

Zamah ovih ratova, veličina vojski koje su učestvovalle, brzina kojom ih je Napoleon kretao, potpunost njegovih pobeda, sve više uočljiva namera Francuza da promene čitav sistem evropskih država i stvore nov kontinentalni poredak pod vlašću Francuske — sve je to savremenicima izgledalo kao nešto novo, kao nešto što u istoriji nije imalo presedana. Viljem Eleri Čening (William Ellery Channing) rekao je u svome govoru 5 aprila 1810 godine u Bostonu: „Živimo u vremenima koja nemaju primera u prošlim vekovima; u vremenima kada je ljudski karakter uzeo nov oblik; u vremenima naročitih jada, guste pomrćine i očajanja... Ako me pitate šta ima tako naročito i strahovito u naše doba odgovoriću: u srcu Evrope, u centru civilizovanog sveta, zaveden je, na ruševinama starih uređenja, nov poredak, neobičan po svome karakteru i opasan po svome uticaju. Vidimo naciju, koja je po svojoj situaciji, svojoj plodnosti i svom stanovništvu uvek zauzimala vodeći položaj u Evropi, kako naglo odbacuje oblik vladavine, zakone, navike i duh po kojima je bila slična susednim nacijama, a time je ovim nacijama dala moć da je obuzdaju. Ta nacija odjednom prihvata nov oblik i uspostavlja novu vladu slobodnu po imenu i zvanju, koja na svome apsolutnom raspolaganju ima svojinu i život svakog podanika i koja svu svoju energiju upravlja na podjarmljivanje stranih zemalja... vidimo je kako razdvaja i korumpira svojim veštinama i zatim savlađuje svojim oruđem nacije koje je opkoljavaju.“²⁾ Nisu svi savremnici bili kao Čening sigurni da ono što doživljavaju nikako nije imalo presedana. Jednom istaknutom

²⁾ Ovaj govor je ponovo otštampan u *Christian Register*, CXX, avgusta 1941 godine, 248—249, tačno kako je održan, sem što je „Napoleon“ zamenjen sa „Hitler“, a „Francuska“ sa „Nemačka“.

švajcarskom oficiru u francuskoj vojsci Napoleonova karijera, mada je znao da je neobična, izgledala je u nekom smislu kao sasvim objasnjava posledica ratovanja i politike XVIII veka. Ukoliko su Napoleoneve pobeđe više iznenadivale, utoliko su one ovom oficiru izgledale pogodnije da se objasne izrazima onih opštih istina, onih „odavno otkrivenih, a ne izmišljenih pravila“ koja je vek prosvetnosti uvek tražio da bi ih učinio preciznijim i efikasnijim. U svome pokušaju da objasni Napoleonovu karijeru, general Žomini je pružio svoj doprinos novinama veka. Stvarno on nije počeo proučavanje rata, već karakteristično novo i sistematsko proučavanje njegove suštine u obliku koji se otada zadržao.

Za Žominija pa i za Klauzevica, kome je malo prethodio, može se reći da su za proučavanje rata učinili nešto slično onome što je Adam Smit učinio za proučavanje ekonomskih nauka. Kao što su postojale važne knjige o ekonomskim naukama, pre nego što se 1776 godine pojavila knjiga „Bogatstvo naroda“ (*Wealth of Nations*), tako je bilo i važnih dela o ratu pre prvih svezaka dela „Rasprava o velikim vojnim operacijama“ (*Traité des grandes opérations militaires*) 1804 godine. Većina ovih dela, a naročito dela neposrednih prethodnika, kao što su bili Lojd (Lloyd), Grimoar (Grimoard), Giber, Bilov, Fridrih Veliki, bila su dobro poznata Žominiju i on je često priznavao šta njima duguje.³⁾ Pri svem tom, Žominijev pokušaj da utvrdi načela ratne veštine daje mu pravo da sa Klauzevicem podeli mesto osnivača savremene vojne misli.

Žominijev držanje prema svojim prethodnicima i prema svom velikom savremeniku baca zanimljivu svetlost na njegov sopstveni položaj i njegove ciljeve. Dva vojna pisca kojima je Žomini posvetio naročitu pažnju bila su Bilov i Klauzevic. Njegovo delo je iskićeno pozivanjem na prvog pisca i kritikama njegovih teorija.⁴⁾ Žomini je optužio Bilova da je suviše isticao ratovodstvo kao nauku. Bilov je po rečima Žominija, smatrao da su budale oni koji su se protivili „trigonometriskom“⁵⁾ shvatanju rata; ipak su se njegove sopstvene teorije, potkrepljene naučnim argumentima pokazale kao čisti sofizmi kada su isprobane u Napoleonovim ratovima.

Ali, dok se Žomini protivio Bilovljevoj tendenciji da jako nagašava naučni pogled na rat, dotle je optužio Klauzevica da čini svu vojnu nauku nemogućom. „Ne može se sporiti generalu Klauzevicu veliko obrazovanje i lako pero. Ali je to pero malo preslobodno i naročito suviše pretenciozno za naučnu diskusiju, kod koje jasnost mora da bude na prvom mestu. Osim toga, pisac se pokazuje suviše nepoverljiv prema vojnoj nauci. Njegova prva knjiga je upravo deklamacija protiv svih teorija o ratu, dok su druge dve pune teorijskih

³⁾ Uvodna glava prvog potpunog izdanja Žominijevog dela *Précis de l'art de la guerre* (1838) pretstavlja zanimljiv i veoma potpun pregled vojnih pisaca do tog vremena. U docnjim izdanjima knjige ovu glavu dopunio je Žominijev priatelj, švajcarski pukovnik F. Lecomte.

⁴⁾ Vidi *Traité des grandes opérations militaires* (4 izd., Paris, 1851), I, 415; II, 236, 273; III, 336; *Précis de l'art de la guerre* (Paris, 1838), I, 15, 234, 272—276.

⁵⁾ Bilov je zahtevao da se operacijski pravci, povučeni sa krajeva osnovice, seknu na objektu pod uglom od najmanje 90°. — Prim. red.

načela. Time je pisac pokazao da veruje u efikasnost svojih doktrina, dok u tuđe sumnja.⁵⁾ Posle čitanja Klauzevicevog dela „O ratu“ (*On War*) Žomini je napisao da je u ovom „lavirintu znanja“ (*savant labyrinthe*) našao samo nekoliko iznenađujućih misli i da ga je prodorni skepticizam njenog piscia ubedio u potrebu i korisnost „dobrih teorija“.⁶⁾

U njegovim kritikama Bilova i Klauzevica možemo naći ključ za Žominijevu konцепцију cilja svog sopstvenog dela. Bilovljev preterani racionalizam ukazao mu je na potrebu revizije shvatanja rata XVIII veka. Ali, kao što se vidi iz njegovih oštih kritika Klauzevicevog dela, on nikad nije bio voljan da sasvim napusti ova shvatanja.

II

Antoan Anri Žomini (Antoine Henri Jomini) rođio se 1779 godine u kantonu Vod (Vaud) u francuskoj Švajcarskoj, u dobroj porodici srednjeg staleža, koja se nekoliko generacija ranije doselila iz Italije. Primio je uobičajeno vaspitanje mladog građanina koji je određen za trgovinu ili bankarstvo, i bio je zbilja u jednoj banci u Parizu kada je uspeo da dobije neplaćen — i skoro nezvaničan — položaj u nekom štabu u francuskoj vojsci. Jer, Žominiju je bilo tek sedamnaest godina kada je slava pohoda generala Bonaparte u Italiji blesnula kroz svet i učinila da posao u banci izgleda zaista veoma dosadan. Mladi Švajcarac, koji je možda bio više ambiciozan i sigurno više radoznao nego što je bio naklonjen avanturama, odlučio je da i on postane vojnik. Zaista obdaren administrativnom sposobnošću udesio je malo nepravilnim putem da se ugura u francusku vojsku — u službu snabdevanja — i da nastavi da radi na sitnim štabnim poslovima. Za vreme Amijenskog varljivog mira vratio se u komercijalni život, ali je, kad se obnovio rat, našao svoje mesto kao načelnik štaba maršala Neja (Ney) i pošao u veliki pohod koji je kulminirao kod Austerlica. Žomini je za svojih 5—6 godina opštenja sa vojnim ljudima pričao i mislio mnogo o ratnoj veštini. Brzina i širina njegovog uma, primenjene na vojne poslove, učinile su utisak na Neja, hrabrog vojnika i dobrog taktičara u akciji, ali sigurno ne istraživačkog proučavaoca ratne veštine. Za vreme Amijenskog

⁵⁾ *Précis*, I, 20—22. (*Pregled ratne veštine*, izdanje „Vojno delo“, str. 30.)

⁶⁾ *Ibid.* (*Pregled* str. 30, izdanje „Vojno delo“). Docnije u delu *Précis*, Žomini piše kritiku o Klauzevicu koja je tipična za sujetu koja često karakteriše njegovo delo:

„Klauzeviceva dela su neosporno korisna, mada ponekad manje zbog njegovih, a više zbog suprotnih ideja koje je izazvao. Ona bi bila još korisnija da nisu odveć pretencioznim stilom učinjena slabo razumljivim. Ali, ako je kao naučni pisac podigao više sumnji nego što je otkrio istinu, kao istoriski kritičar bio je imitator bez mnogo skrupula. Oni koji su pročitali moj rat od 1799, objavljen deset godina pre njegovog, potvrđiće ovo mišljenje, jer nema nijednog od mojih razmišljanja koje on nije ponovio.“ (*Précis*, I, 32 note, *Pregled*, str. 35, primedba 2, izdanje „Vojno delo“, Žomini).

mira, Nej je pomogao svome štićeniku da objavi prve sveske velike rasprave o ratovima Fridriha Velikog u kojoj se Žomini usudio da napravi izvesna uopštavanja u vojnem razmišljanju i da izvrši neka poređenja između Fridrihovog i Napoleonovog načina ratovanja. Žomini je udesio da jedan primerak, kao poklon, stigne do cara,^{*)} a car je u tišini posle Austerlica, našao slobodnog vremena da mu se ponešto pročita iz ove knjige. Impresioniran piščevim opažanjima i razumevanjem napoleonovskih poteza, car je naredio da mu se Žomini, čiji je položaj već bio regulisan unapređenjem u čin pukovnika u francuskoj vojsci, javi u Majncu, septembra 1806 godine.

Jenska operacija već se kuvala u Napoleonovoј glavi. Žomini je na kraju razgovora pitao da li može da se javi caru četiri dana docnije u Bambergu.

„Ko vam je rekao da idem u Bamberg?“ pitao je car — kako se prepostavlja, ne bez uz nemirenja, jer je verovao da je njegov cilj tajna.

„Karta Nemačke, Sire, i vaše operacije kod Marenga i Ulma.“

Naš glavni autoritet za ovo, kao i za druga značajna Žominijeva pretskazivanja, na nesreću je sâm pretskazivač; on je o njima pričao u svojim poznjim godinama, kada je kao veoma star čovek u Pasiju 1860-tih godina izlagao prošlost istaknutim gostima kao Sent-Bevu (Sainte-Beuve).^{**) Ali, ako je Žomini, slično mnogim drugim intelektualcima bio ponekad i u pravu, ne može biti sumnje da je imao zadivljujuće jasno razumevanje Napoleonovih strategiskih kombinacija i da je Napoleon cenio vrednost Žominijevih dela.⁷⁾}

Mada se popeo do položaja generalmajora u francuskoj vojsci i služio kao Nejov načelnik štaba u Pruskoj, Španiji i posle povlačenja od Moskve, i mada je u pohodu na Rusiju bio guverner Vilne, a docnije Smolenska, Žomini nikad nije bio dobio samostalnu komandu i nikad nije dospeo do maršalske palice koju su ljudi manje sposobni od njega otkrivali u svojim rančevima. Sam Žomini, pa i njegovi biografi prekorevali su Bertjea, načelnika carevog štaba zbog njegovog neprijateljstva, i, izgleda, nema sumnje da Bertje nije voleo samopouzdanog Švajcarca. A Žomini se uvek osećao zapostavljen i uvredjen, te je podnosio i ostavku — u toku ovih godina on je bar šest puta podnosio i povlačio ostavku. Izgleda, verovatno, da pretpostavljeni, uključujući i samog cara, prosti nisu hteli da mu povere samostalnu komandu trupa u ratu.

Gorko razočaran zbog neunapređenja, Žomini je avgusta 1813 godine odjehao do savezničkih linija i ponudio svoju službu ruskom caru Aleksandru. Pošto je Žomini još uvek bio švajcarski podanik, ovaj akt bio je nešto manje nego izdaja, ali, iako je sprečio da ga Francuzi smatraju junakom, ipak nije ogorčio njihove istoričare

^{*)} Misli se na Napoleona I. — Prim. red.

^{**) Sent-Bev je jedan od Žominijevih biografa. Vidi bibliografske zabeleške. — Prim. prev.}

⁷⁾ O Žominijevim često neverovatno ispravnim proricanjima — on tvrdi da je kao dvadesetogodišnjak pretkazao Napoleonov pokret preko Alpa 1800 godine — vidi Xavier de Courville, *Jomini ou le devin de Napoléon* (Paris, 1935).

prema njemu, niti je sprečio njihove učitelje da njegova dela upotrebljavaju kao udžbenike. U ruskoj vojsci u kojoj je imao čin generala do svoje smrti, bio je vojni savetnik, uzeo otsudnog učešća u osnivanju ruske vojne akademije i našao dovoljno vremena da završi istoriska i analitička proučavanja koja je počeo još posle Marenga. Svoje poslednje godine proveo je delom u Rusiji a delom u Francuskoj. Za vreme Krimskog rata, ruski car ga je često pitao za savet. 1859 godine njegov savet je zatražio i Napoleon III pre nego što se ukrcao za svoju italijansku avanturu. Do njegove smrti u Pasiiju, 1869 godine, Žominijeve knjige su široko upotrebljavane za vojnu obuku u celom svetu, i on je imao zadovoljenje da zna da ga ljudi smatraju sličnim proroku.

Žominijeva karijera bila je sigurno neobična. On se nije uspeo pod teškim udarcima među prostim vojnicima, niti formalnim pripremanjem u kadetskoj školi. Uvukao se u administrativnu službu u francuskoj vojsci bez prethodne vojne obuke. Njegov poseban profesionalni položaj — i, mora se priznati, njegov temperament — nužno su ga sprecili da kao Švajcarac, kao neka vrsta čoveka po strani, ikad postigne drugarstvo po oružju. Kažu da je u jednom od mnogobrojnih razgovora sa istaknutim posetiocima u Pasiiju primetio da stvarno nikad nije ni video juriš nožem, akamoli da je učestvovao u njemu,^{*)} ali je video zauzimanje položaja sa puškom o ramenu.⁸⁾

Međutim, sasvim je pogrešno smatrati Žominija kao „vojnika na papiru“, kao čistog teoretičara, kao intelektualca koji sa vojskom nema više neposrednih veza nego što ih je akademski ekonomista starog kova imao sa trgovinom. On je pomagao da se vojske kreću na ratištu. Imao je kao Nejov načelnik štaba, tešku odgovornost da se brine da se stvari obave kako treba u ovom nesavršenom svetu. Morao je da donosi važne odluke naročito kod Ulma i u Španiji. Imao je iskustvo iz prve ruke o onome što se po današnjoj modi zove „osećanje rata“. To pokazuju njegova dela.

III

Žominijeva dela o ratovanju mogu se podeliti u dve grupe, u jednu, uglavnom istorisku, i, drugu, uglavnom teorisku ili analitičku. Podela nije isključiva, jer Žomini u svojoj istoriji stalno traži načela koja objašnjavaju zašto i kako je preduzeta akcija,⁹⁾ a u vojnoj teoriji on retko ide daleko u apstraktnom razmišljanju, a

^{*)} Vidi njegovo delo „*Pregled ratne veštine*“ str. 301, izdanje „Vojno delo“, poslednja dva reda, gde ovo Žomini drukčije kaže. — Prim. red.

⁸⁾ „General Jomini“, *Every Saturday*, VIII (1869), 567.

⁹⁾ Naslovi glava označavaju ovo traganje za načelima. Tako se u *Traité-u* javljaju ovi naslovi glava: Glava III. Zapažanja kod operacija prvog perioda; opšta načela snabdevanja i opsade. Glava V. Zapažanja o fridrihovskim i Giberovim marševskim poremcima. Opšta načela napada na vojsku u pokretu. Glava VIII. Operacije protiv Rusa i Švedana; bitka kod Jegerndorfa. Opšta načela izolovanih napada.

da ne pokuša da podupre svoje teorije činjenicama istorije. Postoji i nekoliko brošura iz njegovog pera, mahom kratkih odgovora njegovim kritičarima.

Njegove istorije, izdane prvo bitno u dvadeset sedam svezaka, obuhvataju ratove Fridriha Velikog i ratove Francuske revolucije i Napoleona od 1792 do 1815 godine. Sedmogodišnji rat i revolucionari ratovi su obrađeni detaljno. Napoleonova vojna karijera posle 1799 godine obrađena je prilično kratko u delu od četiri sveske pod naslovom „Napoleonov politički i vojnički život“ (*Vie politique et militaire de Napoléon*), koje se pojavilo prvi put 1827 godine. Knjiga se zasniva na prilično mučnoj literarnoj zamisli svojstvenoj XVIII veku. Napisana je u prvom licu kao da je piše sam Napoleon koji je uveden u klasičan Drugi svet — svakako ne u hrišćansko nebo — da pred senima Aleksandra, Cezara i Fridriha Velikog pravda svoje odluke kao vojskovođa. Zasebna sveska obrađuje bitku kod Vaterloa.

Žominijeva vojna istorija prilično je suvoparna, mada, možda, nije suvoparna nego što je uobičajeno u ovoj vrsti dela, ali je jasno i pripovedački tečno pisana, i retko zalazi u detalje. Žomini je izvršio mnoga solidna istraživanja i njegov položaj prvo u francuskoj, a zatim u ruskoj vojsci pružio mu je materijal koji nije bio pristupačan stranim licima. Ali, on je pisao pre no što je profesionalno istorisko pisanje potpuno uspostavilo svoja pravila istraživanja i izlaganja, zbog čega su njegova dela bez savremenog kritičarskog aparata (*apparatus criticus*) primedaba na dnu strane i bibliografija. Poštено je reći da je njegovo delo, kao vojnog istoričara, mada je on ponegde probio led, definitivno zastarelo i da se sada retko čita.

Žominijeva teorijska dela, međutim, nadživelu su ga i bila su glavni predmet vojne nastave u toku više od jednog stoljeća. Žominijeva prva studija o vojnoj teoriji nalazi se u „Raspravi o velikim vojnim operacijama“ (*Traité des grandes opérations militaires*), delu koje je, uglavnom, istorija Sedmogodišnjeg rata. Sedma i četrnaesta glava ovog dela bile su delovi koji su čitani Napoleonu posle Austrougarske, i koji su napravili odličan utisak na njega. Ove glave u svom prvo bitnom obliku pretstavljaju glavna načela Žominijeve vojne misli.

U sedmoj glavi, *Traité-a* Žomini je izložio svoju teoriju o „operacionim pravcima“*) i povukao važnu razliku između spoljnih i unutrašnjih pravaca. Četrnaesta glava *Traité-a* nastavlja ovo razmatranje podvlačeći važnost izbora operacioniskog pravca i pokazujući kako na ovaj izbor utiču geografski pa čak i geometrijski obziri. *Traité* se završava trideset petom glavom u kojoj se Žomini uzdigao iznad specifičnih pitanja i pokušao da uopšti svoje iskustvo i da formulise osnovna načela bitna za sve vojne operacije.

Žominijevu najveće teorijsko delo je „Pregled ratne veštine“ (*Précis de l'art de la guerre*) koje se pojavilo 1838 godine u dve sveske. Delo je imalo mnogobrojna docnija izdanja i prevedeno je na

*) Po pitanju operacionih pravaca vidi Žominijev „Pregled ratne veštine“, član XXI i XXII, str. 116 i 144, izdanje „Vojno delo“. — Prim. red.

glavne moderne jezike.¹⁰⁾ U tom se delu švajcarski mislilac u većoj meri nego u ranijem, bavi problemom o vrednosti opštih principa u vojnoj nauci.

Žomini se prihvatio proučavanja ratovanja, kao što nam sam kaže, ubeden da ono, pošto je oblik ljudske delatnosti na zemlji, mora da se drži nekog pravca. Pošao je od odlučnog pobijanja takvih tvrđenja kakvo je čuveno tvrđenje maršala Saksonskog: „Rat je nauka pokrivena pomrčinom, kroz koju se nikako ne korača sigurnim koracima... Sve nauke imaju svoja načela, samo ih rat nema još nikako.“¹¹⁾ Nasuprot onome što je, kao gore navedeno, smatrao pomračenošću, Žomini je uvek stajao na gledištu da je ljudski um sposoban da razazna i utvrdi u nekom sistematskom obliku metode koji će u ratovodstvu verovatno doneti uspeh i metode koji verovatno neće doneti uspeh. „U svim vremenima“, rekao je u *Traité-u*, „postojala su osnovna načela od kojih su zavisili dobri rezultati u ratovodstvu... Ta načela se ne menjaju, nezavisna su od vrste oružja, od istoriskog vremena i mesta.“¹²⁾ U *Précis-u* je Žomini pokazao da je bitan cilj knjige bio „da se dokaže, da postoji jedno osnovno načelo za sve ratne operacije, načelo koje stoji nad svima dobrim kombinacijama.“¹³⁾ U svojoj kritici Bilova, Žomini je pokazao da je protivan „sistemima rata“ koji predviđaju sve za razne eventualnosti, koji sadrže recepte kao neka knjiga za kuvanje i koji pružaju kruta i brza pravila za sve slučajeve vojne delatnosti.¹⁴⁾ Ljudska umna sposobnost, osećao je, nije u stanju da pronađe takav sistem, utoliko pre što je rat „strasna drama, a nikako matematička operacija.“¹⁵⁾ Prema Žominiju, sfera umne sposobnosti je u ratovodstvu smanjena, ali nikako nije sasvim isključena. Izvežbanost i disciplina vojnika u suštini nisu stvar razuma, niti će samo ispravno razmišljanje dobiti bitke u kojima su druge osobine, kao hrabrost i inicijativa, važnije. Ali umna sposobnost je vrhovna u svojoj posebnoj sferi, a ta sfera je strategija. Na polju strategije postoje opšta pravila i načela večne vrednosti, koja ljudski um može da shvati i formuliše. Glavni problem vojne nauke je uspostavljanje ovih opštih načela. Žomini jasno izlaže svoje stanovište na početku svog *Précis-a*:

„Jedan oficir i general, posle učešća u dvanaest ratova, mora da zna da je rat jedna velika drama, u kome hiljade moralnih i fizičkih uzroka deluju različitom snagom, i da se to sve ne da svesti u matematičke formule.

¹⁰⁾ Američki prevod majora O. F. Winship-a i poručnika E. E. McLean-a, *Summary of the Art of War* (New York, 1854), je primer kakav prevod ne sme da bude. Američki vojnici koji su morali da ga čitaju, mora da su se često pitali koji li jezik čitaju.

¹¹⁾ Navodi Žomini sa komentarima u *Pregledu ratne veštine* u uvodnom delu pod naslovom „Podaci o savremenoj teoriji rata i njenoj korisnosti.“ (Str. 25, izdanje „Vojno delo“).

¹²⁾ *Traité*, III, 333.

¹³⁾ *Précis*, I, 157—158. (*Pregled*, str. 91, izdanje „Vojno delo“).

¹⁴⁾ *Traité*, III, 335.

¹⁵⁾ *Traité*, III, 274—275.

Ali isto tako moram priznati bez okolišenja da su me iskustva za dvadeset godina samo utvrdila u ovome:

Postoji samo nekoliko osnovnih načela rata, od kojih se bez opasnosti ne može odvojiti, i čija je primena bila skoro uvek krunisana uspehom.

Pravila primene koja proizlaze iz ovih načela takođe su malobrojna, pa iako ih prilike ponekad izmene, ona ipak mogu poslužiti vojskovođi kao kompas u uvek teškom i komplikovanom vodenju velikih operacija usred borbenog loma i huke.¹⁶⁾

Žomini je tada pristupio izradi neke vrste prvog približavanja ovim osnovnim načelima ratne nauke. Nekako je oklevao pred ogromnošću zadatka. „Usudio sam se da se poduhvatim ovog teškog zadatka možda i bez potrebnog talenta za njegovo izvršenje. Ali, meni se činilo da je važno položiti temelje, čije bi razvijanje bilo odloženo za dugo vremena, ako se ne bi iskoristile okolnosti za njihovo polaganje.“¹⁷⁾ Rad koji je Žomini svršio, bio je zaista pionirski rad na polju vojne nauke; to nije bilo prvo smelo prodiranje u nepoznatu zemlju, već prva izrada zaista dobre karte.

Pošto je izvršio opite sa drugim formulacijama, Žomini je odlučio da se osnovna načela strategije sastoje u sledećem:

„1. — da se strategiskim kombinacijama postepeno dovedu glavne snage vojske na odlučujuće tačke na vojištu, i koliko je moguće na neprijateljske komunikacije, ne izlažući pri tome svoje komunikacije;

2. — da se pogodnim manevrom dovedu glavne snage tamo, gde se nalaze samo manji neprijateljski delovi;

3. — kad počne bitka, onda na isti način dirigovati i taktički manevr da se glavnom snagom dođe na odlučujuću tačku na bitačnoj prostoriji, odnosno na deo neprijateljskog položaja koji je važno oslabiti;

4. — da glavne snage budu ne samo upućene na odlučujuću tačku, no da u akciju uđu energično i složno, da iskažu jednovremeni napor svih sila.“¹⁸⁾

Ovu veoma opštu i po nuždi nekako apstraktnu formulaciju Žomini je učinio konkretnijom mnogobrojnim specifičnim primjerima iz vojne istorije, ističući da je istorija dokazala da su najsajniji uspesi i najveći porazi posledice pridržavanja ili povrede osnovnih načela.¹⁹⁾

Ako se ratna veština sastoji u uvođenju u dejstvo što je moguće jačih snaga na rešavajućoj tački ratišta, onda je sredstvo za postignuće ovog cilja pravilan izbor operaciskog pravca. Ovo, rekao je Žomini, treba smatrati osnovom dobrog operaciskog plana²⁰⁾ i, prema tome, središtem i dušom čitave vojne teorije.

¹⁶⁾ *Précis*, I, 26—27. (*Pregled*, str. 32, izdanje „Vojno delo“)

¹⁷⁾ *Traité* III, 336—377.

¹⁸⁾ *Précis*, I, 158. (*Pregled*, str. 91, izdanje „Vojno delo“). Vidi takođe *Traité*, III, glava XXV.

¹⁹⁾ *Précis*, I, 161. (*Pregled* str. 92, izdanje „Vojno delo“).

²⁰⁾ *Précis*, I, 254. *Pregled*, str. 206).

Žominijeva teorija o operaciskim pravcima jasno je postavljena prvi put u sedmoj glavi *Traité-a*. Operaciski pravac definisan je kao deo celokupne operaciske zone koju jedna vojska zahvata izvršujući svoj zadatak, bilo da koristi više puteva ili samo jedan. Sedma glava počinje razmatranjem operacije koja je prethodila bici kod Lojtena u Sedmogodišnjem ratu. U toj operaciji, Fridrih II je podelio svoju vojsku, ostavljući jedan deo u Šleskoj, dok je sa ostatkom krenuo u Saksonsku. Deleći svoje snage na ovaj način, kaže Žomini, Fridrih je operisao ne po jednom jedinstvenom — prostom operaciskom pravcu, već po dvojnom — složenom.

Koja su relativna preim秉stva prostog, a koja složenog operacijskog pravca? Odgovor na ovo pitanje zavisi od toga koji ћe pravac u datoј situaciji uspeti „da na rešavajuću tačku ratišta dovede u dejstvo više snaga nego neprijatelj.“²¹⁾ Bitke ne dobijaju trupe koje se vode po spiskovima vojske, već one koje se bace u akciju.²²⁾ Prema tome, pošto razdvaja trupe na ratištu, složeni operaciski pravac je vrlo opasan ako se razdvojene trupe ne mogu brzo sjediniti i obrazovati jedinstveni front. Stoga, kada se koristi složeni operaciski pravac, potrebno je da sve trupe ostanu pod jednom komandom.

Žomini smatra da je jedna vojska sigurna kod upotrebe složenog operaciskog pravca, ako je to *unutrašnji pravac*, tojest ako neprijatelj takođe dejstvuje složenim operaciskim pravcem pri kome se neprijateljske snage mogu teže da ujedine nego vlastite. „Vojska sa unutrašnjim pravcima bližim jedan drugom nego kod neprijatelja, može, uz strategiski pokret, brzim spajanjem svojih snaga da savlada neprijateljske počesne snage jednu za drugom“.²³⁾

Žomini u celom svom delu jako ističe nadmoćnost unutrašnjeg položaja. Za vojsku koja dejstvuje složenim operaciskim pravcem, bolje je da to bude unutrašnji, sem ako nema znatnu brojnu nadmoćnost, pa čak i u ovom slučaju opasno je ako su pravci razdvojeni maršem od nekoliko dana. U uslovima brojne jednakosti, pisao je Žomini, korišćenje složenog operaciskog pravca protiv vojske čije su snage jače prikupljene, tojest dejstvuju po unutrašnjim pravcima, „biće uvek kobno, ako neprijatelj iskoristi preim秉stvo svog unutrašnjeg položaja.“²⁴⁾

U *Précis-u* Žomini je rezimirao svoju teoriju po ovom pitanju. Ako su ostali uslovi jednak, pisao je, prost operaciski pravac na jednoj granici ima nesumnjivo preim秉stvo nad složenim. Međutim, treba istaći da su složeni pravci često neophodni zbog prirodne konfiguracije ratišta ili zbog toga što i neprijatelj dejstvuje složenim pravcem i što je učinio podesnim „da se deo vojske suprotstavi svakoj od velikih masa koje je obrazovao.“ U ovom poslednjem slučaju, preim秉stvo će imati ona vojska koja operiše po unutrašnjim prav-

²¹⁾ *Traité*, I, 427.

²²⁾ *Traité*, I, 419.

²³⁾ *Traité*, I, 413—415.

²⁴⁾ *Ibid.*

cima.²⁵⁾ S obzirom na ove faktore, izbor operaciskog pravca je veoma važan, jer može lako da odluci sudbinu rata. „On može da umanji posledice izgubljene bitke, da učini invaziju bezuspešnom, da uveća koristi pobeđe i da osigura osvajanje cele države.“²⁶⁾ U četrnaestoj glavi *Traité-a* Žomini je ocrtao faktore koji utiču na ovaj izbor i u prvi plan, između svih takvih faktora, stavio one koji proističu iz prirodne konfiguracije operaciske zone i iz puteva i datih strategiskih tačaka.

Ovo prirodno vodi do koncepcije koja ima veliki značaj u Žominijevoj vojnoj teoriji. Svaka vojna operacija odigrava se u određenoj operaciskoj zoni. Žomini, izneverivši matematičku tendenciju koju je kritikovao kod Bilova, smatrao je da se operaciska zona sastoji iz polja sa četiri strane.²⁷⁾ Dve od ovih strana zauzimaju protivničke strane. Zadatak komandanta je da, uzimajući u obzir prirodne karakteristike zone u kojoj je angažovan, izabere operacisku liniju koja će biti najefikasnija za ovlađivanje tri strane pravougaone zone. Ako bi uspeo da to učini, neprijatelj bi bio zdrobljen ili bi bio prisiljen da napusti operacisku zonu. Teško je izbeći zaključak da je Žomini u svome isticanju potrebe ovlađivanja operaciskom zonom, slično teoretičarima XVIII veka, smatrao da je ratovanje, uglavnom, stvar zadobijanja teritorije.

Jasno je da je, prema Žominijevom mišljenju, zadatak komandanta prvenstveno delanje umom. „Dobra teoriska sprem“²⁸⁾, kaže on, „i veliki karakter, spojeni zajedno, stvaraju velikog vojskovođu.“²⁹⁾ Prirodan smisao za rat i sposobnost da se nadahnu trupe, takođe su važni, ali vojskovođa, ako želi uspeh, mora dobro poznavati osnovna načela rata. „Prirodan genije će, besumnje, umeti da uz srećno nadahnuće primeni načela, kao što bi umeo da stvori naučnu teoriju. Ali teorija koja je bez svakog pedantizma dovodi do uzroka ne dajući apsolutne sisteme zasnovane na osnovnim pravilima. Ona će dopuniti njegov prirodnji genije, proširiti njegovo znanje i povećati samopouzdanje.“³⁰⁾

Naglašavanje načela je značajno. Žomini je verovao da se ratna praksa može svesti na niz opštih pravila koja se mogu naučiti i primeniti u svim situacijama. U trideset petoj glavi *Traité-a* preduzeo je da formulise niz takvih načela. Ovo formulisanje ističe, između ostalog, važnost „strategiske inicijative“, prednost koncentracije snaga na jednoj tački nad onom na više slabih tačaka u neprijateljskom rasporedu, važnost gonjenja tučenog neprijatelja i najvišu vrednost iznenadenja.³¹⁾

²⁵⁾ *Précis*, I, 259. (Pregled, str. 131). Žominijeva pisanja o operaciskim pravcima imala su veliki uticaj na teorije pomorske strategije koje je razvio Alfred Tejer Mahan (Alfred Thayer Mahan). Vidi W. D. Puleston. *Mahan* (New Haven, 1939), 79, i glavu 17.

²⁶⁾ *Traité*, II, 272.

²⁷⁾ *Traité*, II, 279.

²⁸⁾ *Précis*, I, 130. (Pregled, str. 78.)

²⁹⁾ *Précis*, I, 27, (Pregled, str. 32—33.)

³⁰⁾ *Traité*, III, 338—353.

Žomini je osetio da se važnost ovog poslednjeg elementa nikad ne može dovoljno istaći. Najčešće nije dovoljno brojnom nadmoćnošću napasti neprijatelja na izvesnoj tački, ako je on siguran da će ga napasti na tom mestu i u određeno vreme. On će dovesti pojačanja, ukopaće se, biće spreman, i vi zaista nećete postupiti po Žominijevom načelu. Vi morate, ukoliko je to moguće, da iznenadite neprijatelja. Naravno, Fridrihovi i Napoleonovi ratovi dali su Žominiju obiman dokazni materijal u ovom pogledu. Najmiliji mu je bio Napoleonov pohod od 1800 godine, možda zato što je iznenadenje postignuto u tako ogromnoj strategiskoj razmeri, kako po vremenu, tako i po prostoru. Napoleon je tada pokrenuo neverovatno veliku armiju za neverovatno kratko vreme preko neverovatno teškog zemljišta — velikog prevoja Svetog Bernarda — da bi postigao strategiski, a ne samo taktičko iznenadenje Austrijanaca.³¹⁾

U nekoliko tačaka Žomini dolazi veoma blizu Klauzevicevoj čuvenoj doktrini da je cilj rata uništenje neprijateljskih oružanih snaga. Velika zasluga Napoleona je, kaže, što je išao pravo u suštinu. „Odbacujući stare rutine, po kojima je bilo važno zauzeti jedno do dva utvrđena mesta, ili neki ograničeni predeo, on se pojavio sa uverenjem da je glavno sredstvo za postignuće velikih dela — razbijanje i uništenje neprijateljskih snaga. Države i oblasti padaće same po sebi kada više ne bude snaga koje će ih braniti.“³²⁾

Pored svega toga, Žomini stoji na stanovištu koje se u suštini razlikuje od Klauzevicevog. Centralni problem u ratovodstvu je, prema Žominijevom mišljenju, pravilan izbor operaciskog pravca i najvažniji cilj komandujućeg generala je da ovlada operaciskom zonom u kojoj je angažovan. Takvo ovlađivanje je često nemoguće dok se ne unište neprijateljske snage, ali treba imati na umu da vojskovođa, kada je izabrao dobar operaciski pravac, ostavlja neprijatelju dve mogućnosti akcije — ili borbu pod nepovoljnim uslovima ili povlačenje iz operaciske zone. Žominijevo isticanje izbora sigurnih manevarskih pravaca, njegovo rasuđivanje da je problem za vojskovodu da izvrši podudaranje teoriskih odlučujućih pravaca sa stvarno postojećim putevima, njegova stalna upotreba dijagrama sa naglašavanjem da se svaka operaciska zona može svesti na geometriski oblik — sve to ukazuje na to da je Žomini prvenstveno mislio na osvajanje teritorije, a ne na uništenje neprijatelja.³³⁾

Iz toga razloga Žomini daje očitu prednost ofanzivi. Čak i kada je vojskovođa obavezan političkim ili drugim obzirima da preduzme defanzivu, to bi trebalo da bude ono što Žomini, prilično neele-

³¹⁾ Oobično se priznaje da je Napoleon bio blizu poraza kod Marenga, gde je kulminirala ova dobro smisljena operacija, poglavito zato što je napravio grešku koju su njegovi protivnici često pravili. Podelio je svoje snage, upućujući Dezea (Desaix) skoro van dohvata. Dezeov povratak na bojno polje odlučio je bitku. Žomini izvinjava Napoleona time što je bio obmanut netačnim podacima jednog špijuna, te je verovao da neprijatelj na toj tački neće primiti bitku. Jomini, *Vie de Napoléon*, glava VI.

³²⁾ *Précis*, I, 210. (*Pregled*, str. 107).

³³⁾ Vidi *Traité*, II, glava XIV; *Précis*, I, glava III (*Pregled*, glava III, str. 87 i dalje).

gantno, zove ofanzivna defanziva, to jest položaj podržavan ispadima protiv neprijatelja, zavaravanjima, napadima i drugim sredstvima potrebnim da bi se odagnalo mrtvilo koje tako često razara uobičajeni odbranbeni položaj u ratu. Nijedan savremeni publicista nije više od Žominija ukazivao na slabosti onoga što je nazvano „psiologija Mažinovljeve (Maginot) linije“. Sačekati napad na jakom odbranbenom položaju, samo sa ciljem da se zadrži ovaj položaj, jeste, misli on, najgora od mogućih dispozicija, to je „ubitačna dispozicija“. Daunova sudbina kod Torgaua i Marsenova kod Torina pružaju mu dovoljan dokaz ove istine.³⁴⁾ Suprotno od Klauevica, koji je svoj um podvrgao razmatranju prirode i suštine rata, Žomini stoji u istoriji vojne misli kao teoretičar strategije. On se nije zanimalo filozofskim problemima koji su iznikli iz koncepcije rata u suštini ili rata u stvarnosti i ograničio se na ono što su po njemu bili praktični rezultati ratovanja. U njegovoj teoriji rat zauzima centralni i odlučujući položaj. Cilj rata je da se okupira sva neprijateljska teritorija ili jedan njen deo. Takvo okupiranje vrši se uzastopnim ovlađivanjem operaciskih zona; to ovlađivanje je moguće samo ako je rat brižljivo planiran pre izbijanja neprijateljstava. Ratovi su uspešni samo kada su operaciski pravci unapred određeni i kada su raspoloživa ratna sredstva dovedena u odnos sa geografskim i strategiskim činjenicama izabrane operaciske zone i njene idealne matematičke konfiguracije. Zadatak strategije je da se naprave ovi prethodni planovi.³⁵⁾

Određujući mesto strategije u ratovodstvu, Žomini je jasno uočio razliku između strategije i drugih grana ratne veštine, kao taktike i logistike. Njegov *Précis* je verovatno doprineo više nego bilo koja obična knjiga utvrđivanju velike podelе savremene vojne nauke za navek i dajući joj opštu vrednost.³⁶⁾ U taktici i logistici,

³⁴⁾ *Traité*, III, glava XXXV.

³⁵⁾ „Sve te kombinacije, koje se izvode na ratištu spadaju u strategiju, koja obuhvata:

1. — definiciju vojišta i razne kombinacije koje ono nudi;
2. — određivanje glavnih tačaka koje proizlaze iz ovih kombinacija i najboljeg pravca za preduzimanje operacija;
3. — izbor i uređenje stalne osnovice i operaciske zone;
4. — određivanje objekata koji se nameću za napad ili za odbranu;
5. — operaciske ili strategiske frontove i odbranbene linije;
6. — izbor operaciskih pravaca, koji vode od osnove ka objektu, odnosno ka strategiskom frontu što ga vojska zauzima;
7. — koji je pravac od svih strategiskih najbolji za dotičnu operaciju i razni manevri kojima se ovi pravci uzimaju u kombinaciju;
8. — eventualne strategiske osnove (baze) i strategiske rezerve;
9. — marševe armija koji se smatraju kao manevri;
10. — magacine koji su potrebni s obzirom na marševe armije;
11. — utvrđenja koja se smatraju kao strategiska sredstva, kao zaklon za armiju ili kao smetnje nastupanju; njihovo opsadivanje i zaštita;
12. — tačke na kojima bi trebalo stvoriti utvrđene logore, mostobrane itd.;
13. — diverzije i velika detašovanja, koja bi se pokazala korisna i potrebna.“ *Précis*, I, 154, (*Pregled*, str. 89.)

³⁶⁾ Žomini je definisao taktiku kao „manevrovanje armije na bojištu i razne načine vođenja trupa u napadu.“ Logistiku je definisao kao „praktičnu veštinsku armiskih pokreta, materijalne detalje marševa i formacija, postavljanje običnih logora i kantonmana, jednom reči izvršenje strategiskih i taktičkih kombinacija“. *Précis*, I, 155, (*Pregled*, str. 89—90.)

kojima posvećuje drugu svesku dela *Précis*, Žomini je misao, konkretni, sistematičan i često sugestivan. U njima, što je kod Žominija češći slučaj, on nije originalan u celini i sigurno nije potpun, ali je u pogledu elementarne pedagogije izvršio posao za divljenje, što i objašnjava veliki uspeh ovog dela u vojnoj obuci XIX veka. Međutim, on nije bio zainteresovan u ovim nižim granama rata; njegovo izabrano polje rada bila je strategija i on je stajao na čelu nove strateške misli XIX veka.

Pa ipak, uprkos Žominijevom mestu koje zauzima u vojnoj misli XIX veka, očigledno je da on svoje ideje nikad nije potpuno odvojio od shvatanja XVIII veka. Kritikovao je Bilova zbog preteranog racionalizma, a njegova sopstvena razmišljanja stajala su pod jakim uticajem preovlađujućeg racionalizma prethodnog veka. U potrazi za opšte važećim načelima i nepogrešivim maksimama prevideo je iracionalne faktore u ratu koji se ne mogu obuhvatiti nikakvim proračunom. Istina je da je pokušavao da se nosi i sa takvim pitanjima. Na početku *Précis-a* uneo je glavu o „Politici rata“ (*Politique de la guerre*), koja je trebalo da raspravlja o nevojnim pitanjima, i glavu „Filozofija rata“ (*Philosophie de la guerre*) u kojoj je nameravao da govori o faktoru iracionalnosti.³⁷⁾ Pri tome, baš ove glave pokazuju do koje su mere njegove misli bile prožete čisto vojnim i čisto racionalnim pogledima.

U prvoj od ovih glava Žomini daje spisak raznih vrsta ratova, razlikujući ih prema njihovim političkim ciljevima. On rasuđuje sasvim pravilno da politički cilj jednog rata igra veliku ulogu u određivanju prirode samoga rata. Ali, najznačajnija odlika njegovih razmatranja jeste što nije uspeo da uoči mogućnost da rat može imati dinamičku tendenciju koja će ga oterati preko prвobitnih granica i prвobitnog cilja. Druga glava koja je uveliko posvećena pitanju narodnog rata i uticaju moralnog faktora u ratu uopšte, jasno dokazuje da Žomini nije potpuno izučio vojna iskustva iz revolucionarnog perioda. On nikako nije bio siguran da će narodni rat ostati; nije nikako bio ubedjen u važnost moralnog faktora u ratu.

„Mada se može verovati da političke dogme mnogo pomažu — kao što smo videli u članu koji govori o ratovima iz ubedjenja — ne treba gubiti iz vida da se danas ni Koranom ne bi više mogla zauzeti nijedna pokrajina. Za to su potrebni topovi, bombe, granate, barut i puške. Pri takvim prilikama daljina igra veliku ulogu i vreme za nomadske šetnje je sasvim minulo.“³⁸⁾

IV

Žominijeva vojna razmatranja pretstavljaju divan dokaz činjenice koju mnogi liberali XIX veka, puni nade, nisu hteli da shvate, naime da rat nije zabluđivanje ljudskog života sa svojom sopstvenom istorijom niti je stran drugim vrstama istorije, već da je sa-

³⁷⁾ *Précis*, I, glave I, II. (*Pregled*, glave I, II).

³⁸⁾ *Précis*, I, 395—396. (*Pregled*, str. 182).

stavni deo istorije civilizacije. Jer Žominijeva misao u mnogo čemu pretstavlja skoro savršen primer onoga što je Karl Beker (Carl Becker) nazvao „klimom mnenja“ XVIII veka. Mada se sva njegova dela odnose na vojne stvari, on je očigledan proizvod prosvećenog veka. Jedna ili dve Žominijeve stranice nose žig toga veka isto tako jasno kao i pismo Horasa Valpoula (Horace Walpole), epigram Voltera, raskoš Luja XVI (*mise en scène*), Trijanon ili Sansusi (Sans-Souci).*)

XVIII vek sâm po sebi nije jednostavna stvar, naročito u istoriji misli. U Žominiju nema ničeg od Rusoa ili Tome Pena (Tom Paine), ništa od prostijih racionalista sličnih Holbahu (Holbach) ili La Metriju (La Mettrie). Žomini više pripada XVIII veku Monteskijea (Montesquieu), na koga doista liči u mnogim pogledima. Ne bi bilo pogrešno reći da bi se Žominijeva dela mogla prikupiti pod naslovom „Duh rata“ (*L'Esprit de la guerre*). I kod Monteskijea i kod Žominija postoji ista ljubav prema generalizaciji i sistemu, koja je umerena poštovanjem činjenica i širokim poznavanjem primernih fakata, ista umerenost naravi i ista želja više za mirnim nego za savršenim svetom. Žomini je hronološki zbilja jedan od poslednjih pravih Monteskijjeovih učenika XVIII veka. On je u Bizmarkov vek doneo naviku umovanja i osećanja koja su se obrazovala za vreme poslednjih dana Fridriha Velikog i Voltera.

Žomini je svoju razboritost i oštroumnost vežbao poglavito na postignućima Napoleona i njegovih revolucionarnih prethodnika. On je docnjim generacijama bio, uglavnom, poznat kao prvi veliki vojni mišlilac koji je tumaćio Napoleona. Pošto je i sâm Napoleon u mnogim važnim pogledima bio takođe dete XVIII veka i prosvećenosti, Žomini je upravo imao zadatak koji mu je u celini potpuno odgovarao. Napoleon je mnogo što šta naučio od Fridriha, Gibera, Gribovala i Bursea; a Napoleonova veličina i originalnost nikada nisu Žominija toliko savladale da bi izgubio pogled na savršeno prirodan odnos prema njegovim prethodnicima. Bonapartin jasan, matematički izvezban razum oštro i neustrašivo je presekao uobičajenost i nije imao smisla za osećanja XVIII veka koja su uopšte označena kao „predrasude“. Za ove crte Žomini je pokazivao saosećajno razumevanje. Osim toga, on je divno shvatio šta je Napoleon postigao kao vojni tehničar. Kao što je više puta zapaženo, osnovne postavke Žominijevih strategiskih načela pretstavljaju samo uopšteni opis Napoleonovih ratova, naročito onih iz 1796—1797 godine u Italiji, kod Ma-renga, Austerlica i Jene.

Ali, ipak, Žomini ispušta jedan deo Napoleona — ili bolje, on samo delimično vidi i sasvim odbija ono romantično, monstruozno, nezemaljsko i nemoguće u Napoleonovoј karijeri. Napoleon koji je htio da svoju vladavinu nametne celoj Evropi, koji je doprineo da

*) Lica i stvari karakteristične za XVIII vek: Valpoul — engleski pisac; Volter — francuski pisac; Luj XVI — poslednji francuski kralj pre Revolucije, Trijanon — dva zamka u Versaju, sagrađena pod Lujem XIV i Lujem XV, a San-Susi — zamak sagrađen kod Berlina pod Fridrihom Velikim. — Prim. prev.

se stvori ogromna država i ogromna vojska, koji je krenuo na Moskvu — taj legendarni Napoleon potstakao je razumnog Žominija da se čudi i da strepi. Napoleon je uspeo da razbijе glupa pravila običaja i odanosti osetljivim pravilima prirode i razuma. Ali, on je otišao i dalje i razbio je i nekoliko pravila prirode i razuma, i, mada je, besumnje, za to bio zaslужeno kažnjen, njegov primer bi mogao da se pokaže kao opasan. I drugi bi mogli da počnu da vode ratove bez ikakvih pravila. Rat bi mogao da postane krvava i sasvim nerazumna borba između velikih masa opremljenih oružjem čija se snaga ne može ni zamisliti. Možda ćemo opet videti ratove naroda slične ratovima IV veka, možda ćemo opet biti prisiljeni da proživimo vekove Huna, Vandala i Tatara.³⁹⁾

Savremenicima je izgledalo da su Napoleonovi marševi kroz Evropu bez plana i sistema; njegove bitke, koje je dobijao koncentrišući svoju udarnu snagu u jednoj centralnoj tački, izgledale su neumetničke i nepotrebno brutalne. Žomini je bio prvi koji je pokazao da su Napoleonovi ratovi i bitke bili zasnovani na primeni osnovnih načela koja su bila od vrednosti u svima vremenima. On je otkrio racionalni element u Napoleonovom ratovodstvu. Ali, dok je Klauzevic smatrao Napoleona „bogom rata“, zakonodavcem, genijem koji daje pravila, Žomini je u svojoj potrazi za redom bio sklon da smatra pravila opštevažećim, a Napoleona samo instrumentom koji ih je doveo do izražaja.

Za razumnog čoveka, kao što je bio Žomini, veliki ratovi su u završnoj analizi bili ratovi XVIII veka, kada su ljudski životi bili dragoceni, iako samo zato što su profesionalni vojnici bili skupi, kada su veliki majstori jedne od velikih grana ljudske misli mogli na propisnoj šahovskoj tabli da isprobaju svoje sjajne kombinacije, kada su oficiri bili otmeni ljudi, otmeni borci, svi članovi „velikog društva“. Tako je osećao Žomini. Velika ljubav, onaj kome se divio ovaj obožavalac Napoleona, ovaj pisac čije je ime tako nerazdvojno bilo skopčano sa carevim imenom, posle svega nije bio Napoleon; to je bio, sasvim logično i prirodno, Fridrik Veliki.

U čemu je, dakle, značaj Žominija u istoriji razvitka moderne strategiske misli? Vremenom su mnoga od njegovih dela zastarela. Napredni totalitarizam ratovanja stvarno je razorio valjanost čisto geografskih vojni i učinio je ograničeni rat nemogućim. Vojna 1866 godine u Češkoj, koju je Žomini s mukom pokušao da objasni izrazima svojih sopstvenih teorija, dokazala je da je napredak te-

³⁹⁾ U vezi toga od interesa je Žominijevo rasuđivanje o Napoleonovom padu. Napoleon je, kaže, bio dobro potkovan u vojnoj nauci, „ali njegovo preziranje ljudi učinilo je da zaboravi njenu primenu. Njegove neuspehe nije izazvalo nepoznavanje sudsbine Kambiza ili Varovih legija, niti zaboravljanje Krasovog poraza, propasti cara Julijana ili rezultata Krštaških ratova. Ne, uzrok je bilo njegovo čvrsto ubedenje da mu njegov genije obezbeđuje daleko nadmoćnija sredstva, dok njegovi neprijatelji na drugoj strani nemaju nikakvih. Pao je sa vrha veličine zato što je zaboravio da um i snaga čoveka imaju svoje granice da je, ukoliko su veće mase koje se stavljuju u pokret, utoliko više moć genija potčinjena nepromenljivim zakonima prirode i da utoliko manje može zapovedati događajima.“ *Traité*, III, 356—357.

hničkih pronalazaka bacio ozbiljnu sumnju na nadmoćnost unutrašnjih operaciskih pravaca. Žominijev veliki doprinos vojnoj misli ležao je u drugom pravcu, u njegovom razbistravanju osnovnih shvatanja vojne nauke i u njegovoj definiciji uloge strategije u ratovodstvu. Naglašavanjem planiranja operacija, on je objasnio savremenicima ulogu koju umna sposobnost mora da igra u ratu, a uspostavljanje generalštabova i vojnih akademija u celoj Evropi pokazalo je da će se, bar u tom pogledu, i dalje osećati njegov uticaj.⁴⁰⁾

---

⁴⁰⁾ O pitanju razvitka generalštaba vidi Dallas D. Irvine. „The Origin of Capital Staffs“, *Journal of Modern History*, X, (1938), 161—179.

GLAVA 5. Klauzevic

H. ROTFELS

Klauzeviceva vojna dela, naročito ono „*O ratu*“ (*Vom Kriege*) za-uzimaju posebno mesto u istoriji vojne misli. Ovo se delo s po-štovanjem naziva „klasičnim“, iako se, kako izgleda, više citira nego što se stvarno čita. Iako sadrži velike odeljke — naročito one koji se bave takтиком — čija je vrednost vremenom umanjena, delo je pri svem tom prva studija o ratu koja se stvarno bavi osnovama ovog predmeta i koja razvija obrazac misli koji se može prilagoditi svakom stadijumu vojne istorije i prakse. Do ove se ocene, istina, ne može doći tako lako, jer Klauzevicevo glavno delo je nedovršeno — piščeva rana smrt 1831 godine spričila ga je da izvrši konačnu reviziju — neke neskladnosti su ostale nerešene. Postoje znatne teškoće da se delo razume, delimično i zbog filozofske terminologije koja izgleda „metafizička“. Da li ima uvredljivije kritike za jednog vojnog pisca! Švajcarac Žomini, Klauzevicev savremenik, našao je da je pero njegovog suparnika „pretenciozno i arogantno“. Iako je francuska vojna teorija XIX veka mnogo uzela od Klauzevica, ipak se jedan francuski pisac pre trideset godina žalio da je Klauzevic bio*) „*Le plus Allemand des Allemands... A tout instant chez lui on a la sensation d'être dans le brouillard métaphysique.*“¹⁾)

Međutim, opšte uzevši, na Klauzeviceve narodne karakteristike i ograničenja obično se gleda na razne načine. On izgleda kao glavni pretstavnik „prusizma“ i „manije bitaka“ XIX veka. Njegovo delo „*O ratu*“ smatrano je skoro kao udžbenik za Sadovu i Sedan. Niko nije bio nadležniji od grofa Šlifena (Schlieffen) da potvrdi da je Klauzevic „u pruskom oficirskom koru održao koncepciju „istinskog rata““²⁾). Međutim, prirodno bi bilo da su njegovi kritičari obrnuli ovu ocenu i da su Klauzevica u nekoj meri učinili odgovornim za

*) Ovaj francuski tekst znači: „najviše Nemac od svih Nemaca... Svaki čas čovek ima kod njega osećaj da se nalazi u metafizičkoj magli“. — Prim. prev.

¹⁾ Camon, Clausevitz, (Paris, 1911), str. VII.

²⁾ Uvod za peto nemačko izdanje dela „*O ratu*“ (1905). H v. Moltke. upitan, koje su njegove najomiljenije knjige, naveo je sledeće: Bibliju, Home-rovu Ilijadu, Wunder des Himmels od Litrova, Briefe über Agrochemie od Libiga i Vom Kriege od Klauzevica.

sužavanje evropske vojne misli u XIX i na početku XX veka, za strategiju „jedinog puta“ koja je sledila pruskim pobedama. Po rečima kapetana Lidel Harta (Liddell Hart), britanskog vojnog kritičara, vojskovođe poslednjih pedeset godina „opile su se kao krv crvenim vinom Klauzeviceve loze“.³⁾ Tu nedavno žalio se jedan američki pisac da su od Klauzevica do Foša (Foch) i Ludendorfa (Ludendorff) „vojni mislioci uporno identifikovali ideju rata sa idejom krajnjeg nasilja.“⁴⁾ Zar Klauzevic nije bio jedan od „madija mase“⁵⁾ koji su teoriski pravdali „bes brojeva“? U svome nastojanju da su neprijateljske operativne snage prvenstveni cilj, a bitke prvenstveno sredstvo ratovodstva, zar nije Klauzevic zanemario intelektualno postignuće teoretičara XVIII veka koji su radije naglašavali veština i prefinjenost nego čistu silu, „probode rapirom“ radije nego „udarce čekićem“, posrednu akciju radije nego neposrednu? Zar preovladivanje Klauzeviceve misli nije doprinelo da se zanemare iskustva Američkog građanskog rata i da dođe do pasivnog držanja koje je potom dovelo do mrtve tačke u Prvom svetskom ratu? Kada je ova mrtva tačka postala očigledna posle bitaka iscrpljenja kod Verdene, na Somi i u Flandriji, jedan američki pisac je pokušao da revidira Klauzevica, vraćajući se nekako — na male, dobro izvežbane vojske tipa XVIII veka.⁶⁾ Drugi su otišli još dalje. Kapetan Lidel Hart je u svesnoj opoziciji Klauzevicu izjavio: „Strategija mora da smanji borbu na najmanje moguće razmere“.⁷⁾ Potkrepljujući ovu definiciju isti pisac je dao analizu onoga što je nazvao „britanskim načinom ratovanja“.⁷⁾

Kada se usred jednog svetskog rata govori o Klauzevicu, korsino je imati ovu raspru na umu. Ona odražava ne samo jednu školu vojne misli, karakterističnu za period između oba svetska rata, već otkriva i temeljne probleme strategije i čini očiglednom stvarnu suprotnost između „kontinentalne“ tradicije i anglosaksonske ili „ostrvske“ tradicije, između onih zemalja koje imaju nacionalnu vojsku kao deo svoje normalne opreme i onih koje je nemaju. Međutim, ovo podvajanje pre naglašava nego što smanjuje važnost teorije koja sigurno nije zamišljena da se primenjuje samo na izvesne narodne grupe ili u izvesnim periodima ili oblastima. Ova se rasprava ne odnosi na zaključke koji su izvučeni iz Klauzevica, od kojih su neki pristrasni ili na drugi način neopravdani, već na njegovu stvarnu namjeru i njegovo postignuće.

³⁾ Liddell Hart, *The Ghost of Napoleon* (1933), str. 21.

⁴⁾ H. Nickerson, *The Armed Horde*, (1940), str. 52.

⁵⁾ Madija je od muslimana očekivani mesija koji će dovršiti Muhamedovo delo, preobratiti nevernike u pravu veru i ući u raj. — Prim. prev.

⁶⁾ R. M. Johnston, *Clausewitz to Date* (Cambridge, Mass. 1917). U Nemačkoj se u isto vreme počelo sa kritikom Ludendorfa u svetlosti strategije XVIII veka, kao i Klauzeviceve „ispravno shvaćene“ strategije.

⁷⁾ O „Strategiji“ *Encyclopedie Britannica*, (14-to izd., 1929).

⁷⁾ Sir J. Maurice je u smanjenom i konzervativnom smislu suprotstavio „britansku strategiju“ kontinentalnom ratovanju (1929).

II

Klauzeviceva napisana dela o ratovima i ratovodstvu objavljena su posle njegove smrti u deset svezaka. Deo njegovih radova koji je stekao priznanje potomstva i koji je Klauzevicu doneo slavu jeste njegovo delo „O ratu“. Ova studija je podeljena na osam knjiga. Prva se bavi „prirodnom rata“, druga „teorijom rata“. U trećoj knjizi Klauzevic raspravlja o „strategiji“, a u četvrtoj „o borbi“. Peta i šesta knjiga posvećene su „oružanim snagama“ i „odbrani“, dok završne knjige sadrže Klauzeviceve prethodne skice za razmatranje „napada“ i „ratnog plana“.

Koji je zadatak Klauzevic postavio sebi u studiji „O ratu“? Mada je rekao manje no što je mogao, on je, svakako, želeo da učini više nego da piše samo za iduću generaciju ili za pruskú vojnu školu. Bio je prožet duhom traganja za „apsolutnim“, za prirodnom ili „idejom sređivanja“ stvari, duhom koji je tada vladao nemačkom filozofijom. Značajno je da se Klauzevic, dok se specijalizirao na vojnem polju, upustio u šira proučavanja metoda znanja, valjanosti teorijskih načela i njihove primene na druge „praktične veštine“, pored veštine ratovanja.⁸⁾ Kada je počeo da zamišlja svoje glavno delo, 1816 ili 1817 godine, on je tvrdio da će njegov naučni karakter ležati „u težnji da se ispita suština ratnih pojava i da se ukaže na njihovu vezu sa samom prirodnom stvarima iz kojih su satkane... Ispitanje i posmatranje, filozofija i iskustvo ne smeju se nikad međusobno prezirati ni isključivati; oni jemče uzajamno jedni drugima“.⁹⁾ Skoro pred samu svoju smrt istakao je da smatra da su ispravna bar „osnovna načela“ (Hauptlineamente) njegovog dela. „Ona su plod svestranog razmišljanja imajući pred sobom stalno praktičan život.“¹⁰⁾ I u svom uvodu od 1816—1817 godine pisao je: „...kao što mnoge biljke donose rod samo onda ako ne izrastu suviše visoko, tako se ni u praktičnim veštinama lišće i cvetovi na teoriji ne smeju

⁸⁾ Dokaz o tome nalazi se u neobjavljenim rukopisima i u studiji o arhitekturi koju je pisac ovoga članka objavio u *Deutsche Rundschau* (Decembar 1917). Vidi takođe Clausewitz, *On War*, knjiga II, naročito glave II i III.

⁹⁾ Clausewitz, *On War* preveo je pukovnik J. J. Graham. (Prvo izdanie 1873 god.). Novo i pregledano izdanie sa uvodom i primedbama pukovnika F. N. Maude-a. Treće izdanje, 3 sveske (London 1918), I, str. XXIX. U ovom članku svi citati Klauzevicevog dela „O ratu“ odnose se na poslednje navedeno izdanje (cit. Graham-Maude). Međutim, u ovim citatima naznačeni su i knjiga i glava da bi se olakšala upotreba drugih izdanja, ili originalnog teksta. Za prevod pukovnika Grahama mora se reći da na nesreću nikako nije bez zabuna i pravih grešaka. Da navedemo primer: poslednja od gore navedenih rečenica glasi nemački: „Sie leisten einander gegenseitig Bürgschaft.“ Pukovnik Graham prevodi: „Oni sebi uzajamno pružaju pravo građanstva!“ Pisac ovoga članka je stoga u mnogim slučajevima dao svoj prevod ili se pozvao na prevedene citate u knjigama napisanim engleski. Prevod Savremene biblioteke od O. J. M. Jolles-a, sa Univerziteta u Čikagu, nije bio na raspoloženju kada je pisana ova glava. (*O ratu*, str. 33.)

¹⁰⁾ *Ibid.*, str. XXV. *O ratu*, izdanje „Vojno delo“, str. 36.)

poterati suviše visoko, već ih treba ostaviti bliže iskustvu, tlu iz koga su i ponikli.“¹¹⁾

U ovoj tesnoj koordinaciji filozofije sa iskustvom nalazi se najznačajnija i posebna karakteristika Klauzeviceve analize rata. On se nalazi između dva veka. S jedne strane, on još jako pripada nemačkom svetu pesnika i mislilaca (Dichter und Denker) XVIII veka, a sa druge, prikazuje se kao čovek akcije, poučen istorijom i iskustvom. Ovaj intelektualni stav potpomagale su mnoge okolnosti njegove karijere.¹²⁾ Rođen 1780 godine, Klauzevic je još u ranijim godinama imao prvu službu u Rajnskoj vojni 1793—1794 godine. Narednih godina mira, posle rada najteže vrste, primljen je 1801 godine u berlinsku Akademiju za mlađe oficire. Tu je privukao posebnu pažnju Šarnhorsta koji je trebalo da postane reorganizator pruske vojske. U toku ovih godina Klauzevic se upoznao sa Kantovom filozofijom i u njoj, besumnje, našao jak potstrek.

U ratu od 1806 godine Klauzevic je bio kapetan i adžutant jednog pruskog princa. Zarobljen posle bitke kod Aueršteta, morao je da probavi više od godinu dana u Francuskoj i Švajcarskoj. Posle povratka postao je Šarnhorstov pomoćnik i uzimao je aktivnog učešća u reformi i moralnom preporodu pruske vojske i pruske države. Kada je Pruska 1811 godine bila prisiljena na vojnu „saradnju“ sa Napoleonom, Klauzevic je, da pozajmimo jednu rečenicu iz sadašnjih dana, postao jedan od „slobodnih Prusa“. Stupio je u službu Rusa i bio na početku Ratova za oslobođenje 1813 godine ruski pukovnik, služeći prvo kao oficir za vezu u Bliherovom (Blücher) glavnom štabu, a zatim kao načelnik štaba rusko-nemačke legije. Posle prvog Pariskog mira ponovo je primljen u prusku vojsku. Postao je načelnik štaba jednog armiskog korpusa koji je 1815 godine učestvovao u bitkama kod Linjija i Vavra. U taktičkom smislu, obe su bitke bile porazi, ali strategiski, one su pripremile put za konačnu pobedu. U toj pobedi u završnim događajima kod Vaterloa, Klauzevic nije neposredno sudelovao, što je, kako izgleda, u skladu sa celom njegovom vojničkom karijerom. U toku jedne decenije on je bio veoma blizu važnih i raznih akcija, a ipak je uvek nekako bio odvojen od njih. Usred strasne borbe, on je zadržavao iznenadujuću bistrinu uma i hladno posmatračko držanje. Kada je, najzad, uspostavljen mir, njegova se uloga sve više svodila na ulogu kritičkog posmatrača koji je pravio svoje zaključke. Od 1818 do 1830 godine bio je upravnik Vojne akademije u Berlinu. Njegovo mesto bilo je čisto administrativno i nije mu davalo prilike da utiče na nastavu pruskog oficirskog kora. Samo nekoliko prijatelja znalo je za

¹¹⁾ Ibid., str. XXIX. (O ratu, str. 33.) U pogledu hronologije raznih uvoda i primedbi Klauzevica i njihovog značaja za tumačenje njegovog dela vidi H. Rosinski, *Historische Zeitschrift*, CLI, 278—293.

¹²⁾ U pogledu daljih biografskih podataka vidi članak u *Encyclopædia Americana*, VII (1941), 63. Kraći, ali pouzdaniji u pojedinostima je članak E. Kehr-a u *Encyclopædia for the Social Sciences*, III, 545. Potpuniji izveštaj nači će se u knjigama Karla Schwartza i pisca ovog članka, navedenim u bibliografskoj primedbi.

naučni rad kome se Klauzevic bio posvetio. Ne za stolom u svojoj kancelariji, već u salonu svoje supruge, on je preuzeo da sredi u završnu zamisao rezultate širokih proučavanja i vojnih iskustava svoga veka.

III

Vek Francuske revolucije i Napoleona bio je doba u kome je po Klauzevicevim rečima „sâm rat, takoreći, stajao na katedri.“¹³⁾ Rat se opet pojavio kao strahoviti „čin nasilja“, oborivši teritorijalni i socijalni poredak Evrope. Ratovi ovog doba nisu se više vodili zbog dinastičkih zahteva sa ograničenim ciljevima; oni su zadirali i u sâm opstanak dotičnih nacija i, kao u verskim ratovima XVI veka, obuhvatili suprotna načela i suprotne filozofije života. Ovi novi naponi bili su isprepletani osnovnim promenama u političkoj i socijalnoj strukturi Evrope, a ove su, sa svoje strane, dejstvovalle kako na moralna, tako i na materijalna sredstva ratovanja. Vojske „strogog režima“ (*ancien régime*) bile su sastavljene od profesionalnih vojnika koji su služili duge rokove, bili brojno ograničeni, ali dobro izvežbani. Svaki od njih pretstavljao je deo investiranog kapitala države i morao se upotrebiti sa opreznošću. Štaviše, veliki procenat ovih profesionalnih vojnika bili su stranci ili su izvučeni iz najnižih slojeva stanovništva. Kod ovako sastavljene vojske nije moglo efi-kasno da se računa sa individualnom vojnom vrlinom ili neracionalnom silom, sa narodnim oduševljenjem ili dobrom voljom građana. Ona je držana na okupu najkrućom disciplinom; izvežbana je da se kreće i bori u tačnim porecima i pod najstrožim nadzorom svojih oficira. Ona nije mogla da šalje delove za čarkanje ili za nabavku hrane, jer je opasnost od bekstva očigledno bila veća nego opasnost od neprijatelja.

Vojske su stoga uveliko zavisile od slagališta. Brzi marševi, dalekosežni napadi i odlučna gonjenja bili su nemogući ili bar krajnje opasni. Ova ograničenja su se ispoljavala u dva pravca. Dok je komandant jedva mogao da dozvoli da se njegove trupe odvoje od svoje baze snabdevanja na daljinu marša od dva ili tri dana, dotle je u protivničkim komunikaciskim linijama nalazio cilj koji je mnogo obećavao. Stoga prosečna slika ratova XVIII veka pretstavlja raznolikost manjeviše komplikovanih manevara, marševa i protivmarševa. Tvrđave, u kojima su se slagališta mogla bezbedno smestiti, igrale su ulogu neprocenjive važnosti. Opsade i pokušaji oslobođenja bili su češći od običnih bitaka. Često su vojske stajale jedna prema drugoj na utvrđenim položajima i ostajale nepokretne dugo vremena. Po Klauzevicevim rečima: „Vojska, sa svojim tvrđavama i nekoliko organizovanih položaja, bila je država u državi u kojoj se ratna sti-hija polagano trošila.“¹⁴⁾

¹³⁾ „Da der Krieg selbst gewissermassen auf dem Katheder stand“, *Ueber des Leben und den Charakter von Scharnhorst*, 23.

¹⁴⁾ Graham-Maude, III, 99 (knjiga VIII, gl. III B). (O ratu, str. 509.)

Postojali su, naravno, izuzeci od ove prosečne slike. Obdareno voćstvo ili sudar životnih političkih interesa mogli su da intenziviraju rat. Ali, čak ni genije nije mogao da prevaziđe socijalne i tehničke uslove svoga doba. Nailazimo i na početke novog ocenjivanja nemerljivih faktora u ratovanju, duha vojske umesto mehaničke uvežbanosti. Ocrtavali su se novi oblici organizacije, nove taktičke i strategiske zamisli radi povećanja pokretljivosti. Ali napredak je bio uslovljen i zadržan okolnostima veka.

Francuska revolucija je otvorila put. Vojska revolucije nije mogla da se upusti u zamršene manevre, ali je zato bila oslobođena uobičajenih ograničenja; ona je mogla da podnosi oskudicu i da se bori gde god je to izgledalo korisno; mogla je da napada bez obzira na to koliko će to stajati žrtava, jer je raspolagala celokupnim izvrima nacije. Ova promena u socijalnim uslovima učinila je mogućom veoma pokretljivu strategiju. Razvio se diviziski sistem; snabdevanje se uveliko vršilo rekvizicijom. U samim bitkama bilo je moguće uzdati se u pojedince; promišljena vatra, sa pojedinačnim nišanjenjem, zamenila je ili dopunila uzastopne plotune; taktika strelaca (tirailleurs) prilagođena je primeni masovnih napada.

Napoleon je shvatio ove mogućnosti i dodao im je svoj lični genije voćstva. Prikazao je prvo šta se može učiniti sa novim *levée en masse*.* Italijanska vojna 1796—1797 godine izgledala je savremenicima kao provala elementarnih sila koje su udarile tamo gde se to nije očekivalo umesto tamo gde upućuju „dobri maniri“. Napoleon je zaista postupao protivno uobičajenim pravilima; stavio je svoju vojsku na „unutrašnje linije“ između Sardinaca i Austrijanaca, bez mnogo obzira na svoje sopstvene komunikacije; nije štitio niti osvajaо teritoriju; njegov jedini cilj bio je da tuče i uništi protivničke snage. Prema Klauzevicevom gledištu, Napoleon, „valjda ni u jedan rat nije pošao bez zamisli da svog protivnika potuče odmah u prvoj bici.“¹⁵⁾ To je bio „neuglađen“ metod brutalne neposrednosti. Ali, ova naizgled primitivna smelost bila je kombinovana sa naročitom brigom za tehničke pojedinosti i prodornom snagom logike i računa. Faktor iznenađenja igrao je veliku ulogu, bilo da je Napoleon brzim pokretom koncentrisao sve svoje rastureno grupisane divizije i kao munja pao na najslabiju tačku neprijateljskog fronta, bilo da je sa glavninom svoje vojske okrenuo bok i stavio je na protivničke linije otstupanja. Kad god je to bilo moguće, pobeda na bojnom polju je iznudena i eksplatisana nemilosrdnim gonjenjem.

Zamah napoleonovskog munjevitog rata bio je naposletku paralizovan, jer je povećana francuska vojska zahtevala i povećanu sposobnost u njenom komandovanju. Sem toga, Napoleonovi protivnici naučili su lekciju. Oni su usvojili mnoge od novih metoda i ciljeva, a naročito strategiju odlučne bitke. Još važnija je bila činjenica što je kontinentalna Evropa na ovaj ili onaj način prihvatiла socijalne i moralne uslove koji su pretstavljali koren napoleo-

*) Opšta vojna obaveza, zavedena prvi put za vreme Francuske revolucije.
— Prim. red.

¹⁵⁾ Ibid, I, 289 (knjiga IV, gl. XI). (O ratu, str. 215.)

novskog ratovanja. Bilo u primitivnijem ili modernijem obliku, otpor francuskoj vladavini postao je stvar samih naroda, u Španiji i Rusiji s jedne, i u Austriji i Pruskoj, s druge strane. Pruski reformator Gnajzenau pisao je posle propasti 1806 godine: „Francusku je podigao do vrhunca veličine pre svega jedan uzrok: revolucija je probudila sve njene snage i dala je svakom pojedincu podesno polje za njegovu delatnost. Kakve beskrajne sklonosti dremaju nerazvijene u nedrima jednog naroda!“ Buđenje ovih uspavanih sila nacionalizovalo je vojske širom Evrope i imalo je za posledicu dotada nevidene napore. U vojnama 1813 i 1814 godine bilo je oko pola miliona Rusa i Prusa pod oružjem, a u toku od osam meseci ratna pozornica prebačena je iz Istočne Nemačke u centar Francuske. Dok je u strategiskoj koncepciji još bilo kolebanja, iz same prirode spora prošlo je da se rešenje može postići samo posle potpunog poraza francuskih snaga.

Klauzevic je, sasvim prirodno, bio duboko i stalno pod uticajem ovih „pouka iz samog rata“. Čim se rat jednom otkrio u svojoj „apolutnoj prirodi“, predviđao je da „teranje do krajnosti“ neće više nestati. „Ali,“ isticao je docnije, „daće nam se za pravo ako kažemo da je granice, koje su postojale, takoreći, samo u nesvesnosti o onome što je moguće, ako su jednom ukinute, teško ponovo podići, i da će se, bar uvek kada budu u pitanju krupni interesi, uzajamno neprijateljstvo iskaliti na isti način kao u naše dane.“¹⁶⁾ Klauzevic je sigurno bio u pravu kada je ovo teranje u krajnost vezao sa činjenicom da je rat, od Bonapartinog doba, postao „posao cele nacije“, i da je spajanje socijalnih snaga u celinu imalo za posledicu da se rat približio „svome apolutnom savršenstvu“. Naročito se brinuo da se ova pouka ne zaboravi u njegovoj zemlji. U svojim spisima on stalno pribegava primerima uzetim iz napoleonovskog doba. Čak se i danas promena u ratovodstvu, koja se desila početkom XIX veka, možda najbolje može opisati Klauzevicevim rečima. Ponekad je išao tako daleko da je govorio o Napoleonu kao o „Bogu rata“, i poznata je izreka da je Klauzevic ozakonio Napoleonov način ratovanja.

IV

Iscrplno tumačenje Klauzevica ne može se izvršiti u granicama našeg razmatranja skromnog obima. Kao što je gore navedeno, on se nosio sa osnovama rata i nije bio sklon da dogmatiše na bazi nedavnih događaja. Ova činjenica postaje očigledna, ako se Klauzevic uporedi sa bilo kojim od vojnih teoretičara XVIII veka. Prosečna slika ratovanja XVIII veka bila je srodnna misli optimističkog i racionalističkog veka. *Ancien régime* nije poznavao iracionalnu atmosferu smrtnog neprijateljstva ili elementarne mržnje. Zategnutosti između država uopšte nisu bile dovoljno jake da bi oterale rat preko njegovih uobičajenih granica. „Ravnoteža sila“, donosila je sobom

¹⁶⁾ *Ibid.*, III, 103 (knjiga VIII, gl. III B); (*O ratu*, str. 511.)

konzervativni pravac. Kao što je postojao ceremonijal diplomatičke, tako je postojalo i nešto slično ceremonijalu ratovanja, pri čemu su oba bila srodnih savremenom stilu rokokoa sa njegovim sjajnim ukrasima. Kao da se samo društvo kretalo u ukrasnim oblicima, dok su pastoralne scene i sentimentalne igre pastira i pastirki preobrazile životne sporove u idiličnu sliku. Čak se i ratovanje slavilo zbog svog prividnog idiličnog karaktera, jer su seljaci mogli da oru, a građanski život se nastavljao već na malom otstojanju od fronta bitke ili vojnog logora. Brutalan mač kao da je bio zamenjen elegantnim rapirom rokokoa.¹⁷⁾

Ratovanje u *ancien régime*-u bilo je prilagođeno i naučnom duhu veka. U doba prosvetnosti postojala je, naravno stvarna opozicija ratu koja se zasnivala na čovekoljubivim i ekonomskim obzirima. Ali, u isto vreme, mnogi vojni mislioci nalazili su da je savremeno ratovanje postalo „otmeno“ baš zbog onih ograničenja koja su bila posledica sastava vojski i drugih tehničkih kočnica. Rat je posle svega toga postao naučan. Koji bi se bolji dokaz mogao izmislići o napretku! Prema tome, jak naglasak je stavljen na sistem komplikovanih pokreta koji bi mogli da uštide borbu uopšte, na geometrijske odnose i operacijske uglove, na otsudne geografske tačke — vododelnice, naprimjer, čije bi zauzimanje učinilo pobedu skoro mehaničkom. Vojnom vođi zapovedale su matematika i topografija. Po rečima jednog engleskog teoretičara (W. Lloyd): „Vojskovođa koji poznaje ove stvari može upravljati ratnim poduhvatima sa geometrijskom tačnošću i voditi neprekidan rat, a da nema potrebe da bije bitku.“ Drugi pisac, princ de Linj (de Ligne), proglašio je da bi, pošto je rat naučan, bilo prirodno da se uspostavi međunarodna vojna akademija.¹⁸⁾

Klauzevic je odbacio kako optimizam, tako i dogmatizam teorije XVIII veka. Rat, smatrao je on, nije ni naučna igra niti međunarodni sport, već akt *nasilja*. U prirodi rata nema ničeg umerenog ili filantropskog. Jedna često citirana rečenica iz dela *O ratu* glasi: „Nećemo da čujemo za vojskovođe koje pobeđuju bez ljudske krvi. Ako je krvavo klanje strašan prizor, neka to bude samo razlog da ratove ozbiljnije shvatamo, a ne da mačeve, kojima zamahujemo, malo po malo iz čovečnosti tupimo, dok se jednoga dana opet ne pojavi neko sa oštrim mačem, da nam otseče obe ruke sa tela.“¹⁹⁾ Ovo tvrđenje, naravno, ima svoj koren u bolnim iskustvima, ali čovek ne bi trebalo da izgubi iz vida njegove specifične zaključke. Ono je, između ostalog, donosilo sobom mišljenje da nauka niti može ublažiti rat niti ga učiniti „otmenim“, što se na neočekivani način pokazalo i suviše tačno. Po Klauzevicevom shvatanju, naučni deo ratovodstva, onaj deo koji se može meriti i racionalizovati, ima samo

¹⁷⁾ Klauzevic na značajan način govori o ratu koji ispunjava vreme „mnogim malim sitnicama... U ovim začkoljicama, paradama, polu — i četvrt-udarima... oni nalaze cilj svekolike teorije, prevlast duha nad materijom.“ *Ibid.*, I, 229 (knjiga III, gl. XVI), (*O ratu*, str. 178.)

¹⁸⁾ O širim analizama ovih pravaca vidi publikacije pisca ovog članka Clausewitz, str. 36—47 i A. Vagts, *A. History of Militarism*, str. 81—85.

¹⁹⁾ Graham-Maude, III, 288 (knjiga IV, gl. XI), (*O ratu*, str. 214.)

drugostepeni značaj. Klauzevic nije potcenjivao službe snabdevanja²⁰⁾ ili geografsku prirodu ratišta. Priznavao je da su matematički i topografski faktori važni u taktici, ali je istakao da su manje važni u strategiji. „Stoga ne zaziremo kad smatramo da je savršeno tačno: strategiji je više stalo do broja i obima pobedničkih bojeva, nego do samog oblika velikih poteza kojima su povezani.“²¹⁾ Klauzevic je voleo da ismeva „privlačne“ izraze kao „nadmoćno zemljište“, „zaštitni položaj“, „ključ države“, itd., koji su prema njegovom shvatanju bili zamišljeni „da bi se prividnoj prostoti ratnih kombinacija dodao začin... Uslovi su uzeti kao stvarnost, a oruđe mesto ruke... Osvajanje takvog zemljišta i položaja... samo je kao znak plus i minus kome još nedostaje matematička veličina... Ova veličina, to je p o b e d n i č k i b o j.“²²⁾

Klauzevic je došao do ovog zaključka u jednoj ranijoj raspravi.²³⁾ Dok je kritikovao jednog od onih prethodnika koji su pokušali da rat učine naučnim, on je insistirao na davanju prvenstva *nematerijalnim i moralnim činiocima*. Od geometrijskih odnosa okrenuo se čoveku i akcijama čoveka usred onih neizvesnosti koje pretstavljaju osoben element rata. To je bila unekoliko kopernikovska revolucija i, u isto vreme, obrt prožet kantovskom kritikom. Tek razaranje dogmatskog sistema čini istinitu teoriju mogućom. Na kraju dela *O ratu*²⁴⁾ Klauzevic je istakao da teorija nije „skela“ koja podupire čoveka u akciji ili „pozitivan uput za akciju“. Teorija je „analitičko proučavanje predmeta koje vodi tačnom saznanju i, ako se primeni na iskustvo, u našem slučaju, dakle, na istoriju ratne veštine, vodi i pravom saznanju o stvarnosti. Ukoliko više teorija postigne ovaj poslednji cilj, tim više ona prelazi iz objektivnog oblika znanja u subjektivni oblik umenja.“ Teorija, dodao je, „treba da vaspita duh budućeg vojskovođe, ili još bolje da mu pomaže u samovaspitanju, ali ne tako da ga prati na bojište; isto onako kao što pametan vaspitač upravlja i olakšava duhovno razviće mladog učenika, a da ga opet zato ne vodi kroz ceo život kao na uzici.“ Otuda, prava teorija ne može da protivreći ili da ugušuje stvaralačku praksu kao što to, ranije ili docnije, čini svako dogmatiziranje racionalnih činilaca. U raspravi od 1805 godine nalazimo još jasnije izražen zaključak koji je ponovljen u delu *O ratu*: „Ono što genije učini, mora nam

²⁰⁾ Klauzevic se bavi ovim problemima u glavi „Izdržavanje“ (knjiga V, gl. XIV). (*O ratu*, str. 275). U „modernim“ sistemima iznuđavanja i revizicije on vidi težnju da se skrati trajanje rata. On prepostavlja da pod naročitim uslovima sistem slagališta može opet doći do izražaja. Ali, on ovaj sistem ne bi mogao smatrati kao poboljšanje u tom smislu da rat bude humaniji, „jer rat sam po sebi nije ništa humano.“ (Graham-Maude, II, 103); (*O ratu*, str. 283).

²¹⁾ *Ibid.*, I, 223 (knjiga III gl. XV), (*O ratu*, str. 175.)

²²⁾ *Ibid.*, II, 130 (knjiga V, gl. XVIII), (*O ratu* str. 296—297.)

²³⁾ *Bemerkungen über die reine und angewandte Strategie des Herrn von Bülow* (1805). Treba zabeležiti da je nedavno otkriven čak i raniji uvod u Klauzevicevu teoriju, ali on ne zadire mnogo u načela. Vidi Clausewitz, *Strategie aus dem Jahre 1804 mit Zusätzen von 1808—1809*. Izdanje E. Kessel (Hamburg, 1937).

²⁴⁾ Graham-Maude, I, 106—108), (knjiga II, gl. II), (*O ratu*, str. 105).

biti najlepše pravilo, a teorija ne može učiniti ništa bolje do samo da pokaže kako i zašto je to tako.“²⁵⁾

Ovo gledište osvetljava Klauzevicev pravi odnos prema napoleonovskom ratovanju. Savremeni događaji proširili su svrhu analize i izneli jasnije strukturni element koji je sačinjavao pretstavu o ratu. U Klauzevicevim sopstvenim rečima: „Moglo bi se posumnjati u stvarnost našeg mišljenja o apsolutnoj suštini rata, da nismo upravo u našim danima videli stvarni rat u ovakvom apsolutnom savršenstvu... Bez ovih primera koji je opiminju na budnost, bez primera razorne snage puste stihije, teorija bi uzalud promukla od vike; niko ne bi smatrao mogućim ono što su sada preživeli svi.“²⁶⁾ Ova procena „genija“, zajedno sa Klauzevicevim filozofskim stavom, spričila ga je da dogmatiše o najnovijim iskustvima ili nekoj naročitoj strategiskoj ili taktičkoj zamisli koju je Napoleon ostvario.

V

Suprotno ranijim teoretičarima — pa i svome savremeniku Žominiju²⁷⁾ — Klauzevicevo delo odlikovalo se činjenicom da pretstavlja analizu strukturnih elemenata rata, kao i nedogmatskom elastičnošću i velikom snagom razlikovanja. Iskustvo i filozofsko razmišljanje odveli su ga do zamisli onoga što je zvao „apsolutnim ratom“ ili „svršenim ratom“. Ovaj izraz nije bez dvomislenosti i zahteva neko objašnjenje. On nije identičan sa izrazom „totalni rat“²⁸⁾ mada su se oba izraza manje više stopila u opštoj upotrebi. Po Klauzevicevom shvatanju zamisao apsolutnog rata proizlazi iz prirode samog rata. Po definiciji rat je „akt sile, da protivnika prinudimo na potčinjavanje našoj volji.“²⁹⁾ U drugom tekstu Klauzevic definiše rat kao da spada u oblast društvenog života. On je sukob velikih interesa, koji se rešava krvljui i samo se po tome razlikuje od drugih sukoba.³⁰⁾ Fizička snaga je, stoga, specifično sredstvo rata i bilo bi besmisленo u filozofiju samog rata uvoditi „načelo umerenosti.“ Naš protivnik pokoriće se našoj volji samo ako je „doista razoružan ili stavljen u takav položaj da

²⁵⁾ Ibid., str. 100, (O ratu, str. 105). Prema shvatanju H. Cohen-a (*Von Kants Einfluss auf die deutsche Kultur*, str. 32) ovo tvrđenje zvuči kao da je „kopirano“ iz Kantove „Critique of Aesthetic Judgement“; ono sigurno svedoči o kantovskom metodu u opisivanju granica i pravih ciljeva jedne teorije o veštini. Vidi takođe Clausewitz, *Werke*, VIII, 166.

²⁶⁾ Ibid., III, 82—83 (knjiga VIII, gl. II), (O ratu str. 499—500). U ovom citatu izraz „stvarno ratovanje“ kao da zavodi, jer Klauzevic obično „stvarni rat“ stavlja u suprotnost sa „apsolutnim“ ratom. Vidi niže.

²⁷⁾ Klauzevic je znao za Žominijev *Traité des grandes opérations* kada je pisao svoje dodatke strategije od 1804 godine. Nalazio je da je Žomi mnogo solidniji nego Bilov, ali da mu nedostaje razlikovanje slučajnog i bitnog. (Kessel, str. 72).

²⁸⁾ Niti odgovara trojstvu „apsolutnog rata“, „instrumentalnog rata“ i „agonističke borbe“ koje je H. Speier nedavno ocrtao (*American Journal of Society*, januar 1941 godine).

²⁹⁾ Graham-Maude, I, 2 (knjiga I, gl. I), (O ratu, str. 41).

³⁰⁾ Ibid., str. 121 (knjiga II; gl. III), (O ratu, str. 113).

mu preti opasnost da bude razoružan.³¹⁾ Iz toga sledi da „razoružanje ili poraz neprijatelja... mora uvek biti cilj ratovanja.“ Kako obe strane imaju isti cilj, uzajamna akcija logički vodi u krajnost. „Rat je akt nasilja koje se sprovodi do svojih krajnjih granica“.

Mada malo uprošćeno, ovo se može nazvati Klauzevicevim shvatanjem „apsolutnog rata“. On nikad ne propušta da podvuče njegovu teorijsku važnost. Dužnost je teorije „da absolutni oblik rata stavi iznad svega i upotrebi ga kao opšti pravac kako bi se onaj, koji želi nešto da nauči iz te teorije, navikao da ga nikad ne gubi iz vida. da ga smatra osnovnim merilom za sve svoje nade i sva strahovanja, da bi mu se približavao gde može ili gde m o r a.“³²⁾ I na drugom mestu: „rat sa velikim rešenjima ne samo što je mnogo prostiji, već i mnogo prirodniji, manje ima unutrašnjih protivrečnosti i objektivniji je...“³³⁾ I još: „samo ovako pretstavljen rat biće opet celina, samo pomoću ove pretstave mogu se posmatrati svi ratovi kao stvari jedne vrste, i samo pomoću nje dobiće prosuđivanje pravo i tačno stanovište i gledište sa koga treba stvarati i ocenjivati velike planove.“³⁴⁾ Izgleda da ima malo sumnje da je Klauzevic apsolutni rat smatrao i naglašavao kao „ideal“ u filozofskom smislu, kao „ideju sredivanja“ koja pruža „jedinstvo“ i „objektivnost“ različnim pojama, kao ideju sličnu savršenoj lepoti u umetnosti koju nikada ne možemo dostići, već joj se stalno samo približavamo. On je „teranje u krajnost“ prihvatio sa profesionalnom žestinom vojnika i smislom odgovornosti; u ovom obliku video je „savršenstvo rata“. Ali, takođe, nema sumnje da mu je apsolutan rat bio rat u apstraktnosti ili „rat na papiru“ kako to i kaže jednom prilikom.³⁵⁾

Stoga Klauzevic logičnoj definiciji rata dodaje primedbu: „...Ali, sve postaje drukčije, ako iz apstrakcije pređemo u stvarnost“.³⁶⁾ Usred svoje najviše filozofske glave (I, I)* on nabraja niz „modifikacija“ koje čine od rata ne „idealnan“ već „individualan“ proces kojim više vladaju zakoni verovatnoće nego pravila logike. Rat nije izolovan akt, niti se sastoji iz jedne zasebne akcije. Mnogi činioci, kao nove trupe, proširenje ratišta ili sistema saveza, mogu postepeno da dođu do izražaja: „Što god jedna ratujuća strana propusti zbog slabosti, postaje za drugu stvarni objektivni razlog za ograničavanje svojih sopstvenih napora i tako se, ovom uzajamnom akcijom, krajnje težnje smanjuju na napore ograničenih razmera.“

Važnu grupu ovih modifikacija Klauzevic razmatra u nizu glava (I, III—VII) koje su karakteristične za njegovo realističko prilaženje i koje čak i danas može oceniti svako ko je služio za vreme rata. One se odnose na „opasnost“, „telesni napor“, „obaveštenja o ratu“ i na niz drugih činilaca neizvesnosti i slučaja koji „odvajaju koncept-

³¹⁾ *Ibid.*, str. 3—5 (knjiga I, gl. I), (*O ratu*, str. 43.).

³²⁾ *Ibid.*, str. 82 (knjiga VIII, gl. II), (*O ratu*, str. 500).

³³⁾ *Ibid.*, II, 409 (knjiga VI, gl. XXX). (*O ratu*, str. 431).

³⁴⁾ *Ibid.*, III, 123 (knjiga VIII, gl. VI B), (*O ratu*, str. 522).

³⁵⁾ *Ibid.*, I, 78 (knjiga I, gl. VII), (*O ratu*, str. 85).

³⁶⁾ *Ibid.*, I, 6 (knjiga I, gl. I), (*O ratu*, str. 44).

* Knjiga I, glava I. — Pr.m. red.

ciju od izvršenja.“ Klauzevic zbraja ove činioce pod naslovom „frikcije“ (trenja), izrazom koji je postao sastavni deo vojnog rečnika. „Frikcija“ je više nego samo mehanički proces. Vojna mašina je sa stavljenja od pojedinaca od kojih svaki mora da plati svoj danak ljudskoj slabosti. „Frikcija“ je, kako to Klauzevic postavlja, „jedina zamisao koja na opšti način odgovara onome što razlikuje stvaran rat od rata na papiru.“ Beskrajnost sitnih okolnosti čini da planovi ne budu dostignuti. U vezi s tim Klauzevic je formulisao jednu rečenicu koja je usvojena za vojne priručnike: „Sve je u ratu vrlo prosto, ali najprostije je i najteže... Delovanje u ratu je kretanje u otežanoj sredini. Kao što čovek u vodi nije u stanju da vrši najprirodnije i najprostije pokrete, da ide sa lakoćom i preciznošću, isto tako se ni u ratu ne može sa osrednjim snagama ostati ma i na liniji osrednjeg.“³⁷⁾

Međutim, najvažnija modifikacija proizlazi iz veze između rata i politike. Pre nego što se priče centralnom problemu Klauzeviceve teorije, treba kazati nekoliko reči više o „glavnoj bici“, najspecifičnijem sredstvu ratovodstva. Treba zabeležiti da u Klauzevicevoj misli odnos između sredstva i cilja ima prvenstveno mesto. Za to je dobar primer njegova definicija strategije i taktike: ...„Taktika je nauka o upotrebi oružanih snaga u boju, a strategija nauka o upotrebi bojeva za postizanje ratnog cilja.“³⁸⁾ Klauzevic je ovu definiciju prvo formulisao u svojoj ranoj raspravi od 1805 godine,³⁹⁾ suprotno gledištu koje je razlikovalo samo vođenje pokreta na do-gledu neprijatelja i onih izvan njega. Ma kakva bila tehnička vrednost njegove definicije,⁴⁰⁾ ona je karakteristična po njegovom zala-ganju za strukturni element, za ubedljiv odnos između sredstva i cilja. Klauzevic to postavlja u svojoj knjizi *O ratu* ovako: „Gde god se zamišljaju trupe, tu uvek mora postojati ideja o borbi⁴¹⁾... Svako se delovanje u ratu, prema tome, neminovno odnosi na boj ili neposredno, ili posredno. Vojnik se regrutuje, dobija svoju opremu, vežba se, spava, jede, pije i maršuje i sve to samo zato, da bi se na određenom mestu i u određeno vreme borio.“⁴²⁾ Ovaj se odnos, takoreći, ponavlja na višem nivou. Borbe same za sebe nisu sredstvo više nego što su to trupe. Kao što se trupe upotrebljavaju za to da se bore, tako se borbe upotrebljavaju za cilj rata. Kako je ovaj cilj savlađivanje volje

³⁷⁾ *Ibid.*, str. 77—79 (knjiga I, gl. VII), (*O ratu*, str. 84, 85—86).

³⁸⁾ *Ibid.*, I, 86, (knjiga II, gl. I), (*O ratu*, str. 92).

³⁹⁾ *Bemerkungen über die reine und angewandte Strategie des Herrn von Bülow*. Ista definicija sadržana je i u „Načelima o ratu“, kojima je Klauzevic 1812 godine dopunio uputstvo za pruskog prestolonaslednika (Graham-Maude, III, Dodatak). Vidi najnovije i poboljšano izdanje na engleskom jeziku koje je spomenuto u bibliografskoj zabelešci.

⁴⁰⁾ Najnoviji vojni pisci opet definišu oba izraza više sa gledišta prostora i vremena. F. Maurice, naprimjer, suprotstavlja „metode upotrebe trupa u dodiru sa neprijateljem“ „vođenju trupa do vremena dodira sa neprijateljem“ (*British Strategy*, str. 51). Goltz definiše strategiju kao „nauku o upravljanju vojskama“, a taktiku kao „veština vođenja trupa“ (*The Conduct of War*, str. 30).

⁴¹⁾ Graham-Maude- I, 88 (knjiga II, gl. I), (*O ratu*, str. 93).

⁴²⁾ *Ibid.*, str. 37 (knjiga I, gl. II), (*O ratu*, str. 62).

neprijatelja, to proizlazi da razoružanje protivnika odlučnom bitkom prestavlja najspecifičnije sredstvo rata. Klauzevic se u mnogim zvučnim rečenicama vraća na ovu zamisao: „...uništenje neprijateljske oružane snage javlja se... uvek kao vrhovno i najefikasnije sredstvo kome sva ostala moraju da ustupe mesto... kao krvavo rešenje krize, to jest težnja za uništenjem neprijateljske oružane snage kao prvorodenog sina rata.“⁴³⁾

I ovde Klauzevic ne gubi iz vida činjenicu da je malo ratova u toku istorije pokazalo ovu ubedljivu skladnost sredstava i cilja. Stvarni rat je retko kulminirao u jednoj glavnoj bici; u mnogim ratovima uopšte nije bilo značajnih borbi. Da bi rešio ovu suprotnost između apstraktnog i stvarnog rata, Klauzevic čini jako zanimljiv predlog koji dalje razbistvara njegovo shvatanje o apsolutnom ratu. Po njegovom mišljenju, „zamisao moguće bitke“ služi samo kao „udaljena žiža“ čak i u ratovima u kojima se ne ostvaruje.⁴⁴⁾ Vojska može da izbegne borbu samo ako je sigurna da protivnik neće aperlovići na „Vrhovni sud“ oružane odluke ili da će pre nje izgubiti svoju parnicu. Moglo bi se reći da je glavna bitka prema Klauzevicevoj zamisli nešto slično britanskoj „floti koja zaista postoji“ (*fleet in being*) i koja vlada događajima čak i ako se stvarno ne pojavljuje. Klauzevic je sam povukao drugu paralelu: „Rešenje oružjem je za sve operacije u ratu, velike i male, isto što i plaćanje u gotovom u trgovini.“⁴⁵⁾ Kada je nemački socijalista Engels pročitao ovu rečenicu, dirnula ga je kao naročito sugestivna. Čak i ako do plaćanja u gotovom i do bitaka retko dolazi, sve je usmereno prema njima. Ako se dese, rešavaju sve.⁴⁶⁾

Veza sredstva i cilja takođe je zasnovana na Klauzevicevom političkom tumačenju rata. Bitke, ratovi i političke transakcije, smatra on, čine sveukupnost u kojoj celina vlada delovima, ili cilj vlada sredstvom. Ponekad može izgledati kao da je ovaj red obrnut. Bitka, po svom odlučnom karakteru, izgleda da prevazilazi svrhu rata. U svojoj raspravi o apsolutnom ratu Klauzevic takođe ističe da vojni cilj — da se neprijatelj tuče — „zamenjuje, takoreći,⁴⁷⁾ krajnji, politički cilj. Na osnovu ove postavke tvrdilo se da je Klauzevic dokazivao nadmoćnost i samodovoljnost vojne stvari. To je tačno u izvesnoj meri, jer je Klauzevic stajao na gledištu da vojskovođa treba da bude nezavisan od političkih odluka i da zbilja treba da bude u stanju da utiče na njih. „Ali politička namera“, rekao je, „stoga ipak nije nikakav despotski zakonodavac; ona se mora prilagoditi prirodi samoga sredstva, i time se često i sasvim menja... Ratna veština uopšte, a vojskovođa posebno, u svakom pojedinom slučaju

⁴³⁾ *Ibid.*, str. 41—45 (knjiga I, gl. II), (*O ratu*, str. 66).

⁴⁴⁾ *Ibid.*, str. 268 (knjiga IV, gl. XI), (*O ratu*, str. 213).

⁴⁵⁾ *Ibid.*, str. 40 (knjiga I, gl. II), (*O ratu*, str. 63).

⁴⁶⁾ Marks-Engels, *Briefwechsel*, III, 235—236. Vidi takođe raspravu pisca ovog članka „Marxismus und auswärtige Politik“ u „Deutscher Staat und deutsche Parteien“ (1922), str. 322. Citat je parafraza uzeta iz A. Vagts, *Militarism*, str. 192.

⁴⁷⁾ Graham-Maude, I, 2 (knjiga I), (*O ratu*, str. 47).

mogu zahtevati da pravci i namere politike ne dođu u protivrečnost sa ovim sredstvima. A ovaj zahtev zaista nije mali...⁴⁸⁾

Formulijući ova tvrđenja, Klauzevic je možda mislio na političke čudi dvorana ili savetodavnih tela koja su se u XVIII veku tako često mešala u vojne operacije. Možda je mislio i na očiglednu činjenicu da politika kojoj se sledi u ratu zavisi od onoga što je moguće u vojnem smislu. Ali, on je izvesno imao na umu i bitan karakter vojnih odluka, koje prema svojoj prirodi, dejstvuju na ljude u najelementarnijem smislu i koje politika ne može „diktirati“. U tom pogledu je Klauzevic, besumnje, pogodio osnovnu istinu koja se pokazala kao tačna pod svakim oblikom vlade. Čak su se i demokratije našle i naći će se u situacijama u kojima vojne potrebe moraju da vladaju političkim obzirima.

Međutim, treba dodati da ukupan pravac Klauzeviceve misli ukazuje pre na obrnuti red stvari. Rat je samo deo socijalne sveukupnosti; on se od celine razlikuje samo svojim specifičnim sredstvima. Ma koliko dejstvovalje vojne potrebe „u pojedinim slučajevima i uticale na političke namere, treba to ipak uvek shvatiti samo kao modifikaciju istih; jer, politička namera je svrha, rat je sredstvo, — a sredstvo bez svrhe ne može se nikad zamisliti“.⁴⁹⁾ Ovo je osnovno shvatanje na kome se zasniva jedna od najpoznatijih izreka dela *O ratu*; ona glasi: „Rat nije ništa drugo nego produženje državne politike drugim sredstvima.“⁵⁰⁾ Nadmoćnost političkih ciljeva načelno se nije mogla ustanoviti jasnije. Klauzevic se i u drugim prilikama vraća na ovu tačku.⁵¹⁾ U svome najrazrađenijem i najzrelijem obliku njegovo tvrđenje ovako glasi:

„Rat nije ništa drugo nego produženje političkih odnosa sa upotrebom drugih sredstava. Kažemo: upotrebom drugih sredstava, da time jednovremeno utvrđimo kako ovi politički odnosi ne prestaju samim ratom, kako se ne pretvaraju ni u šta drugo, već da u svojoj suštini i dalje postoje, ma kakva bila sredstva... Kako bi se drukčije i moglo zamisliti? Zar ikad sa diplomatskim notama prestaju i politički odnosi raznih naroda i vlada? Zar nije rat samo drukčiji način pisanja i kazivanja njihovih misli? On, istina, ima svoju sopstvenu gramatiku, ali ne i svoju sopstvenu logiku.“⁵²⁾

⁴⁸⁾ *Ibid.*, I, 22—23 (knjiga I, gl. I), (*O ratu*, str. 53—54).

⁴⁹⁾ *Ibid.*, (*O ratu*, str. 54).

⁵⁰⁾ *Ibid.*, I, XXIII, (*O ratu*, str. 35).

⁵¹⁾ „Tako vidimo da je rat ne samo politički akt, već pravi politički instrument, produženje političkih odnosa, njihov nastavak drugim sredstvima. Što kod rata ostaje još njemu svojstveno, odnosi se samo na prirodu njegovih sredstava.“ (*Ibid.*, I, 24), (*O ratu*, 53—54).

⁵²⁾ *Ibid.*, III, 121 (knjiga VIII, gl. VI, B), (*O ratu*, str. 521). Treba zabeležiti da Klauzevic ne kaže da je rat „proširenje politike“ kako to sugerira P. Berdsal (Birdsall) opisujući militaristički karakter politike, izvedene po Klauzevicu (*Versailles 20 Years After*, str. 116). Ne bi bilo protivno Klauzevicevom gledištu pretpostaviti da rat kao „moguće sredstvo“ dejstvuje na čitav politički sistem baš kao što bitka dejstvuje na rat. Ali njegova glavna briga očigledno je da rat potčini državnoj politici.

Izneto je sa žaljenjem⁵³⁾ da Klauzevic, dok je razmišljao kako se dobijaju ratovi, nije razmišljao kako se dobija mir. Kako je politika po njegovom shvatanju posao vlada, on sigurno nije htio da ulazi u to područje. Ali, kada je definisao rat kao područje političkih transakcija „pomešano sa različitim sredstvima“, podvukao je činjenicu da tu nema definitivnog prekida, ni tištine ili političkog odricanja *inter arma.*⁵⁴⁾ Klauzevic bi se jedva složio sa mišljenjem koje je važilo u Nemačkoj za vreme poslednjeg rata da politika ima da čeka rezultate koje će vojne operacije postići. U njegovom shvatanju sigurno da nije postojalo ništa slično „vojnog izolacionizmu.“

Ova osnovna koncepcija ima važan značaj za samu teoriju rata. Ona, takoreći, izmiruje apsolutan rat sa stvarnim. Državna politika je pre svega „materica u kojoj se razvija rat“.⁵⁵⁾ Stoga politika određuje glavne linije duž kojih rat ima da se kreće. To je ispravan red stvari, pod pretpostavkom da politika ne zahteva ništa što se protivi prirodi rata. Stvarno, bilo bi ludo pretpostaviti da generali mogu apstraktно da sastavljaju neki operacijski plan. „Još je besmisleniji zahtev teoretičara da postojeća ratna sredstva treba predati vojskovođi da on na osnovu njih stvori čisto vojnički plan za rat ili pohod.“⁵⁶⁾ Očigledno ne postoji plan samo vojnog karaktera. Svaki rat ima poseban razvoj događaja. Ako su političke zategnutosti veoma snažnog karaktera (i ako su data odgovarajuća materijalna sredstva), politički cilj može otići u drugi red, ili bolje, podudariti se sa vojnim ciljem razoružanja neprijatelja. U takvom slučaju stvarni rat približuje se apsolutnom ratu. Klauzevic je bio ubeđen, kao što je već naznačeno da će se ova vrsta ratovanja stalno ponavljati u veku nacionalizma. „Što su uzvišeniji i jači uzroci rata, to više obuhvataju celo biće naroda, i što je veća zategnutost koja pretodi ratu, utoliko će se više rat približavati svom apstraktном obliku, tim će više težiti potpunom savlađivanju neprijatelja, tim više se slažu ratni cilj i politička svrha, i tim više rat izgleda vojnički, a manje politički.“⁵⁷⁾ Glavni je zadatak teorije da istakne ovaj osnovni pravac rata, koji je — da ponovimo ovu rečenicu — „prirodna mera svih napada i bojazni.“ Ali teorija mora da vodi takođe računa o tome da rat, kod manjih zategnutosti, postaje sve više politički. Njegovo se područje proteže preko svih stepena važnosti i energije, od poraza neprijatelja u jednoj, do čistih demonstracija u drugoj krajnosti. Tako je rat zaista „sličan kameleону, jer menja svoju boju u svakom posebnom slučaju.“⁵⁸⁾

⁵³⁾ Liddell Hart, *The Ghost of Napoleon*, str. 121; A. Vagts, *Militarism*, str. 196; H. Nicherson, *The Armed Horde*, str. 143.

⁵⁴⁾ Skraćeno od „*Inter arma silent leges*“ — Između oružja to jest za vreme rata čute zakoni. Citat iz Ciceronovog govora. — Prim. prev.

⁵⁵⁾ Graham-Maude, I, 121, (knjiga II, gl. III), (*O ratu*, str. 113).

⁵⁶⁾ *Ibid.*, III, 126, (knjiga VIII, gl. VIII B), (*O ratu*, str. 55). Klauzevic je ovo načelo sâm primenio kada mu je 1827 godine jedan oficir pruskog generalštaba zatražio savet. Vidi *Zwei strategische Briefe von Clauzevitz*, od Hansa Rotfelsa (*Wissen und Wehr*, 1923, 3).

⁵⁷⁾ *Ibid.*, I, 23 (knjiga I, gl. I), (*O ratu*, str. 54).

⁵⁸⁾ *Ibid.*, I, 25, (knjiga I, gl. I), (*O ratu*, str. 55).

U svetlosti ovog elastičnog tumačenja Klauzevic razmatra čitavu vojnu istoriju.⁵⁸⁾ Nijedan događaj ne može se izdvojiti iz svojih socijalno političkih preduslova i iz čitave atmosfere zategnutosti. Kada su monarhische sile 1792 godine upale u Francusku i kada se načelo suprotstavilo načelu, bila je samo kanonada kod Valmija otsudnija od bilo koje krvave bitke u Sedmogodišnjem ratu.⁵⁹⁾ Približno mnoge primedbe ove vrste i danas su još od interesa.

Klauzevic je, npr., naročito zainteresovan u problemima koji proističu iz „ratova koalicija“. On ističe da se država, uvučena u rat protiv jednog saveza, nalazi pred problemom da odluči koga od saveznika treba prvo oboriti, jačeg ili slabijeg. On ističe dalje da, ma kakva bila odluka, ova država mora da smatra vezu koja spaja neprijateljski savez kao legitiman vojni cilj. Isto tako, druge okolnosti mogu da izmene prvenstveni cilj pobedivanja neprijateljske vojske. Osvajanje teritorije, npr., samo po sebi je moćno oružje, jer uništava sposobnost neprijatelja da ponovo izgradi svoju vojsku. Gubitak teritorije sa vojnim porazom može da bude efikasan za potkopavanje volje neprijatelja. Tako se cilj razoružanja neprijatelja može predusresti psihološkim razoružanjem do koga dolazi kada neprijatelj shvati da je pobeda ili neverovatna ili suviše skupa.

Stoga je osnovni problem koji se nalazi pred strategom da odredi „centar težišta“ na koji treba upraviti oružani udar. Prema raznolikosti okolnosti ovaj „centar težišta“ može da bude različito postavljen. U većini slučajeva, on leži u oružanim snagama neprijatelja. To je bilo tačno ne samo u Napoleonovim ratovima, već i u ratovima Aleksandra, Gustava Adolfa, Karla XII i Fridriha Velikog. Međutim, ako je neprijateljska zemlja podeljena građanskim sukobom, „centar težišta“ može ležati u prestonici. U ratovima sa koalicijom „središte“ leži u vojsci najjačeg saveznika ili u zajednici interesa među saveznicima. U narodnim ratovima „javno mnenje“ pretstavlja važno središte teže i bitan vojni cilj.⁶⁰⁾ Razmatrajući ovu poslednju tačku, Klauzevic je, izgleda, oživeo shvatanje XVIII veka o „nekrvavom ratovanju“. Međutim, bilo bi tačnije reći da je dodirnuo najsavremeniji pojam o psihološkom ratovanju koje prethodi pravoj borbi ili je prati, pa čak i zamenjuje.

VI

Da li ova jako elastična analiza rata neće zamagliti jasne linije misli i prezbuniti nego prosvetiti onoga koji proučava Klauzevica? Odgovorićemo na ovo pitanje u dve tačke. Prvo, potpuno izbega-

⁵⁸⁾ On je proučio približno 130 ratova, što se može videti iz njegovih istoriskih dela (*Werke*, IV—X) i neobjavljenih rukopisa. Zanimljiv pregled dat je u delu *O ratu*, knjiga VIII, gl. III B. („O veličini cilja rata i naporima, koje treba učiniti“).

⁵⁹⁾ Graham-Maude, I, 223 (knjiga III, gl. XVIII), (O ratu, str. 180).

⁶⁰⁾ Tekst je uglavnom parafraza knjige I, gl. II i knjige VIII, gl. IV.

vanje univerzalno povezane teorije daje Klauzevicevoj analizi trajnu kakvoću i čini je važnom čak i danas. U njoj se izrično apeluje na „takt“, na rasuđivačku moć razlikovanja državnika i generala. Samo onaj koji je upoznat sa bogatstvom mogućih rešenja „zaroniće kao neustrašivi plivač u reku“.⁶¹⁾ Drugo, ovo izobilje mogućnosti nije nesređeni haos. Njihova kičma je priroda stvari, a ideja koja ih sređuje je apsolutan rat „koji postoji“. Po Klauzevicevim rečima, ne može se naći nikakva greška kod komandanta koji na vešt način pokušava oprezne metode pod uslovom da su pretpostavke pod kojima deluje dobro zasnovane.⁶²⁾ Ali, on mora da je svestan činjenice da „putuje samo na sporednom koloseku gde ga može iznenaditi bog rata“. Poraziti neprijatelja nije vrhovni zakon, već, kao što je to već naznačeno, „tačka opštег pravca“. Shvativši ovu činjenicu, komandant mora da je načisto da je „najbolja strategija biti uvek veoma jak, prvo uopšte, a zatim na presudnoj tački.“⁶³⁾ Ova rečenica nagoveštava razliku između presudnih i drugostepenih akcija. Na presudnoj tački mora se prikupiti svaki raspoloživi čovek.

Daljim razlikovanjem Klauzevic je pokušao da svoj „otvoreni sistem“ učini još poučnijim. U jednoj zabelešci iz 1827 godine on govori o svojoj nameri da revidira knjigu *O ratu* po dvema linijama.⁶⁴⁾ Prvo, želeo je da razlikuje između „dve vrste rata“, jednu u kojoj je cilj „da se porazi neprijatelj“ i drugu, u kojoj je cilj samo „da se izvrše neka osvajanja na granici svoje zemlje sa svrhom da se ili zadrže za stalno ili da se vrate kao stvar razmene kod pregovora za mir.“ U drugom redu Klauzevic je želeo da podvuče činjenicu da je rat samo produženje politike, pa je nameravao da unese „više jedinstva“ u čitavu koncepciju rata. Ova revizija, mislio je Klauzevic, „izglačala bi neke nabore u glavama stratega i državnika.“

Klauzevic je, doista, revidirao izvesna poglavљa svog glavnog dela po ovim linijama.⁶⁵⁾ U osmoj knjizi, u kojoj raspravlja o *ratnom planu*, brižljivo razlikuje između „dve vrste rata“ — rat radi nanošenja poraza neprijatelju i ograničen rat. Jedna strategiska operacija, ističe on, kada se primeni u jednom slučaju, može da ima savim različit značaj od onoga koji bi imala kada bi se primenila u drugom. U jednom slučaju vredi samo krajnji rezultat; u drugom se delimični rezultati mogu nagomilati i može se računati sa faktorom vremena dok se neprijateljeva volja ne iznuri. U jednom slučaju osvajanje teritorije nije niotkakve koristi, dok neprijateljske snage nisu uništene; u drugom može da odluči stvarno posedovanje: *beati sunt possidentes.*⁶⁶⁾ Ovo razlikovanje nije bilo zamišljeno kao

⁶¹⁾ Graham-Maude, I, 21 (knjiga I, gl. I), (*O ratu*, str. 52).

⁶²⁾ *Ibid.*, I, 45, (knjiga I, gl. II).

⁶³⁾ *Ibid.*, str. 207 (knjiga III, gl. XI), (*O ratu*, str. 165).

⁶⁴⁾ *Ibid.*, str. XXIII—XXIV.

⁶⁵⁾ Klauzevic je revidirao VIII knjigu i bar delove I knjige (verovatno glave I—III) i II knjige (izvesno glavu II). U svojoj poslednjoj izjavi od 1830 godine smatrao je samo I glavu I knjige kao „završenu“. Tekst ovog članka odnosi se, ukoliko je to moguće, na revidirane delove. Ali suviše stroga primena kritike teksta ne bi služila nikakvoj svrsi.

⁶⁶⁾ *Beati sunt possidentes* = Srećni su koji poseduju. — Prim. prev.

istorisko, kao što je sugerirano. Klauzevic nije nameravao da su protstavlja ratovanje *Ancien régime*-a ratovanju XIX veka, od kojih je prvo pretstavljalо „strategiju iznuravanja“, a drugo „strategiju uništenja“.⁶⁶⁾ On nije upotrebio ove izraze, niti njegovo različito tumačenje istoriskih uslova odgovara nekom dualizmu ove vrste. On je pre nagnjao sistematskoj orijentaciji.⁶⁷⁾ Do ograničenog ratovanja je dolazilo i dolaziće opet u dva slučaja: prvo, kad god su političke zategnutosti ili dotični politički ciljevi mali i, drugo, kad god su vojna sredstva takvog karaktera da se poraz neprijatelja uopšte ne može zamisliti ili se može samo približno postići posrednim načinom.

Sa ovim pogledima Klauzevic bar dodiruje razmatranje kojim počinje ovaj članak. Njegova teorija ne isključuje posebne tradicije država bez narodne masovne vojske i posebna sredstva koja stoje na raspoloženju ostrvskim ili okeanskim silama. Malim ekspedicionim snagama i ekonomskim ratovanjem ne može se tući neprijatelj u specifičnom vojnem smislu. Ipak, ostaje Klauzeviceva druga misao, ona o ratu kao produženju politike, koja je zamišljena radi uvođenja „više jedinstva“. U prvoj glavi svog dela, jedinoj koju je Klauzevic na kraju smatrao završenom, on opet spaja obe vrste ratovanja u jedan postepeni razvitak. Otsudna rečenica je navedena ranije: „Ukoliko su veći i snažniji motivi jednog rata ...utoliko će se više rat približiti svome apstraktnom obliku...“

⁶⁶⁾ Ove je izraze, uglavnom, predložio Hans Delbrik (Delbrück) u nekoliko rasprava i konačno u svojoj *Geschichte der Kriegskunst*, sveska IV. Usled toga nastala je dugotrajna borba oko strategije Fridriha Velikog. Najnoviji i najkonstruktivniji kritički pregled dao je O. Hintze, *Delbrück, Clausewitz und die Strategie Friedrichs des Grossen* (*Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte*, XXXIII, 131—177). O Klauzevicevim namerama vidi takođe H. Rosinski, *Historische Zeitschrift*, CLI, 285—293.

⁶⁷⁾ Razlikovanje se očigledno odnosi na ono što Klauzevic zove „filozofsko-dinamički zakon koji postoji između veličine i izvesnosti uspeha“. Graham-Maude, I, 34, knjiga I, gl. II. (O ratu, str. 60). Ovaj „zakon“ tačnije pristaje uz napad i odbranu i niz strategiskih i taktičkih operacija; pobede koje su dobijene u blizini granice lakše su; one koje su dobijene posle procesa prodiranja odlučnije su; operacije po „spoljnim pravcima“ („koncentrične operacije“) vode krupnijim rezultatima; koristi od operacija po „unutrašnjim pravcima“ („ekscentrične operacije“) sigurnije su. (Ibid., II, 152, knjiga VI, gl. IV). (O ratu, str. 309). „Bočni napadi i napadi s leđa imaju, po pravilu, veće dejstvo na posledice rešenja nego na samo rešenje.“ (Ibid., I, 261, knjiga IV, gl. VII). Klauzevic daje, kao i Zomini, jasnú prednost operacijama po unutrašnjim pravcima i taktičkom proboru. Preimrućstvo „zasebnih konvergentnih pravaca“ obećava velike uspehe, ali ono je veoma opasno: „Ako mu se mora pribeti zbog situacije ratujućih strana, ono se može smatrati samo kao nužno zlo.“ (Ibid., III, 146, knjiga VIII, gl. IX). (O ratu, str. 534). Zadatak „kretati se odvojeno da bi se tuklo ujedinjeno“, izgleda Klauzevicu „kao krajnje riskantan“. (Werke, VI, 310). U ovom i drugim pogledima Klauzeviceva gledišta su zastarela usled tehničkog razvoja od njegovog doba. Sjajan uvod u njegovo praktično učenje pruža englesko novo izdanje njegovih Upuststava za pruskog prestolonaslednika. Urednik (vidi bibliografsku zabelešku) sledi primeru poslednjeg nemačkog izdanja, upotrebljavajući različita slova za zastarele i za još važeće delove ove studije. Ovaj esej se namerno koncentriše na struktturnim elemenima Klauzeviceve teorije koji izvesno predstavljaju njegov najtrajniji doprinos vojnoj misli.

Piscu ovoga poglavlja se čini da se ova koncepcija može primeniti na mnoge vojne raspre iz bliže prošlosti. „Obe vrste rata“ ostale su različite. Pitanje da li treba naglasiti vojne ili političke metode bilo je obuhvaćeno u debatama o istočnoj i zapadnoj strategiji koje su u toku Prvog svetskog rata podelile mnenje u Nemačkoj isto tako kao i mnenje u Engleskoj. Svedena na svoj najprostiji oblik, raspra je besnela po pitanju da li treba stremiti porazu ili iznuravanju neprijatelja. Ali ogromne dimenzije savremenog ratovanja i pritisak suprotnosti načela spojili su obe vrste u jedno „teranje u krajnost“. Da li su preporučljivi posredna akcija i zadobijanje delimičnih uspeha, i da li se može računati na faktor vremena i iznuravanja, stvar je „takta“ koji ne utiče na prvenstveni cilj. Što je „iznuravanje“ u jednom smislu, sabira se do „uništenja“ u drugom, ne govoreći ništa o sredstvima blokade i protivblokade. Isto gledište izgleda da se može primeniti na najnovije debate o maloj, jako mehanizovanoj vojsci ili masovnoj vojsci, o vazdušnom ratovanju ili kopnenoj borbi do kraja. U pogledu presudnog karaktera sadašnjeg rata razlikovanje se pre tiče vojnih sredstava nego vojnih ciljeva. Izgleda da ima malo nade da će opet doći do prefinjenosti XVIII veka ili borbe u „najmanjim mogućim razmerama.“

Međutim, centralni problem se opet javlja u vezi sa drugim Klauzevcievim razlikovanjem, naime razlikovanjem *odbrane i napada*. To je, naravno, stalno razlikovanje, i to sa političke, strategiske i taktičke strane. Ali Klauzevic ga je upleo u svoju analizu prirode rata i dao mu je nov obrt. Njegova koncepcija se znatno razlikuje od pogleda koji bi se očekivali od „pobornika napoleonovskog ratovanja“. Prvo, on mnogo polaže na odbranu, činjenica koju mnogi vojni pisci XIX veka smatraju kao „tamnu mrlju“ Klauzeviceve misli. Zar napadač ne nameće uvek zakon akcije, zar on ne uživa sve koristi inicijative? Klauzevic je primetno skeptičan u pogledu ovih koristi i „moralne nadmoćnosti“ napada.⁶⁸⁾ Element iznenađenja je, naravno, važan, naročito u taktici, ali u strategiji, prema Klauzevcievom shvataju, on je manje važan. Dok napadač čini prvi potez, branilac ima preim秉stvo da kaže „poslednju reč“. Štaviše, baš odbrana je ono što, nekako, i čini rat. U iznenađujućem paradoksu koji se odnosi na Napoleona, ali se može lako uopštiti, Klauzevic ističe da (politički) agresor „uvek voli mir“,⁶⁹⁾ to jest, on bi voleo da navali na svoje susede na miran način bez njihovog organizovanog otpora.

Klauzeviceva teorija teži u velikoj meri da dokaže da slabiji ima bar lepu priliku da se odupre moćnjem neprijatelju. On to može, pošto je odbrana „jači oblik ratovanja“. Klauzevic nije predvideo, niti je mogao da predvidi koliko će njegova teza biti potpomognuta, naročito u taktici, razvojem brzometnog naoružanja. Tačke koje podvlači u korist odbrane odnose se na taktiku isto toliko koliko i na strategiju i politiku. Napadnuti, smatra on, ima političke simpa-

⁶⁸⁾ Graham-Maude, III, 31 (knjiga VII, gl. XV), (*O ratu*, str. 470).

⁶⁹⁾ *Ibid.*, II, 155, (knjiga VI, gl. V), (*O ratu*, str. 312).

tije i moralna preim秉tva koja proizlaze iz toga što brani svoju zemlju. On se, takođe, koristi preim秉tvima ratišta, tvrđavama, položajima i upotrebom zemljишta. On iskorišćuje vreme i sve neočekivane događaje, kao i iznurenost neprijatelja, nepostizanje cilja, itd., ukratko, odbrana je jači oblik zbog svoje prirode: „Lakše je sačuvati nego steći.“⁷⁰⁾ U jednoj rečenici, koja u svetlosti iskustava 1942 godine jako iznenađuje, Klauzevic nagoveštava da sve što se ne dešava ide u korist branioca. „On žanje gde nije sejao.“⁷¹⁾

Međutim, preim秉tva odbrane uravnotežena su „dijalektičkim“ odnosom. Odbrana je jači oblik sa negativnim ciljem; napad je slabiji oblik sa pozitivnim ciljem. Idući za ovim pozitivnim ciljem, baš napadač mora da postigne odluku. Ako je cilj veliki, on će imati da se bori za rešenje u smislu apsolutnog rata. U samom napadu odbranbena akcija je samo „osporavajući teg“, ustvari „smrtni greh“,⁷²⁾ dok odbrana nužno uključuje prelaz u ofanzivnu akciju. Apsolutna odbrana protivrečila bi prirodi rata. Da upotrebimo poznatu rečenicu iz današnjih dana, ratovi se ne dobijaju „uspešnim povlaчењima i evakuacijama“. Stoga, Klauzevic dolazi do zaključka: „Brz, snažan prelaz u napad — kada sevne mač osvete — najsjajnija je tačka odbrane.“⁷³⁾

Dijalektički odnos između napada i odbrane nalazi se u središtu jednog od najpoučnijih Klauzevicevih shvatanja, u shvatanju *kulminaciske tačke*, tj. u vrhuncu napada.⁷⁴⁾ Ako strategiska ofanziva ne uspe da postigne rešenje, polet unapred će se sam neizbežno iscrpsti. Neka moralna i materijalna napadačeva sredstva povećavaju se nastupanjem; ali, uopšte uzevši, zbog mnogih razloga, on mora da oslabi. S obzirom na očigledne primere koje su Prvi i Drugi svetski rat pružili svakom posmatraču, jedva je potrebno nabrojati faktore koji „stavljuju nov teret na vojsku u nastupanju pri svakom koraku njenog napredovanja“. Kada je Klauzevic pisao, mislio je, naravno, uglavnom na iskustvo stečeno u ratu od 1812 godine. Ali njegovo tumačenje dodiruje osnovni problem: „S one strane kulminaciske tačke vaga se okreće ... i žestina povratka je obično mnogo veća od žestine poleta napred.“ Ovde leži prava proba ratovodstva. Kao što Klauzevic ističe, sve „zavisi od pronalaženja kulminaciske tačke finim taktom rasuđivanja“. Ako se nastavi napredovanje akcije, napadač će „struja poneti ... preko linije ravnoteže“. Slično konju koji vuče teret uzbrdo, napadač misli da je možda lakše nastupati nego zaustaviti se. Možda još računa sa slomom volje neprijatelja baš u trenutku kada se ona ustvari diže kao „mahnitost ranjenog bika“.

Klauzevic, svakako, oseća profesionalnu naklonost prema generalu koji pokušava da postigne cilj „poslednjim minimumom nadmoćnosti“; on, takoreći, više sumnja u opreznost nego u smelost. A ipak, dok jedan general, zbog preterane opreznosti, rasipa svoju

⁷⁰⁾ *Ibid.*, str. 134 (knjiga VI, gl. I), (*O ratu*, str. 301).

⁷¹⁾ *Ibid.*

⁷²⁾ *Ibid.*, III, 3 (knjiga VII, gl. II), (*O ratu*, str. 454.)

⁷³⁾ *Ibid.*, II, 154—155 (knjiga VI, gl. V), (*O ratu*, str. 312).

⁷⁴⁾ Sledeće prema knjizi VII, gl. V i Dodatku, (*O ratu*, str. 457).

dobru sreću, drugi se zbog bezbrižnosti strovali u propast. Nekoristan izdatak je štetan izdatak. „Često sve visi o svilenom koncu uobrazilje.“ Baš u tom trenutku branilac mora pokazati svoje vojskovoćstvo i ugrabiti priliku za „munjeviti mač osvete“. Ako je, posle dalekosežnog nastupanja, napadač prisiljen da stupa u odbranu, njemu nedostaje većina preimjučstava „jačeg oblika“. Moralni i psihološki činioci okreću se protiv njega. A ipak, on još drži jednu korist odbrane; on poseduje. Ovde se opet javlja druga vrsta rata. Kada više nije moguće misliti na poraženje neprijatelja, ostaje prilika da se pokaže da ni protivnik ne može postići svoj cilj. Takav je bio problem kome je u drugom delu Sedmogodišnjeg rata prkosio Fridrik Veliki, a koji je i rešio. Ne bi bilo teško pokazati da se isti problem ponovo pojavio u veoma iznenađujućem obliku u oba svetska rata. Doista, Klauzevicevo shvatanje i tumačenje kulminaciske tačke sa mnogo svetlosti obasjava najnovije događaje.

U vezi s tim treba podvući i poslednju tačku. U razmatranju kulminaciske tačke, kao i u svima Klauzevicevim delima, ističe se visoka ocena moralnih i psiholoških faktora kao jedan od najznačajnijih njegovih trajnih doprinosova vojnoj misli. Neke glave u delu *O ratu* posvećene su naročito ovom problemu (I knj. III glava, II knj. III glava i u III knj. od III—VIII glave). Klauzevic brižljivo analizira osobine koje treba da imaju vrhovni komandant s jedne, i običan general, s druge strane. Veoma je značajno davanje prvenstva skladnoj kombinaciji subjektivnih osobina, kao što su smelost i drugi jaki nagoni vojničke prirode, sa objektivnim osobinama nepokolebljivog karaktera i bestrasne hladne razboritosti. U svom Uputstvu za pruskog prestolonaslednika Klauzevic je zahtevao „herojske odluke zasnovane na razumu.“⁷⁵⁾ Kao što kaže u svojoj knjizi *O ratu*, baš „hladnim, a ne usijanim glavama“ trebalo bi prvenstveno da poveravamo sudbinu naše braće i dece u doba rata.⁷⁶⁾ Ili opet: jak um nije onaj koji je samo sposoban za jaka uzbuđenja, već onaj koji ume da sačuva svoju ravnotežu usred najsnažnijih uzbuđenja, tako da uprkos buri u grudima shvatanje i rasuđivanje mogu da rade savršeno slobodno kao igla kompasa na brodu koji oluja baca na sve strane.⁷⁷⁾ Jačina karaktera je ono što najbolje može da savlada prirodna trenja, sumnje, panike i liniju osrednjosti.

Vojna vrlina jedne vojske, takođe, zahteva nešto više, a ne samo čistu hrabrost. Ne „raspoloženje“, već „duh“ jedne vojske je ono što vredi,⁷⁸⁾ a sigurno ne samo broj. Mada Klauzevic podvlači brojnu nadmoćnost „prvo uopšte, a zatim u otsudnoj tački“, on se izrično bori protiv „sasvim pogrešnog shvatanja“⁷⁹⁾ da se brojnoj jačini pridaje isključiva vrednost. U tom pogledu nije želeo nesporazum. Štaviše, on je insistirao na tome da „tući neprijatelja“ ne treba pogrešno razumeti kao da se zahteva samo fizičko ubijanje. Glavna

⁷⁵⁾ Graham-Maude, III, 183, Dodatak.

⁷⁶⁾ Ibid., I, 71 (knjiga I, gl. III), (*O ratu*, str. 80).

⁷⁷⁾ Ibid., I, 60.

⁷⁸⁾ Ibid., I, 185 (knjiga III, gl. V), (*O ratu*, str. 153).

⁷⁹⁾ Ibid., I, 198, (knjiga III, gl. VIII), (*O ratu*, str. 158).

bitka uslovljava pre ubijanje neprijateljske hrabrosti nego neprijateljskih vojnika.⁸⁰⁾ To je Klauzeviceva formula za poznatu vojnu uzrečicu da jedna bitka materijalno još nije izgubljena, ako nije pobeden „duh“ komandanta ili vojske. Prema poslednjoj analizi, u središtu ratne veštine stoji, preovlađujući i zapovedajući, volja „kao obelisk kome vode glavne ulice grada.“⁸¹⁾

Neke od primedbi o moralu vojske koje Klauzevic izvlači iz svoje analize rata mogu izgledati „romantične“. Neke nagoveštavaju slavljenje vojnih vrlina kao takvih, što nam zvuči kao nešto strano. Međutim, Klauzevicevo osnovno shvaćanje, njegovo naglašavanje nadmoćnosti nematerijalnog i nemerljivog usred materijalnih i brutalnih činjenica rata, izvesno nije zastarelo. Ono isto tako važi za današnje motorizovane i mehanizovane vojske kao što je važilo za vojнике koji su marševali peške i jahali konje u ranom XIX veku. U sadašnjem sukobu svakodnevno se potvrđuju Klauzeviceve maksime. Fizičke snage su „drveni balčak“, ali su „moralne snage“ „sjajna oštrica“ mača.⁸²⁾

---

⁸⁰⁾ *Ibid.*, I, 286, (knjiga IV, gl. XI), (*O ratu*, str. 213).

⁸¹⁾ *Ibid.*, str. 78, (knjiga I, gl. VII), (*O ratu*, str. 85).

⁸²⁾ *Ibid.*, str. 178, (knjiga III, gl. III), (*O ratu*, str. 149).